

UPPSALA
UNIVERSITET

Institutionen för ABM
Biblioteks- och informationsvetenskap

Det ofria ordet
Censur och tryckfrihet 1766-1810
och 1920-1945

Ingrid Adielsson

Magisteruppsats, 20 poäng, vt 2007
Institutionen för ABM
Handledare: Eva Hemmungs Wirtén

Uppsatser inom biblioteks- och informationsvetenskap, nr 383

ISSN 1650-4267

Inledning	3
Syfte och frågeställningar	5
Forskningsöversikt	7
Källmaterial och avgränsning	9
Teoretiska utgångspunkter och metod	10
<i>Borgerlig offentlighet</i>	11
<i>Diskurs, rätt och demokrati</i>	14
<i>Metod</i>	16
Uppsatsens fortsatta disposition	17
Undersökning.....	18
Efterforskning	18
Tidens kontext: 1766-1810	18
Informationskontexten på 1700-talet	18
<i>Opinionsbildning – det talade och det skrivna ordet</i>	18
<i>Den politiska periodiska pressen (1767-1810)</i>	21
Den juridiska kontexten under 1700-talet	24
<i>Bakgrund</i>	25
<i>Upptakten till 1766 års TF</i>	25
<i>TF 1766</i>	26
<i>TF 1774</i>	27
<i>Kungörelsen 1780</i>	29
<i>Kungörelsen och påbudet 1785 och 1787</i>	29
<i>TF 1792 med senare tilläggsbestämmelser</i>	30
<i>Den fortsatta tryckfrihetspolitiken 1793 –1810</i>	31
Censur och makt, maktmissbruk och dess offer: 1766–1810	32
<i>Publicola</i>	33
<i>Wälsignade Tryck-Friheten</i>	35
Tidens kontext: 1920-1945	38
Informationskontexten: 1920-1945	38
<i>Opinionsbildningen – massmedia och kommunikation</i>	38
<i>Den politiska periodiska pressen: 1920-1945</i>	41
<i>De stora tidningsdrakarna</i>	42
<i>Den bruna och den röda pressen</i>	44
<i>Antinazismen</i>	46
Den juridiska kontexten: 1920-1945	46
<i>TF 1812</i>	47
<i>Krigstida undantag</i>	48
<i>Indragningsmakten</i>	50
<i>Var beslagen en bluff?</i>	50
<i>Tryckfrihetsjuryn 1815</i>	51
Censur och makt, maktmissbruk och dess offer: 1920-1945	52
<i>Statlig informationspolitik</i>	53
<i>Informationsstyrelsen</i>	54
<i>Pressrådet och Pressnämnden</i>	55
<i>Postcensur</i>	56
<i>Åtal och konfiskationer utan rättegång – några exempel:</i>	57
<i>Åtal och konfiskationer utan rättegång –Ture Nerman och hans tidning Trots Allt!</i>	59
Empirisk undersökning	60
Thomas Thorild: filosof, poet och författare	61
<i>En kort biografi</i>	61
<i>Thomas Thorilds livsvärld</i>	61
<i>Något om Thomas Thorilds författarskap</i>	62
<i>Den Nye Granskaren</i>	63
<i>Thomas Thorilds publik</i>	63
<i>Thomas Thorild och tryckfriheten</i>	63
<i>Om det Allmänna Förståndets frihet (1792)</i>	65
<i>Åtalet, rättegången och landsförvisningen</i>	66
Torgny Segerstedt: Religionsforskare, tidningsman och författare	69

<i>En kort biografi</i>	69
<i>Torgny Segerstedts livsvärld</i>	69
<i>Torgny Segerstedts publicistiska verksamhet</i>	70
<i>En politisk programförklaring</i>	70
<i>Torgny Segerstedts publik</i>	70
<i>Hitler är en förolämpning</i>	71
<i>Hitlers halsåkomma</i>	72
<i>Beslaget</i>	73
<i>General Thörnells orden</i>	74
<i>Samtalet med kungen</i>	74
Komparativ analys	76
<i>Informationskontexten – opinionsbildningen och den periodiska pressen</i>	76
<i>1766-1810</i>	76
<i>1920-1945</i>	77
<i>Komparation 1766-1810 och 1920-1945: Informationskontexten - opinionsbildningen och den politiska periodiska pressen</i>	77
<i>Den juridiska kontexten</i>	78
<i>1766-1810</i>	78
<i>1920-1945</i>	78
<i>Komparation 1766-1810 och 1920-1945: Den juridiska kontexten</i>	79
<i>Censur och makt, maktmissbruk och dess offer</i>	79
<i>1766-1810</i>	79
<i>1920-1945</i>	80
<i>Komparation 1766-1810 och 1920-1945: Censur och makt, maktmissbruk och dess offer</i>	80
Resultat och konklusion	82
<i>Uppsatsens innehåll</i>	82
<i>Frågeställningarna och svaren på dem</i>	82
<i>Den komparativa analysen</i>	86
<i>Teoretisk anknytning</i>	87
<i>Konklusion</i>	89
Sammanfattning	90
<i>Epilog</i>	91
Käll- och litteraturförteckning	92

Inledning

Envar har rätt till åsiktsfrihet och yttrandefrihet. Denna rätt innefattar frihet för envar att utan ingripanden hysa åsikter och frihet att söka, mottaga och sprida upplysningar och tankar genom varje slags uttrycksmedel och utan hänsyn till gränser. Artikel 19 i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna 1948. (Citerat i Hedlund Thulin 2004, 50)

Vägen till denna artikel 19 i Förenta Nationernas allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna från 1948 har varit lång, präglad av censur i olika former. Censurens historia är lika gammal som bokens historia, lika gammal som civilisationen själv. Ett av dess tidiga uttryck kan sägas vara den katolska kyrkans förteckning över förbjudna böcker, *Index librorum prohibitorum* från år 1557 och framåt ända till år 1966, då den kom ur bruk, för de kunde påverka läsarens tro och moral. Många författare drabbades, som Copernicus, Descartes, Diderot, Rousseau och många fler (*Wikipedia*, ”Index librorum prohibitorum” 2007).

Enligt *Nationalencyklopedins Ordbok* betyder ’censur’ förhandsgranskning (för eventuellt förbud) av tryckt eller inspelat alster avsett för massspridning. Ordet har två betydelsenysanser: a) om (negativt) resultat av granskningens förbud mot spridning av tryckt eller inspelat alster: *boken belades med censur* och b) om den granskande myndigheten: *de politiska anspelningarna gav censuren de största bekymren*. Historiskt kom ordet först i bruk år 1624. Ordet censur kommer av det latinska ordet: *censura* som betyder ’granskning’ av *censeo*, ’granska’, ’värdera’ (*Nationalencyklopedins Ordbok*: ”Censur”).

Censur innebär alltså förhandsgranskning av innehållet i olika kommunikationskanaler, och utövas normalt av statliga myndigheter, men även t.ex. den katolska kyrkan som icke-statlig institution. Det officiella syftet med censuren är att förhindra spridning av sakuppgifter och synpunkter som enligt de

styrande inte bör komma till allmän kännedom. Det har traditionellt varit fem olika typer av innehåll: meddelanden som ansetts hota landets säkerhet, de styrandes maktställning och rykte, grundläggande religiösa läror, den officiella moralen (inte minst sexualmoralen) och till sist enskilda medborgares ställning, säkerhet eller anseende (*Nationalencyklopedin: "Censur"* av T. Vallinder).

John Stuart Mill, en brittisk filosof och nationalekonom (1806-1873), skriver i *On Liberty* som publicerades 1859:

If all mankind minus one, were of one opinion, and only one person were of the contrary opinion, mankind would be no more justified in silencing that one person, than he, if he had the power, would be justified in silencing mankind. [...] But the peculiar evil of silencing the expression of an opinion is, that it is robbing the human race; posterity as well as the existing generation; those who dissent from the opinion, still more than those who hold it. If the opinion is right, they are deprived of the opportunity of exchanging error for truth: if wrong, they lose, what is almost as great a benefit, the clearer perception and livelier impression of truth, produced by its collision with error. (The Basic Writings of John Stuart Mill, 2002, 18 f)

John Stuart Mill skrev detta i mitten av 1800-talet, det har aktualitet även för 1700-talets kontext, om än endast som tankar om demokrati och upplysning som ännu var på embryostadiet. Desto större giltighet har detta citat för nutida förhållanden, vilket följande exempel kan visa: i Kina har man en stark och nyckfull censur av bl.a. Internet och film (Skawonius 2007), i Gaza infördes nyligen undantagslagar av den palestinska samlingsregeringen med censur som inslag (Gezelius 2007), i Kuba har man förbud mot satellitteve med parabolantennor och massmedierna styrs av partiet och staten med en sträng censur (Forsberg 2007), i Singapore har man en sofistikerad censur, särskilt av teaterpjäser och uttalanden om ras, religion, och "alternativa livsstilar" som homosexualitet eller narkotikamissbruk (Ångström 2006), detta för att ta ett antal aktuella exempel, det finns en mångfald sådana. T.o.m. här i Sverige kan myndigheter anklagas för censur. UD anklagades för censur då de tog bort Muhammedteckningar från Sverigedemokraternas hemsida (Davidsson 2007).

Det säger sig självt att censuren av Internet blev högst bekymmersam för despoter. Internet erbjuder alla en chans att få säga vad de tycker, ett utomordentligt verktyg när man vill säga sin mening, och det ställer nya krav på förtryckarregeringar, som t ex Kina och Kuba, som vill kontrollera det. Exempel-

vis har den turkiska staten blockerat en videosajt för att den visade klipp som hånade landsfadern Atatürk. I Turkiet har man ändå en viss yttrandefrihet, men gränsen går vid negativt tal om denne landsfader.

I den här uppsatsen vill jag komma fram till en viss förståelse för censurens villkor, förutsättningar och effektiva inverkan genom att belysa tidens publicitet med en komparativ analys, som bygger på två viktiga personligheter, Thomas Thorild och Torgny Segerstedt, bägge författare och publicister, som var verksamma under 1700-talet respektive under andra världskriget.

Syfte och frågeställningar

Ändamålet med denna uppsats är att undersöka och klarlägga förhållanden kring censur och tryckfrihet utifrån ett antal aspekter, som jag tematiserat i tre delar, vilka är informationsmiljön, den juridiska kontexten och själva censuren, samt delat upp den i två tidsperioder, 1766–1810 och 1920–1949. Syftet är också att göra en komparativ analys mellan dessa tidsavsnitt utifrån vad som framkommit i empirin, med avseende på skillnader och likheter. Avsikten är inte att generalisera, utan att visa på mönster och sammanhang i en bestämd kontext och över tid. Det utesluter dock inte att vissa sammanhang och mönster kan upprepas och vara relevanta för nutida förhållanden.

Det första temat behandlar tidens informationsmiljö, ”the setting”, d.v.s. kontexten, och då infinner sig frågan om hur aspekter på informationsbeteende, -behov, -spridning, och -användning såg ut under 1700-talet och under andra världskriget, samt framför allt hur det såg ut historiskt och politiskt i samhället, vilket påverkar informationsbilden.

Det andra temat tar upp den juridiska kontexten, och belyser vilken effekt lagar och förordningar hade på censuren, tryckfriheten och den allmänna opinionen. Hit hör även frågan om jurysystemet som infördes år 1815, och som har giltighet ännu idag.

Slutligen tar det tredje temat upp själva censuren, och redovisar hur den gick till, samt tar upp de kriterier man hade för bedömning av

”farlighetsgraden” i texterna, om de var kätterska/uppviglande eller kränkande för kung, stat, regeringssätt eller för enskilda personer. Maktmissbruk och myndigheternas övertramp och likgiltighet för lagen skall belysas i samband med tryckfrihetsåtal och andra tryckfrihetspolitiska åtgärder.

Min huvudsakliga frågeställning, som jag tematiserat enligt ovan, är huruvida det finns skillnader/likheter mellan dessa tidsperioder, och även inom dem. Dessa skillnader/likheter manifesterar sig i många aspekter, såsom tidsanda och kontext när det gäller politik, religion, mentalitet, moraluppfattning, makt och etik. Dock tillåter inte utrymmet att närmare gå in på dessa aspekter, utan får tjäna som en fingervisning.

Uppsatsens frågeställningar kan formuleras enligt dessa teman som:

Det första temat:

1. Hur såg tidens informationsmiljö ut?
2. Informationsprocesser? Informationsspridning?
3. Informationsanvändning och -beteende?
4. Kommunikationssätt och -kanaler?

Det andra temat: Hur såg kontexten ut med avseende på:

5. Lagar och förordningar som reglerade tryckfrihet och censur?
6. Vem/vilka utövade censuren?
7. Vad censurerades?

Det tredje temat om censuren ger frågor som:

8. Vilka publikationer granskades?
9. Hur bedömdes ”farlighetsgraden” i texten?
10. Förekom maktmissbruk? Om så är fallet, hur gick det till?

Uppsatsen kommer att fokusera på två viktiga personer som spelat en stor roll i tryckfrihetens historia. Den förste är Thomas Thorild (1759-1808), en publicist och poet, som var en kritiker av samhällets ordning med regelvång och byråkrati.

Den andre är Torgny Segerstedt (1876-1945), publicist och chefredaktör för *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 1917-1945. Många av hans Tysklandskritiska artiklar stoppades av statsmakten pga. rädslan och undfallenheten för de tyska nazisterna.

Dessa personer kan ge svar på frågor ur ett personligt individuellt perspektiv, som kan komplettera det samhälleliga perspektivet, som hur de påverkades och varför. Vad hade de för bakgrund? Hur såg deras livsmiljö ut? Vad skrev de? Hur såg deras publik ut? Detta är tänkt att användas som en spegel av tidens mer abstrakta förhållanden som opinionsklimat, tänkesätt och informationskontext.

Forskningsöversikt

Censur och tryckfrihet är ämnen för ett stort forskningsintresse i varierande grad över tid tvärs över skilda discipliner, som idéhistoria, litteraturvetenskap, rättshistoria, statsvetenskap och juridik, samt journalistik och presshistoria, som är forskningsfält för sig. För Sveriges del finns en omfattande litteratur, ur vilken jag gör ett urval.

För att följa mina teman ska jag ta upp forskning om det första temat, alltså de respektive periodernas informationskontext, kommunikationssätt, tänkesätt, opinionsbildning och -klimat. Antologin *Riksdag, kaffehus och predikstol* av Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red. 2003) är värdefull i och med att den tar upp politisk kultur och praxis med partisystem, upplysningens radikalism, medier, mutor och nätverk samt frågan om offentlighetsprincipen under frihetstidens sista tid, tryckfrihetsåren 1766–1772. Tryckfrihetens betydelse och effekt på den politiska debatten lyfts fram. Inte bara förhållandena i Sverige har belysts, utan även i Finland, som har en stor del av sin historia gemensam med Sverige.

Det andra temat, den juridiska kontexten, belyses av Torbjörn Vallinder, som har forskat om jury och tryckfrihet i Sverige från dess tillkomst år 1815 till nutid år 2000. I sin bok, *Nio edsvurna män: Jury och tryckfrihet i Sverige 1815-2000*, har han redogjort för lagstiftningsprocessen från tryckfrihetsförordningen (i fortsättningen förkortad till TF) 1810 och 1812, med införande av tryckfrihetsjuryn år 1815, vilken inte varit oomstridd, och vidare över 1937 och 1949 års förändringar i jurysystemet och slutligen till Yttrandefrihetsgrundlagen, YGL, 1991. Han har sökt svar på frågor om huruvida tryckfrihetsjuryn

varit ett hot mot eller ett skydd för tryckfriheten, genom att gå igenom ett stort antal tryckfrihetsåtal under perioden, med skiftande domslut (Vallinder 2000).

En doktorsavhandling av Stig Boberg (1951), *Gustav III och tryckfriheten 1774-1787*, hör även till detta andra tema. Här ses ur ett ovanifrånperspektiv förändringar i tryckfriheten, som framförallt Gustav III i egen hög person initierade, och som utövade ett mycket starkt inflytande på lagstiftningen, som kan betecknas som tryckfrihetsfientlig, trots många vackra ord. Avhandlingen tar också upp propaganda, samt tryckfrihetsprocesser i rätten och visar på ett betydande maktmisbruk, särskilt från kungens sida. Boberg ger en ganska pessimistisk och negativ bild av Gustav III och hans pretentioner på att vara en upplyst despot.

Statsvetaren Elmar Nyman har beskrivit indragningsmakten och tryckfriheten i en doktorsavhandling, *Indragningsmakt och tryckfrihet 1785-1810* och mycket av detta utgör en juridisk kontext sedd ur överhetens synvinkel (Nyman 1963). Han fokuserar på pressens villkor under Gustav III:s och Gustav IV Adolfs regeringstid, och beskriver hur presspolitiken var utformad. En stor del av boken ägnas omsorgsfullt åt tryckfrihetsfrågan 1809-1810, då till slut en ny tryckfrihetsförordning antogs. Hans slutsats var att det inte var någon pressfrihet under perioden 1785-1810, och att det fanns en tendens mot begränsning av friheten för den periodiska litteraturen. Tvångssystemet hade inte någon förödande verkan som tidigare hävdats, men genom selekteringen av privilegieinnehavare och den minutiösa övervakningen över boktryckarna och genom en lång rad av andra preventiva åtgärder, kunde myndigheterna nå sina syften – att skapa en harmlös press.

För det tredje temats del, alltså frågan om censuren i sig, så har Nils Funcke, som är journalist, skrivit om tryckfriheten under andra världskriget fram till nutid i *Tryckfriheten under tryck: Ordets män och statsmakterna*. Han tar upp tryckfrihetens historia, ger bakgrunden till pressofriheten under andra världskriget, censuren och indragningarna, pressnämndens tillkomst och det nutida presstödet. Hans bok är ganska tendentiös, han ger öppet uttryck för egna värderingar om tryckfriheten, som han anser vara positiv (Funcke 1997).

Thomas von Vegesack, som är fil.lic. och har arbetat som litterär förläggare på Norstedt, har skrivit om tryckfrihet, opinionsbildning och censur i ett flertal böcker. Ett i det här sammanhanget centralt verk är monografen *Smak för frihet* (von Vegesack 1995) som behandlar opinionsbildningen i Sverige 1755-1830. Ämnesområdet är brett och omfattar politiska skeenden och juridiska frågor, samt om ständerna och kung Gustav III själv.

Fortsättningsvis, för det tredje temats del, finns en avhandling av Louise Drangel, *Den kämpande demokratin: En studie i antinazistisk opinionsrörelse 1935-1945* (1976), som berör samfundet Kämpande Demokrati och tidningen *Trots Allt!*, som var en stor del av den utomparlamentariska antinazistiska opinionsrörelsen. Opinionsbildning och propaganda är här i fokus, samt regeringens eftergivenhetspolitik och rigorösa tryckfrihetspolitik.

Det finns också viss forskning kring huvudpersonerna i fråga, särskilt kan nämnas Stellan Arvidsons två volymer om Thomas Thorild, som kommer från litteraturvetenskapens domän (Arvidson 1989, 1993). För Segerstedts del finns det mycket skrivet *av* men inte så mycket *om* densamme.

Källmaterial och avgränsning

Förutom primärkällor som lagar, förordningar, brev, dokument, tidningsartiklar och skrifter, samt texter som varit objekt för censurering, har jag använt källor i form av vad Thorild och Segerstedt publicerade, skrifter som artiklar. Som sekundärkällor har jag anlitat gängse uppslagsverk, och översiktsverket *Den svenska pressens historia: Del 1 och 3* (2000-2002), och även *Sveriges historia: Koncentrerad uppslagsbok*.

Thomas Thorild har bland annat skrivit *RÄTT, eller alla Samhällens eviga Lag* (1794), *Man-Könets Ovärdiga Herravälde på Jorden, eller Qwinno-Könets Naturliga Höghet* (1817), och *Om det Allmänna Förståndets Frihet* (1792). Dessa skrifter är om än små så mycket radikala och betydelsefulla.

När det gäller Torgny Segerstedts del, finns det också mycket skrivet. Jag har valt att använda så ursprungligt källmaterial som möjligt, vilket kan återfinnas i två artikelsamlingar: *Mänskligt* (1948) och *Idag* (1945), som givits

ut postumt i hans namn. En annan artikelsamling är *När stormen klarar sikten: Artiklar*

1933-1945 (1980), som har getts ut av Ingrid Segerstedt Wiberg, som också har skrivit en kort personligt hållen biografi över sin far (1995), och 1984 utgavs en artikelsamling, *Segerstedt i GHT*. Torgny Segerstedt själv har skrivit en liten pamflett, *Demokrati och diktatur* (1933).

När det gäller materialet som är överväldigande stort, har jag valt att koncentrera mig på periodisk press och inte censur av skönlitteratur, teater, film, konst eller radio. Den teologiska censuren kommer inte heller att beröras, då den utgör ett vittomfattande forskningsfält i sig.

Den tidsmässiga avgränsningen avser tidsperioderna 1766–1810 och 1920–1945. Den första avgränsningen motiverar jag med att 1766 var året då en för tiden mycket liberal TF antogs. Det gustavianska enväldet, som innebar en restriktiv tryckfrihet, varade till år 1809, då kung Gustav IV Adolf avsattes och en ny regeringsform skapades med en liberaliserad tryckfrihet.

Efter krigsslutet 1920 började det förekomma allt mer undfallenhet från svenska myndigheters sida gentemot främmande makt, främst Nazi-Tyskland men även mot andra länder under andra världskriget, vilket accentuerades från 1933. Det gällde framförallt den periodiska pressen. De svenska myndigheterna stoppade vissa publikationer och artiklar. Förenta Nationerna gjorde en allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna år 1948, i vilka det ingick viktiga demokratiska mekanismer, som exempelvis rösträtt och yttrandefrihet, och en ny TF kom följaktligen för Sveriges del år 1949. Tidsavgränsningen stannar vid freden 1945. Jag begränsar mig till Sverige och periodisk press på det svenska språket.

Teoretiska utgångspunkter och metod

Jürgen Habermas, tysk filosof och samhällsteoretiker, skrev 1962 *Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*, i svensk översättning 1984, *Borgerlig offentlighet*. På svenska finns också *Diskurs, rätt och demokrati* (1995) som innehåller politisk-filosofiska texter i urval, bl.a. från *Faktizität und Geltung*, som Habermas skrev

1992. Dessa framställningar ligger som grund för mina teoretiska utgångspunkter.

Borgerlig offentlighet

Den borgerliga offentligheten i Habermas tappning synes mig vara relevant för min behandling av pressen och censuren i samhället. Med ”borgerlig offentlighet” menas en kategori i det moderna samhället, ställd i motsats till ”det privata”. Denna ”offentlighet” utgörs inte av staten, eller marknaden, inte heller av ”den offentliga sektorn” eller ”myndigheterna”. Den var en sfär där medborgarna kunde dryfta sina gemensamma samhällsproblem, i samtal, i tidningar och böcker (Månson 2003, 313 f).

Det finns en fundamental skiljelinje mellan staten och samhället som skiljer den offentliga sfären från det privata området. Det offentliga området begränsar sig till den offentliga makten, här staten, i form av statsförvaltningens område. Det privata området kan delas upp i två underavdelningar, den första utgörs av ett borgerligt samhälle, där det sker varuutbyte och finns ett område för det samhälleliga arbetet, samt utgörs av kärnfamiljens inre rum, och som innefattar borgerlig intelligens. Den andra underavdelningen utgörs av politisk offentlighet, litterär offentlighet (klubbar, pressen) och kulturmarknaden i en ”stad”. Den politiska offentligheten framgår ur den litterära; via den allmänna opinionen förmedlar den mellan staten och samhällets behov (Habermas 1984, 37 f).

Man använder, enligt Habermas ofta kategorin offentlighet i meningen ”offentlig mening” eller ”allmän opinion”, eller i meningen en retad eller bildad offentlighet, d.v.s. betydelser som hänger samman med publik, publicitet och att publicera. Denna offentliga offentlighets subjekt är publiken som bärare av den allmänna opinionen (Habermas 1984, 12).

Var kommer då pressen in i detta teoretiska sammanhang? Enligt Habermas ”utvecklar nu även det tidigt kapitalistiska interaktionssammanhangets andra element, pressen, en säregen sprängkraft” (Habermas 1984, 28). Nyheter utvecklades nu till att bli handelsvaror, som lydde under samma ekonomiska lagar på marknaden som andra handelsvaror. ”Den yrkesmässiga nyhetsför-

medlingen är därför underkastad samma lagar på marknaden, vars uppkomst är roten till dess egen existens.” (Habermas 1984, 28 f)

Den nya överheten visade tidigt intresse för pressen, och dess nytta för förvaltningens syfte, som ett instrument för att kungöra förordningar och påbud. Den offentliga makten riktade sig till ”publiken”. Det blev snabbt ett användbart system för förvaltningens intressen (Habermas 1984, 29).

Om den allmänna opinionen har Habermas mycket att säga: ”Trots sin spontana naturlighet kräver denna ’opinion’ styrning i sin dubbla funktion. För det första har den som sin konvention uppgiften att utöva social kontroll. Den övervakas av censorn – inte så mycket som domare över folkets mening utan snarare som dess språkrör: ’Den allmänna opinionen är det slags lag som ministern är censor för.’ [...] ’den som dömer sederna dömer äran, och den som dömer äran hämtar sin lag från opinionen’”(Rousseau i *Contrat Social*, citerad av Habermas 1984, 99). Vidare säger Habermas att den allmänna opinionen också har som funktion att stifta lagar, och även här krävs styrning. På liknande sätt som ”l’opinion” i funktionen social kontroll måste artikuleras av en censor, måste ”l’opinion” i den lagstiftande funktionen artikuleras av lagstiftaren (Habermas 1984, 99).

Hur ser det ut i modern tid? Det har en stor betydelse för min studie, eftersom det är just den allmänna opinionen, som direkt kan användas *mot* censur. Den är föremål för censuringripanden, särskilt i diktaturstater. Här vill jag ge några aspekter på denna allmänna opinion, som avser moderna demokratiska stater, med Habermas ord:

Büchner beskriver utvecklingens huvuddrag på följande sätt: ’Från att ha varit blotta nyhetspubliceringsinrättningar utvecklades tidningarna till att även vara den allmänna opinionens bärare och vägröjare, till partipolitikens kampmedel. [...] För tidningsförläggarna innebar detta att han förvandlades från försäljare av nyheter till köpman i allmän opinion.’ (Habermas 1984, 175 f)

Detta begrepp, allmänna opinionen,

får olika betydelser beroende på om den tas i anspråk som en kritisk instans i förhållande till den normativt påbudna publiciteten kring social och politisk maktutövning eller tjänar som en receptiv instans i förhållande till den demonstrativt och manipulativt utbredda publiciteten kring personer och institutioner, konsumtionsvaror och program. I

offentligheten konkurrerar de bägge formerna av publicitet, men de har en gemensam adressat i 'den' allmänna opinionen – vad innebär då denna storhet i sig själv? (Habermas 1984, 225)

Med andra ord, så kan parlamentsdiskussionen hjälpa den allmänna opinionen att kungöra sina önskemål till regeringen, och regeringen kan kungöra sin politik till den allmänna opinionen – den allmänna opinionen härskar men regerar inte (Habermas 1984, 227).

Här kommer de politiska partierna in i bilden. ”Partiernas vilja”, som uttrycks i program, ”är identisk med de aktiva medborgarnas vilja, så att majoritetspartiet alltid representerar den för tillfället rådande allmänna opinionen.” (Habermas 1984, 227). Habermas citerar en forskare: ”Allmän opinion är korrelerat till herravälde [...] något som politiskt sett bara existerar i bestämda relationer mellan utövarna av herraväldet och folket” och ”[e]nligt detta skulle man beteckna alla förhållningssätt hos godtyckliga befolkningsgrupper som allmän opinion, vilka är ägnade för att modifiera eller konservera herraväldets struktur, praktik och mål” (Schmidtchen citerad hos Habermas 1984, 231). Samme Schmidtchen framhåller att den allmänna opinionen från första början definieras med hänsyn till den manipulation, med vars hjälp de politiskt mäktiga alltid måste försöka ”bringa en befolknings dispositioner i samklang med politiska doktriner och strukturer, med slaget av fortlöpande beslutsprocess och dess resultat” (Schmidtchen citerad hos Habermas 1984, 232).

Habermas menar att det finns icke-offentliga meningar, som uttrycks på ett informellt och personligt sätt och utgör ett system ställt mot ett system bestående av formella, institutionellt auktoriserade meningar (Habermas 1984, 233). Ett här näraliggande exempel torde vara förhållandena i Sverige under andra världskriget: Man höll gärna tyst om sina personliga åsikter, särskilt om kriget, vilken sida som skulle vinna kriget. Man visste aldrig om någon kunde höra, men inom sig hade man förstås egna icke-offentliga meningar. Delar av pressen uttryckte en konform linje, och var knappast någon spegel av den allmänna opinionen, p.g.a. att den var styrd av myndigheternas offentliga meningar.

Diskurs, rätt och demokrati

Det som främst intresserar mig är legaliteten och legitimiteten som alla lagar och förordningar har, samt den kollektiva viljebildningen. Min fråga är enkel: Varför kunde ett sådant strängt tryckfrihetstvång lagfästas i en demokrati som Sverige obestriddligen var under tiden för andra världskriget? Det kan knappast ha skett med den kollektiva viljebildningens sanktion, alltså emot majoritetsviljan.

Med kollektiv viljebildning menar Habermas en gemensam och reflexiv ansträngning att lösa problem med samordning av handlingar som inte kan avklaras på ett enkelt sätt. Det finns två problem i två typiska former. Antingen handlar det om att lösa en konflikt mellan oförenliga individuella handlingsorienteringar, eller om att bestämma kollektiva mål och gemensamt förverkliga dessa (att lösa interpersonella konflikter, respektive att fullfölja kollektiva mål och program). Den kollektiva viljebildningen handlar om att stabilisera beteendeförväntningarna vid konflikter respektive att bestämma och effektivt förverkliga kollektiva mål (Habermas 1995a, 34 f). Förhandlingar om kompromisser utgör alltså kärnan i en förnuftig kollektiv viljebildning rörande mål, som passar bra i en situation där man inte kan negligera maktförhållanden, utan bara disciplinera dessa. Förhandlingar siktar inte mot en konsensus som uttrycker en gemensam övertygelse, utan mot att man kommer överens om en sammanjämkning av intressen. ”En kompromiss kommer förvisso bara att gälla som förnuftig, när den förhandlats fram under betingelser som säkrar samma inflytande åt alla parter och därmed möjliggör ett lika stort genomslag för alla berörda intressen” (Habermas 1995a, 40).

Habermas menar att

[å] ena sidan ger den statliga rätten rättsform åt maktutövningen. Först tack vare denna instrumentella funktion hos rätten får statsmaktens normativa auktoritet befogenhet att fatta rättsligt bindande beslut. Först nu kan vi tala om politisk makt i strikt mening. Som sådan kännetecknas denna av funktionen att förverkliga kollektiva mål genom bindande beslut. Å andra sidan ges rättsskipningen tvingande karaktär genom att staten kan utkräva straff. Först i kraft av denna instrumentella funktion hos makten förvandlas domstolarna till statliga organ. (Habermas 1995a, 44)

Ett problem med detta framträder tydligare i och med övergången till ett modernt samhälle: den positiva rättens (d.v.s. rätten i sig) giltighet. Problemet är av paradoxal art, och det uppstår en legitimationslucka. Hur kan rätten, som nu blivit positiv, vinna normativt erkännande och utgöra ett legitimitetsgrundval för den politiska makten trots att den själv kan ändra efter gottfinnande (Habermas 1995a, 46). Detta ser jag som ett centralt problem, för hur kunde man först utfärda en tryckfrihetsförordning och sen ändra i den efter behag? Vilket har mest legitimitet?

Rättstvånget kan motiveras av att det är oundgängligt att uppväga svagheten hos den autonoma viljan, som ju bara låter sig övertygas av välgrundade skäl. Med hjälp av den tvingande rätten kan moralen så att säga överlista svagheten hos den egna motivationskraften (att lyda lagen) utan att förråda de egna principerna. Men man kan konstatera att rätten inte helt och hållet kan ersätta moralen: legalitet och moralitet måste komplettera varandra (Habermas 1995a, 47).

Habermas' diskussion om lagstiftningen är intressant, han menar att frågan måste förbli öppen huruvida de gällande normerna är giltiga även i normativ mening, alltså inte bara rättsligt bindande i positivistisk mening. Som suverän kan denne lagstiftare skapa och ändra lagen efter eget gottfinnande. Habermas menar att de lagar, som i juridiska diskurser förutsätts vara giltiga, också är riktig rätt, men bara om de är ett resultat av en demokratisk lagstiftningsprocess, som garanterar en förnuftig politisk viljebildning (Habermas 1995a, 51). För att fortsätta diskussionen om den moderna rätten, skriver Habermas bland annat att:

[...] vilken lydnad mot lagen inte kan förväntas: rättsnormer måste vara så beskaffade att de kan betraktas både som tvångslagar och som frihetslagar. Denna dubbla aspekt hör till vår förståelse av den moderna rätten: vi betraktar en rättsnorms giltighet som liktydig med förklaringen att staten samtidigt garanterar ett faktiskt rättsutövande och ett legitimitetsrättskapande – alltså å ena sidan legalt beteende i betydelsen ett gängse normföljande, vilket om nödvändigt kan framtvängas genom sanktioner, och å andra sidan regelns egen legitimitet, som skall göra det möjligt att alltid följa normen av aktning för lagen. (Habermas 1995b, 65)

Metod

Framställningen baseras på konfigurativa-ideologiska fallstudier, som beskriver och tolkar fenomen på ett område. Med detta begrepp menar Thomas Denk fallstudier, där två moment kombineras, det första består av att beskriva hur fenomenen är relaterade till varandra och genom detta får fram en sammanhållen helhet, en s.k. konfiguration. Det andra momentet består av att tolka och ge förståelse för konfigurationen, t.ex. hur delarna bildar en sammanhållen enhet (Denk 2002, 39). Varför jag valt denna typ av fallstudier, är för att den passar bra för mitt syfte att tentativt få förståelse för helheten, konfigurationen. Jag går inte på djupet som fallstudier gör, utan vill använda beteckningen ”mikrostudier”.

Den komparativa analysen delas upp på två tidsperioder, 1766-1810 och 1920-1945, och följer indelningen i de tre temana, d.v.s. informationskontexten, den juridiska kontexten samt censuren och makten, som här får bilda tre analyskategorier. Med hjälp av dessa analyskategorier ska likheter/skillnader belysas och studeras, och i möjlig mån förklaras enligt Habermas’ teori.

Ett övergripande syfte med denna komparativa analys är att få förståelse för detta system som studeras, dess uppbyggnad, orsaker och betydelse (Denk 2002, 8). Med system avses här en komplex helhet, konfiguration, bestående av delar som t.ex. opinionsbildningen, pressen, lagarna och förordningarna, censuren och dess tillämpning, samt den relativa graden av tryckfriheten. För att uppnå kunskap om detta system, använder jag en metod med empatisk läsning av källmaterialet och specifikt censurdrabbade texter, och söker sätta in dem ett större sammanhang. Empatisk läsning innebär att få grepp om vad författaren vill ha sagt och vad texten handlar om. För att bättre förstå texten identifieras argumentationslinjer etc. (*Forma historia* 2002, 142).

Karaktären av denna framställning blir framförallt deskriptiv och explorativ. En kvalitativ metod tillämpas, vilket innebär att jag beskriver innehållet och egenskaperna hos de tre analyskategorierna, samt huvudpersonerna Thomas Thorild och Torgny Segerstedt, vilka utgör objekten för ”mikrostudier”. Ett centralt kriterium för en kvalitativ metod är ”[b]eaktande av och fokusering på öppen, mångtydig empiri...” (Alvesson & Sköldberg

1994, 10). Empirin utgörs här av det som framkommit i efterforskningen och den empiriska undersökningen, d.v.s. ”mikrostudier” av Thorilds och Segerstedts liv och författarskap, deras texter, samt deras kamp för tryckfriheten.

Kategorisering, som jag delvis kommer att ägna mig åt, är ett viktigt särmärke för en del kvalitativa metoder, enligt Alvesson & Sköldberg (2002, 10). Dessa analyskategorier utgörs av informationskontexten, den juridiska kontexten samt censuren och makten, med underavdelningar som pressen, myndigheterna, opinionsbildning, informationspolitik etc. Ett annat viktigt karaktärsdrag i den kvalitativa metoden är att den utgår från studiesubjektens perspektiv (myndigheter, pressen, författarna/publicisterna m.fl.). Alvesson & Sköldberg anser att det är förnuftigt att komplettera den kvalitativa metoden med enkla kvantifieringar, vilka kan användas som bakgrundsmaterial, vilket jag avser att göra (Alvesson & Sköldberg 1994, 10 f).

Uppsatsens fortsatta disposition

Den här framställningen delas primärt upp i fem huvuddelar, med en inledningsdel där ämnet presenteras, med syfte och frågeställningar, forskningsöversikt, källmaterial och avgränsning, samt teoretiska utgångspunkter och metod.

Den andra delen utgör undersökningen som är delad i två delar. Den första delen är en efterforskning som handlar om kontexter under perioderna 1766-1810 och 1920-1945, ordnad efter de tre temana beskrivna ovan i *Syfte och frågeställningar*, och den andra delen en empirisk undersökning, som fokuserar på Thomas Thorild och Torgny Segerstedt. Den tredje delen ägnas åt en komparativ analys av de två tidsperioderna i anslutning till temana, varvid den fjärde delen används till att summera resultatet av undersökningen och redovisa konklusioner, som baseras på empirin, där jag kommer att ta hjälp av Jürgen Habermas’ teorier om den borgerliga offentligheten och om rätt, diskurs och demokrati. Slutligen ägnas den femte delen till en sammanfattning av uppsatsen, och därpå en epilög. Allra sist återfinns en förkortningslista.

Undersökning

Efterforskning

I denna första del av uppsatsens undersökning redogör jag för den kontextuella bakgrunden till 1700-talet och till tiden under andra världskriget. Jag tar upp aspekter som de politiska sammanhangen, informationskontexten, tryckfriheten, juridiken och censuren, vilka hänförs till de tre temana.

Tidens kontext: 1766-1810

Här redogörs för bakgrundskeendena inom informationskontexten under slutet av frihetstiden och den gustavianska tiden på 1700-talet, där jag beskriver opinionsbildningen och delar av den periodiska pressen, som utgör det första temat, samt tryckfrihetsförordningar som bildar den juridiska kontexten enligt det andra temat. Vidare beskriver jag censuren, makten, maktmissbruket och tryck-tvångets offer, som utgör det tredje temat.

Informationskontexten på 1700-talet

Detta avsnitt redogör för opinionsbildningen som uttrycktes i det talade och det skrivna ordet och den politiska periodiska pressen under tiden 1766-1810.

Opinionsbildning – det talade och det skrivna ordet

Den finns ingen färdig modell i vilken man kan passa in det politiska livet i frihetstidens Sverige, särskilt det under den gustavianska tiden. Man kan inte se någon klar utvecklingslinje från en politisk sfär omgiven av hemlighetsmakeri till en öppen och offentlig sfär, lika lite som man kan dela upp vad som var offentligt och vad som var hemligt vid en viss tidpunkt

(Sennefelt 2003, 210). Dessa problem accentueras av Gustav III:s TF 1774, vilken behöll offentlighetsprincipen i stort men kringskar kraftigt själva tryckfriheten.

Man kan här använda begreppet offentlighet i Jürgen Habermas' mening. Enligt honom var den borgerliga offentligheten en följd av medelklassens tillökning under 1700-talet. Den baserade sig på tungt vägande värderingar om jämlikhet och tankefrihet, och där skulle diskussionen föras av en grupp som såg sig själva företräda allmänna intressen gentemot kungaväldet, vars aktiviteter var fördunklade (Sennefelt 2003, 210).

En del av forskningen betonar kommunikationens betydelse för tillväxten av en offentlighet. Den allmänna opinionen, som var sammankopplad med offentligheten, skapades just i kommunikationsprocessen, enligt litteraturhistorikern Darnton. Han talar om ett tidigt informationssamhälle, med en mångfald och rikedom av olika kommunikationsmöjligheter (Sennefelt 2003, 211).

Konkret handlade det om kampen mellan hattar och mössor som under den senare delen av frihetstiden var intensiv, och den fördes framförallt i medierna. Jag lånar här den användbara termen 'medielandskap' (Skuncke 2003, 264) för att beteckna den rika floran av medier.

De traditionella medierna, som spelade en viktig roll som opinionsbildare, var t.ex. det talade ordet i både informella och formella sammanhang. Man kunde diskutera om politik, nyheter, föra samtal, höra rykten och skvaller på offentliga platser eller lyssna till officiella formella tal på Riddarhuset eller i Rikssalen, där Gustav III ansågs vara en förnämlig retoriker. På kyrkbacken samlades man efter gudstjänsten för att utbyta nyheter och skvaller. All denna kommunikations- och informationsverksamhet "försiggick på gator och torg, vid hovet, på kaféer, krogar, salonger, hos boktryckare, bokhandlare och på lånebibliotek" (Sennefelt 2003, 211).

Politiska nidvisor användes i propagandasyfte sedan långt tillbaka. Bellman är ett bra exempel på visdiktning på hatsidan. Rykten och skvaller frodades som muntliga medier, liksom även den politiska agitationen. Det talade ordet var ett viktigt medium, men de tryckta medierna ökade explosionsartat efter 1766, då en för sin tid mycket liberala tryckfrihetsförordning tillkom.

Behovet av handskriftscirkulerande propaganda minskade när förhandscensuren slopades (Skuncke 2003, 264).

Som ett exempel på pressens ökning kan nämnas att år 1766 fanns det ingen daglig tidning i Stockholm, medan sex år senare, 1772, hade två konkurrerande dagstidningar av motsatt politisk kulör startats. Dessa var mössor-nas *Dagligt Allehanda* och den rojalistiska *Almänna Tidningar*. Politiska tidskrifter poppade upp som svampar, men var kortlivade produkter (Skuncke 2003, 266). Särskilt vid riksdagarna utkom en mängd tillfällighetspublikationer och broschyrer förutom *Riksdags-Tidningar* och offentliga handlingar (Skuncke 2003, 277 f).

Allmänheten fick tillfälle att lufta sin kritiska mening med insändare till olika tidningar, och artiklar skrevs i samma syfte: att föra en debatt och diskutera öppet tidens viktiga politiska och religiösa spörsmål, samt föra fram kritik mot regimen och kyrkan, och det kunde passera ostraffat till en viss gräns. Därefter från Gustav III:s statskupp 19 augusti 1772 blev tryckfriheten allt mer begränsad och beskuren, vilket gjorde att folket blev hänvisat till illegala tillfällighetsskrifter, som dikter, brev och handskrivna nyhetsbrev, samt agitationsskrifter och smädeskrifter, s.k. paskiller (Nyman 1963, 14), som cirkulerade hos folket och som anslogs på offentliga platser. De som inte kunde läsa fick det högt uppläst. Till detta tillkom ett otal pamfletter och broschyrer, som trycktes i en strid ström, med inlägg och motinlägg, och i de flesta fall var dessa anonyma (Skuncke 2003, 266).

Man kunde öppet trycka officiella handlingar, som rättegångshandlingar, protokoll och memorialer, vilka kunde användas i den politiska kampen, liksom tidskrifter och politiska broschyrer. Myndigheterna hade blivit tvungna att lämna ut dessa officiella handlingar enligt offentlighetsprincipen som nu var stadfäst i TF 1766 (Skuncke 2003, 268). Den principen var av gammal hävd och tradition sedan långt tillbaka, men fanns inte kodifierat i lag förrän nu (Althoff 1995, 9 ff).

En i litteraturen ofta förbisedd kommunikationskanal utgjordes av myndigheternas information till folket genom kungörelser från predikstolen, i form av lagar, förordningar, böndagsplakat och information om auktioner etc.

Det var den tidens massmedium, ungefär som nyhetsprogrammet "Rapport" i TV i nutida tappning, eftersom samma kungörelser lästes upp i rikets alla predikstolar. Detta tillgodosåg inte enbart överhetens behov, att legitimera sin maktutövning och att försöka ena folket politiskt och juridiskt. Även allmogen hade behov av detta för att få kunskap om rättigheter och skyldigheter. Kungörelsesystemet var en kvardröjande rest av en muntlig politisk kultur, vilket sträckte sig ända in i 1800-talet, vid sidan av tidningspressen. Detta kungörelsesystem avskaffades inte förrän 1942, men spelade en minskande roll från slutet av 1800-talet (Reuterswärd 2001, 289 ff).

Tre månader efter det 1766 års TF promulgerats utfärdades en kungörelse, där det stipulerades att den som "i större eller mindre sällskaper" utsprider "illvilligt tadel" eller "rykten" skulle ställas inför rätta (citerat hos von Vegesack 1995, 42).

Den kungliga varningen kunde knappast lagtekniskt ses som motsägande 1766 års TF, som inte skyddade själva yttrandefriheten, d.v.s. den muntliga friheten, utöver tryckfriheten. En oppositionsman sade att det var "föga logiskt att sätta hänglås för munnarna utan att samtidigt täppa igen bläckhornen" (von Vegesack 1995, 43).

Den politiska periodiska pressen (1767-1810)

Detta avsnitt baseras i huvudsak på litteraturvetaren Ingemar Oscarssons artikel i *Den svenska pressens historia Del 1* (2000). Avsikten med detta avsnitt är att beskriva situationen för ett litet urval av politiska åsiktsorgan i Stockholmsområdet. De deltog i den politiska debatten och var också i viss mening en del av den politiska opinionsbildningen mellan 1767 och 1810. Detta är för att ge en bakgrund till kapitlet längre fram som handlar om censur och makt. Jag tar härvidlag inte upp den lokala landsortspressen, eftersom den nästan aldrig bidrog till den allmänpolitiska debatten. Därpå tar jag upp censuren, åtalerna, förbudena och maktmissbruket enligt ett urval i kapitlet om censur och makt.

Man kan inte säga att pressen på den tiden förde fram någon allmän opinion, även om det förekom regimkritik i inlindade allegorier. Det som gavs i tryck var i allmänhet uttryck för uppfattningen hos ett övre skikt i samhället.

Som Ingemar Oscarsson uttryckte det, så har det hävdats att yttrandefriheten satt trångt i Sverige även efter 1766 års TF, och att det var omöjligt att kritisera samhället, eftersom grundlagarna var okränkbara, och stränga straff gällde för smädelse mot kungahus, riksråd och ständer. År 1767 förbjöd rådet exempelvis ”ogrundade uttydningar, mörka utlåtelse och illvilligt tadel över riksdagsbeslut” (Oscarsson 2000, 144).

Oscarsson uppger att från 1767 och sex-sju år framåt går det att räkna samman mellan 30-40 periodiska organ, som huvudsakligen ägnade sig åt politisk opinionsbildning och samhällsdebatt, som var särskilt intensiv under de turbulenta riksdagarna. Debatten fördes mest anonymt och direkta personangrepp var sällsynta. Man pekade istället ut sin motståndare med anspelningar och omskrivningar. Lika försiktig var man i att tala om partierna som sådana, och gjorde man det så var det högst inofficiellt med allmänt använda beteckningar som hattar och mössor. Dem emellan rådde ett livligt politiskt meningsutbyte framförallt efter 1768. Kampen fördes i de olika propagandaorgan som stod i respektive partis tjänst. Dock förbigår jag denna debatt, eftersom det skulle föra för långt att belysa den (Oscarsson 2000, 150).

Sanning och Nöje var en veckotidskrift som utgavs under första hälften av 1780, och var den första mer systematiskt regimkritiska publikationen under gustaviansk tid (Oscarsson 2000, 156). Syftet var att låta kungen veta sanningen och kritik riktades främst mot ämbetsmännen (Boberg 1951, 165). Ett par försmädliga och förlöjligande artiklar med angrepp på en landshövding i Närke gjorde att denne tvingades avgå (von Vegesack 1995, 92). Kort därpå framträdde kungen med en skärpning av tryckfrihetsförordningen 1774, och motivet var dessa artiklar hos *Sanning och Nöje* (Boberg 1951, 169). Tidskriften utmärkte sig för ett satiriskt språk, fullt med sarkastiska insinuationer och allusioner. Den formulerade sin samhällskritik på ett begåvat sätt, som gjorde det nästan omöjligt för de attackerade att försvara sig (von Vegesack 1995, 92).

Ett annat frispråkigt oppositionsorgan var *Dagbladet: Wälsignade Tryckfriheten* och huvudman var en major Pehr af Lund, som startade det i mars 1781. Det blev en viktig kanal för det ökande, pyrande missnöjet med de diktatoriska dragen hos regimen. Även här användes antydningar och ironier i

språket. Det var mycket problematiskt för myndigheterna att komma åt dessa satirer, för de kunde inte finna någon lämplig brottsrubricering (Oscarsson 2000, 158 f).

Ännu ett nytt oppositionsblad, *Den Nye Granskaren*, startade i april 1784 i kölvattnet efter *Tryck-Friheten den Wälsignade*, som lades ner strax innan. Som huvudman stod Thomas Thorild. Tio åttasidiga ”dubbelnummer” hann ges ut. *Den Nye Granskaren* existerade inte så länge, trots att den var politiskt och principiellt av stor betydelse. Här utvecklade Thomas Thorild sina tankar om tanke- och tryckfrihet. Målet var upplysning, och de som skulle sprida den var genierna, filosoferna och tänkarna – då krävdes dessa friheter. Vidare kritiserade Thomas Thorild Gustav III:s tryckfrihetsförordning av 1774: ”folkets majestät gällde för mer än kungen” (Oscarsson 2000, 187). Hans polemik i olika ämnen överskred dock inte gränserna för de makthavandes tålamod, han var försiktig (Oscarsson 2000, 186 f).

Patrioten gavs ut i omedelbar anslutning till den nya TF i augusti 1792 och var ett renodlat åsiktsorgan i opposition, i paritet med *Wälsignade Tryck-Friheten*. *Patrioten* utmärkte sig för en skarp ideologisk profil som byggde på ett omfattande socialt engagemang, republiksympatier, långt gående jämlikhetsideal, och med insändare som uttryckte skiftande åsikter (Oscarsson 2000, 193). *Patrioten* upphörde att ges ut i mars 1794 efter varning och därpå åtal, som dock slutade i en friande dom i hovrätten (Nyman 1963, 82).

Som Ingemar Oscarsson sammanfattande beskriver det. ”[Gustav IV Adolfs] maniskt misstänksamma regim kom tvärtom att utgöra de beryktade ’järnåren’ då pressen och den tryckta litteraturen överhuvudtaget satt fast i ett skruvstäd av övervakning, förbud och detaljregleringar” (Oscarsson 2000, 196). Man hade nu större kunskaper om omvärlden och tidens skeenden, och kraven på medbestämmande, tanke- och yttrandefrihet och öppenhet hade blivit väl etablerade, vilket inte alls tilltalade Gustav IV Adolf. Han var mycket miss-tänksam mot allt avvikande och oppositionellt (Oscarsson 2000, 196).

1797 utgavs en mångomtalad idétidskrift, *Läsning i blandade ämnen*, som snart fick öknamnet ”Läsning i brännbara ämnen”. Den ådrog sig myndigheternas växande motvilja. Materialet bestod till stor del av uppsatser om

den medborgerliga friheten sett utifrån en borgerlig liberal ståndpunkt. Betingningen lades på praktiska och nyttiga reformer, och många ämnen avhandlades, t.o.m. religion och teologi, vilka var ömtåliga ämnen och som senare orsakade myndigheternas starka ovilja, sedan en präst skrivit om sina antipatier mot ortodoxin och censuren. Eftersom teologiska skrifter var underkastade speciell censur, så var det ingen mening med att fortsätta utgivningen av *Läsning i blandade ämnen* som fick läggas ner 1801 (Oscarsson 2000, 198 ff).

Som Oscarsson uttrycker det:

Huvudsaken för [kungen] bör emellertid ha varit att påbuden av allt att döma fick avsedd effekt. Samhällsdebatten tonades de närmaste följande åren ned till ett minimum. Antalet politiska skrifter sjönk till någon enstaka titel årligen, och i de periodiska publikationerna syntes bara svaga och sporadiska inlägg i allmänna frågor. Under resten av 1770-talet låg antalet nya tidningar och tidskrifter fastlåst på den låga nivån av fyra till sex publikationer per år. (Oscarsson 2000, 155)

Det är här nödvändigt att redovisa vissa kvantitativa data med syftet att söka belägga förändringar som inträffade för den periodiska pressens del i samband med tryckfrihetslagstiftningen. Eftersom jag ovan har behandlat enbart politisk åsiktspress, kommer jag inte att redovisa siffror för pressen som helhet. Jag ger några tentativa uppskattningar. Tillväxten av den periodiska pressen var från 1732 och några decennier framåt långsam, för att sedan öka markant på 1760- och 1770-talen, mest under åren närmast efter TF 1766, för att sedan mattas av till följd av de nya restriktionerna (Oscarsson 2000, 206). Upplagesiffrorna var genomgående låga, för de flesta tidningar under 1.000 exemplar. Det är svårt att uppskatta upplagestorleken vid skilda tidpunkter. Men varje tryckt exemplar hade många läsare. Man kunde också läsa tidningen kollektivt med högläsning på näringsställen, i boklådor eller på lånebibliotek (Oscarsson 2000, 208).

Den juridiska kontexten under 1700-talet

Detta avsnitt belyser förhållandena kring lagstiftningen och tillämpningen av lagar och förordningar på tryckfrihetspolitikens område, med en bakgrund i slutet av 1600-talet och upptakten till TF 1766, samt den fortsatta processen fram till 1810.

Bakgrund

Under större delen av frihetstiden var 1684 års kungliga *Stadga och Förordning Om alla Nyskreffne Wärks Censerande i Rijket* gällande i stort även om Karl XI byggde på med restriktioner och förbud. ”Konungen var den som befallde, vad som skulle tryckas, läsas och tros i landet” (Rydin (1859) citerad hos Åhlén 1986, 45). Denna förordning stadgade en omfattande förhandscensur, som utövades av kanslikollegiet, som också övervakade bokutgivningen. Innan dess var det de kyrkliga myndigheternas ansvar (Åhlén 1986, 45).

1688 inrättades ett censorsämbete, vars innehavare titulerades *censor librorum*. Han skulle övervaka bokimporten och bokutgivningen i landet, censurera böcker och skrifter, som inlämnats av boktryckarna innan tryckning, samt visitera boklådor och tryckerier (Åhlén 1986, 45 f). Detta censorsämbete avskaffades först i och med att 1766 års TF stadfästes, även om man behöll den teologiska censuren (von Vegesack 1995, 34).

Upptakten till 1766 års TF

Tiden var nu mogen för en diskussion om tryckfrihetsfrågan. Maktkampen mellan de två politiska grupperingarna bidrog till att debatten i olika politiska frågor blev intensiv, i och med att mösspartiet drev denna fråga i avsikt att desavouera hattarnas regeringspolitik med hjälp av det fria ordet. Man ville lätta på sekretessen, och öppna för offentlig kritik och diskussion (Inger 1980, 134).

Redan vid riksdagen 1756 fördes en livlig debatt om tryckfriheten, vilket bildade en början på processen som ledde fram till kodifieringen av den nya TF vid riksdagen 1765/66. Eftersom man inte fick ha något meningsutbyte och driva någon argumentation i pressen återstod riksdagen som ett forum där debatt var tillåten (von Vegesack 1995, 19).

En debattant förespråkade rätt för censor att publicera allt som rör politik och ekonomi (von Vegesack 1995, 29) och ökad insyn i den offentliga verksamheten (von Vegesack 1995, 21). En annan debattant ansåg att tryckfrihet var nödvändig för forskningens frihet (von Vegesack 1995, 21).

En av förslagsställarna bakom den nya TF påtalade tryckfrihetens positiva effekt, och att censorn skulle ha en rådgivande funktion (vilket förverkli-

gades först i 1810 års tryckfrihetsförordning). För honom var det i första hand samhällets behov av tryckfrihet, som styrde behovet av en ny lag. Han betonade tryckfriheten som ett viktigt hinder mot en alltför stark maktkoncentration i samhället, d.v.s. medborgarnas skydd mot ett despotiskt styre. Genom denna tryckfrihet kunde de bevaka sina rättigheter (von Vegesack 1995, 33).

Man ville inte avskaffa censuren i sig, men ställa den under riksdagens kontroll, så den fick en starkare ställning, vilket skulle garantera minskat åsiktsförtryck (von Vegesack 1995, 19). Diskussionen rörde sig alltså inte om censuren vara eller inte vara, snarare om offentlighetsprincipen, och vilka handlingar som skulle vara offentliga (von Vegesack 1995, 30). Men det höjdes också radikala röster med krav på att även avskaffa förhandscensuren, också den teologiska (von Vegesack 1995, 19). 1766 antogs TF som nämnts.

Som Thomas von Vegesack uttrycker det:

Det finns två i grunden olika sätt att motivera en lagstadgad tryckfrihet. Det ena utgår från skribenternas behov av att inte utsättas för obehag till följd av det de skriver. Och det andra från ett fritt samhälles behov av att alla utan hinder kan få framföra sina åsikter. (Vegesack 1995, 32)

TF 1766

Den 2 december 1766 utfärdades *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning Angående Skrif- och Tryck-friheten*. Denna Sveriges första TF fick grundlagskaraktär, och bildade mönster för hela den tryckfrihetsrättsliga utvecklingen (Inger 1980, 135). Internationellt sett intog detta dokument en unik position, i och med att inget annat land ännu infört lika vittomfattande frihet på tryckfrihetsområdet (von Vegesack 1995, 34). Därför blir framställningen här något utförlig.

Den viktigaste delen är offentlighetsprincipen. Man angav vilka allmänna handlingar som var offentliga, t.ex. skriftväxlingar, protokoll, rättegångshandlingar, ämbetsmännens korrespondens, memorialer m.m. (Årstrycket den 2 december 1766, § 6). Ämbetsmän riskerade avsked, om de vägrade att lämna ut någon offentlig handling (von Vegesack 1995, 36).

Förhandsgranskningen upphävdes, och därmed avskaffades det statliga censorsämbetet helt (von Vegesack 1995, 36). Men den teologiska censuren, som handhades av konsistorierna bibehölls efter krav från prästerskapet (von

Vegesack 1995, 35). Kanslikollegiet fick nu i fortsättningen ansvar för kontroll av bokimporten, och se till att förbjudna böcker inte spreds över landet (Åhlén 1986, 103). Rättegångsordningen var klar och entydig och följde en stipulerad process som inte lämnade utrymme för godtycke. Författaren själv jämte boktryckaren gjordes nu ansvariga inför lagen, och kunde åtalas (von Vegesack 1995, 36), och den förstnämnde åtnjöt en viss anonymitet.

Man beivrade ”missbruk av tryckfriheten” som sades bestå i de

som strider emot Vår rätta Tros bekännelse och then rena Evangeliska Läran;...” (§ 1), ”Thesse Gundlagar, med flere, som Riksens Ständer för oryggelige faststältdt, eller fastställdandes warda, må ingen sig fördrista genom skrifter eller tryck i någon måtto bestrida eller anfakta...” (§ 2), Djerwes någon i utgifna skrifter bruka lastande eller förklenliga omdömen om”: ”oss och Wårt Konungahus”, ”Rikets Råd”, ”Riksens ständer”, ”Rikets ämbetsmän, eller någon annan Medborgare”, ”Krönta Hufvuden eller deras närmaste Blodsförwanter ch framtida regerande magter (§ 3). (Årstrycket av den 2 december 1766)

§ 5 ger vid handen att nästan vad annat som helst fick tryckas. Det som var tillåtet var det som inte uttryckligen förbjöds.

Nu kom denna 1766 års TF att vara under kort tid, trots dess grundlagskaraktär. Men i och med att denna TF var genomtänkt och logisk, tjänade den som en principiellt betydelsefull inspirationskälla och förebild (von Vegesack 1995, 34). Efter endast sex år, i samband med Gustav III:s statskupp den 19 augusti 1772, utkom en ny regeringsform. Två dagar efter kuppen kom en kungörelse och varning, ”at uti Tal och Skrifter icke inblanda smädeliga tilwitelser angående de förra partier” (Årstrycket den 24 aug. 1772). Kungens avsikt var att försöka, åtminstone tillfälligt, kväva den politiska debatten (von Vegesack 1995, 65).

TF 1774

De flesta forskare har varit eniga om att upplysningens idéer i teorin varit vägledande för tillkomsten av tryckfrihetsförordningen den 26 april 1774, som i hög grad var Gustav III:s eget verk, och som upphävde och ersatte 1766 års tryckfrihetsförordning. Till skillnad från den senare, som ägde samma trygghet som en grundlag, gjorde den förstnämnda inte det, vilket gjorde att den var lättare att ändras eller inskränkas (Boberg 1951, 25; von Vegesack 1995, 74).

Det visar sig att i praktiken var det inte frågan om någon upplysning, tvärtom enligt min uppfattning, vilket kommer att framgå nedan.

I stort behölls undantagen för vad man fick skriva och inte skriva oförändrade från 1766 års tryckfrihetsförordning, men nu stadgades vissa ”missbruk” som högmålsbrott, vilket kunde medföra dödsstraff enligt följande i § 2:

Ej är något som rör eller qwäljer Rikets öfrige oryggelige Grundlagar, Regerings-Formen och Wår Konunga-Försäkran af then 21 augusti 1772, jemte Wår och Rikets Majestät, Höghet och Rätt. Bryter någon häremot; skal han anses för Wår och Rikets Fiende, samt utan skonsmål dömas och straffas, som Lag i Högmåls-brott widare stadgar. (Årstrycket den 26 april 1774, § 2)

Med detta ville man få en avskräckande effekt. Enligt min mening var man i praktiken långt från den teoretiska bekännelsen till upplysningens idéer, som Gustav III ansåg sig omfatta och förverkliga.

Offentligheten kringskars, nu fick man endast trycka vissa rättegångshandlingar och vissa allmänna handlingar, som överheten avgjorde från gång till gång om de kunde tryckas (von Vegesack 1995, 74).

Slutligen fick man ”afhålla sig från otjenligt, bittert, förklenligt och missfirmande skrifsätt, hwilket så wäl kränker anständigheten och goda seder, som upwäcker fiendskap och hat Medborgarna emellan: Hwarföre Wi ej eller wele låta blifwa ostraffad then som häremot sig förbryter” (Årstrycket den 26 april 1774, § 12). Den här stadgan kunde ge utrymme för skilda tolkningar, vilket kunde ge upphov till godtycke (von Vegesack 1995, 74).

Boktryckaren skulle dela ansvaret med författaren, när det gällde brott mot § 2 i den här förordningen, som alltså bedömdes som högmålsbrott (Boberg 1951, 44). Boktryckaransvaret ökade nu i omfattning främst för att hindra kritik mot Gustav III:s regim, och som motiverades med att han ville förekomma ”oanständigheter och ovett enskilda emellan” (Gustav III citerad av Boberg 1951, 44).

Efter 1774 års tryckfrihetsförordning utfärdades ett stort antal kungörelser, påbud och varningar med inskränkningar och begränsningar av tryckfriheten. Jag tar upp tre stycken av dem, nämligen de som promulgerades 1780, 1785 och 1787.

Kungörelsen 1780

Syftet med denna kungörelse, som utgavs den 6 maj 1780 och som utgjorde ett tillägg till 1774 års tryckfrihetsförordning, var att

Wi ...med missnöje förnummit, huru Vår Nådiga Förordning om Skrif- och Tryckfriheten af then 26 April 1774, ...så i anseende til ämnen, som skrifsätt, öfwerskriden och missbrukad blifwit; Hwilket Oss thesto mera misshageligt förekommit, som Wi funnit orsaken thertil... härröra från en del Boktryckares öfwerdrifne egennytt. (Årstrycket den 6 maj 1780)

Boktryckarens ansvar utvidgades, och han fick ensam svara vid vissa brott, medan han och författaren hade nu tillsammans ansvar vid högmålsbrott. Med detta fortsatte man på en linje som inletts 1774 (Boberg 1951, 169). Därmed ville man ”avhjälpa” de s.k. ”missbruken” av tryckfriheten (Boberg 1951, 170). Den verkliga anledningen var att förekomma och kväva allvarlig kritik mot kungen och hans envælde i pressen, som jag uppfattar saken.

Kungörelsen och påbudet 1785 och 1787

Den allt hårdare linjen från 1774 fortsatte med ytterligare en kungörelse, av den 3 maj 1785, som utgjorde ett tillägg till kungörelsen 1780, vilket innebar förbud och begränsningar direkt riktade mot den periodiska pressen. Den officiella motiveringen var att boktryckarna nu måste ansöka om privilegium för periodiska skrifter, och därmed få ensamrätt på det de tryckte, för att få kompensation för allt de av hänsyn till censurbestämmelserna inte kunnat trycka (Nyman, 36f). Snarare måste motivet sökas i de praktiska fördelar som detta tillägg innebar för de makthavande. Privilegier kunde nämligen fräntas icke önskvärda organ, eller helt vägras. Antalet periodica kunde hållas nere, och därigenom underlätta övervakningen av pressen. Det var inte p.g.a. omsorg om boktryckarnas materiella villkor, som man officiellt hävdade (Boberg 1951, 225).

Privilegietvånget innebar i praktiken ett obligatoriskt utgivningstillstånd. Redan befintliga periodiska skrifter måste söka privilegium. Skötte sig boktryckarna inte, så var det enkelt för de makthavande att dra in privilegiet, eller att tillgripa konfiskation, d.v.s. ett embryo till vad som senare skulle kallas indragningsmakten, liksom också att inte bifalla en ansökan om

privilegium, ibland med den motiveringen att det redan fanns ett tillräckligt antal skrifter på en viss ort. Den periodiska pressen var nu ”ställd under den administrativa maktens godtyckliga behandling...” (Boberg 1951, 219). Härmed hade den s.k. indragningsmakten blivit fastställd för första gången här i landet.

Ett par år senare kom en kungörelse och varning, den 7 december 1787, *Emot Obehöriga och wrånga omdömen öfwer Kongl. Maj:ts Författningar*. Fortsättningsvis blev det förbjudet att muntligt eller i skrift kommentera kungliga beslut (von Vegesack 1995, 110).

TF 1792 med senare tilläggsbestämmelser

Som bekant mördades Gustav III, och dog den 29 mars 1792. Efter en kortare censurperiod utgavs en ny tryckfrihetsförordning den 11 juli, av förmyndarregeringen under hertig Karl.

Trots vackra men dunkla fraser som ”i sanningens ljus”, ”de wärdiga och ädla tänkesätt hos Nationen”, ”åter tilknyta Enighetens störda sälla föreningsband” (Årstrycket den 11 juli 1792), så innebar denna nya TF en rad inkonsekvenser, t.ex. saknade den varje referens till offentlighetsprincipen, och den innehöll inga uppgifter om straffsatser för dem som bröt mot dessa föreskrifter, inte heller om brotten i sig (von Vegesack 1995, 130). Ingen tydlig åtskillnad gjordes mellan periodiska och icke-periodiska skrifter (Nyman 1963, 76). Man slopade all censur, utom den teologiska, och även privilegietvånget. Så långt kan man anse 1792 års TF som delvis återställd till 1774 års nivå på väsentliga punkter. Den kom att gälla oinskränkt i endast fem månader (von Vegesack 1995, 134).

Vissa överträdelser betecknades som högmålsbrott, som kritik mot grundlagarna, regeringsformen, rikets majestät, höghet och rätt, och kunde leda till dödsstraff (Nyman 1963, 85).

Senare samma år, den 21 december 1792, utfärdades en varning med tilläggsbestämmelser. Den innebar en åtstramning och ett förtydligande av TF 1792. Med successiva inskränkningar i tryckfriheten som stadgades under åren 1777-1792 (Nyman 1963, 70), fortsatte en process, som ledde mot strängare

censur, och boktryckarcensuren vidgades, och därmed mot en starkt kringstrukuren tryckfrihet (Nyman 1963, 85).

Den fortsatta tryckfrihetspolitiken 1793–1810

Franska revolutionen med dess liberala och radikala upplysningsidéer gav efterdyningar i förmyndarregeringens tryckfrihetspolitik, så även oroligheter i det svenska samhället där man bl.a. krävde oinskränkt tryckfrihet (Se Nyman 1963 och von Vegesack 1995).

Genom en rad restriktioner skärptes villkoren särskilt för den periodiska pressen, från 1793 och framåt. Förmyndarregeringen befarade en revolution som skulle vara inspirerad av den franska revolutionen. Den 18 december 1793 förbjöds tidningarna att ta in nyheter om Frankrike med vissa undantag, och senare även nyheter om Förenta Staternas regeringsform m.m. Året därpå infördes en partiell förhandscensur, den 17 juni 1794, och ett år senare upplöstes den Svenska Akademin. Samma år och 1796 skärptes övervakningen av tidningsutgivarnas och författarnas göranden och låtanden, och den religiösa yttrandefriheten beskars. Allt detta pekade mot en alltmer total censur (Nyman 1963, 90f). Hotelser, indragningar, åtal och mutor kompletterade övervakningssystemet (Nyman 1963, 97).

I och med Gustav IV Adolfs myndighetsförklaring och trontillträde 1796, inleddes en steg för steg-process mot en ännu mer repressiv tryckfrihetspolitik, särskilt riktad mot den periodiska pressen och den ”franska smittan” (Nyman 1963, 100). Redan den 26 mars 1798 utfärdades den första pressförordningen, som fick en avgörande betydelse fram till år 1810. Privilegietycket återinfördes och ämnesvalet var begränsat: man fick bara skriva om vissa noga stipulerade ämnen, som angavs i samband med ansökan om privilegier (Nyman 1963, 100 ff).

Året därpå, 29 oktober 1799 återinfördes förhandscensur, och gällde nu också boktryckare och tidningsutgivare, som på något sätt ogillades av kungen (von Vegesack 1995, 165).

I och med att kungen år 1801 avskaffade kanslikollegiet, och överlät åt en nyinrättad hovkansler att sköta tryckfrihetsvårdande uppgifter, kunde han få en ännu starkare övervakning och styrning av opinionsbildningen. En instruk-

tion för hovkanslern kom ett år senare, den 23 februari 1802. Denne skulle ha uppsikt över boktryckerierna, bokhandeln, lånebiblioteken och bokbinderierna (Nyman 1963, 115). Han skulle vidare kontrollera import av tidskrifter och böcker. Privilegieansökningar underställdes hans bedömning. Långtgående befogenheter tillkom honom. Han kunde ställa in tryckning av otillåtna eller misstänkta skrifter, och beslagta sådana. Såväl förhands- som efterhandscensur kunde utövas (Nyman 1963, 117).

Andra administrativa uppgifter för hovkanslern var att utdöma böter upp till 100 riksdaler, och att dela ut varningar för minsta förseelse, ofta helt godtyckligt, t.o.m. för tryckfel, och i svårare fall även dra in privilegier (Nyman 1963, 137). Även tidningarnas layout reglerades. Likformighet i layouten över landet påbjöds, och nyheterna skulle grupperas på ett likartat sätt, vilket förstås underlättade myndighetsgranskningen (Nyman 1963, 139). Denna administrativa domsrätt gav hovkanslern stor makt och myndighet, samt hög prestige (Nyman 1963, 116). Allt detta sammantaget gjorde att denne fick mer vittgående direktiv än censorerna före år 1766, och därmed avsevärt större maktbefogenheter koncentrerade till en enda person (Nyman 1963, 117).

Myndigheten utmätte administrativa straff utanför domstolen enligt obestämda, vaga och godtyckliga straffsatser, vilket fick ersätta stipulerade lagnormer. Man kunde inte överklaga avslag på privilegieansökan eller beslut om inskränkningar i privilegiet och ämnesvalet (Nyman 1963, 144).

Åtstramningarna i tryckfriheten stannade inte vid inrättandet av hovkanslersämbetet. 1803-1804 förbjöds all försäljning av danska och franska journaler och böcker i Sverige. Ytterligare ett år senare förbjöds alla landsortstidningar att publicera nyheter från utlandet (von Vegesack 1995, 166). Dessa förbud hängde nära samman med Gustav IV Adolfs utrikespolitik som han skötte själv, vilket kan förklara hans särskilda intresse för pressrelationerna till utlandet (se Nyman 1963).

Censur och makt, maktmissbruk och dess offer: 1766–1810

I det här avsnittet belyser jag mer konkret vilka verkningar tryckfrihetspolitiken under senare delen av frihetstiden och den gustavianska tiden kunde ha

på en-skilda publikationer och personer, som var föremål för censur och andra åtgärder. Det förekom maktmissbruk, flagrant sådant i vissa fall. Även myndigheterna kunde sätta sig över lagen, när det passade dem. Här kommer endast ett litet urval av åtalshändelser att presenteras.

Publicola

Ett fall beskrivet flerstädes i litteraturen är Publicola-fallet, t.ex. hos Boberg (1951) och von Vegesack (1995). Jag har valt att ge en sammanfattning baserad på Bobergs detaljerade beskrivning. Anledningen till utförligheten är att denna process på sin tid väckte ett enormt uppseende (Boberg 1951, 111).

Det hela började våren 1779. I den rojalistiska *Stockholms-Posten*, som hade startats på hösten 1778, infördes en artikel den 15 mars med signaturen Publicola. Den kritiserade domstolarnas orättvisa praxis vid tryckfrihetsmål. Det handlade om författares anonymitet och boktryckarnas skyldighet att uppge författarens namn till domstolen, innan brottslighet var bevisad. Enligt Publicola kunde det då hända att obehag uppstått för författaren, trots att han kunde vara oskyldig. I samma artikel förde Publicola fram kritik mot författningen och kungens regeringssätt på så vis att han ansåg denna vara en ”dygderegering”, där kungen fick fria händer i sin maktutövning, men för att behålla sin position måste han bevara sina ”dygder” för att folket ska fortsätta stödja honom. Hans ”dygd” var folkets borgen för frihet och medborgerliga rättigheter (Boberg 1951, 111 f). Därpå, i en annan senare artikel, ville Publicola ge ett exempel på domstolarnas praxis, och som exempel tog han upp brännvins-regalet (förbud mot hembränning och kungligt monopol på brännvin) som fick häftig kritik och som var innerligt avskytt landet över. Pressen hade varit tyst i denna fråga av fruktan för repressalier, men Publicola drog fram den i ljuset, och uttryckte då folkets mening (Boberg 1951, 113).

Tidningen beslagtogs och sätningen förstördes av fiskalen, på indirekt order av justitiekanslern, vilket var lagvidrigt i sig. Fiskalen yrkade därpå i kraft av TF 1774 att författarens namn skulle uppgivas av boktryckaren (Boberg 1951, 115). Författaren hade alltså skrivit om tre saker som inte sågs med blida ögon: domstolspraxisen, regeringssättets beskaffenhet och brännvins-regalet. Initiativet till hela denna åtalsprocess togs av Gustav III själv, och det

som föranlett honom att reagera häftigast var framförallt artikeln om brännvins-regalet (Boberg 1951, 115 ff).

Rättvisans kvarnar började mala i hög fart. Saken fördes ända upp till justitierevisionen, som var högsta instans. Man anklagade Publicola, som egentligen hette Johan Gustav Halldin och var bokhandlare, för brott mot TF 1774 och Missgärningsbalken. Halldin blev anklagad för att ha kränkt 1772 års regeringsform, förgripit sig mot majestätet och upphetsat menigheten till olydnad mot konungen. Advokatfiskalen vid Svea Hovrätt ville ha dödsstraff för Halldin. Hovrättens dom blev överhövan mild, tre veckors fängelse på vatten och bröd för Halldin och en av hans två medhjälpare. Den andre medhjälparen fick åtta dagar på vatten och bröd. Halldin dömdes för ”falska och skadliga begrepp” om grundlagarna och konstitutionen och för sin ”oanständiga frihet” ifråga om brännvinslagstiftningen (Boberg 1951, 123 f).

Parterna i målet var inte nöjda utan överklagade hovrättens dom hos justitierevisionen. Där togs målet upp av sju riksråd endast några dagar efter beslaget av tidningen. Meningarna var delade. Några förespråkade dödsstraff, övriga ett mildare straff. Efter spänd diskussion enades de om att döma Halldin till döden. Anledningen var att Halldin yttrat sig på ett ”eftertänkligt och förgripligt” sätt mot konungens höghet, grundlagarna och regementsförvaltningen, och därigenom brutit mot TF 1774 §§ 2, 3 (kväljande av grundlag och konungens höghet etc. respektive lastande och förklenande av konung, råd och ämbetsmän) samt MB kap. 5 § 1 (lastande av konungen) och kap. 6 § 1 (upphetsande till olydnad mot konungen) (Boberg 1951, 125).

Fem dagar senare gav Gustav III sitt utlåtande, som lydde på dödsstraffets bibehållande. Dock fann han förmildrande omständigheter, som att Halldin var en skötsam undersåte, inte vrängsint eller förförisk, han behövde sitt levebröd, och han hade suttit fängslad en tid. Kungen förklarade härpå att låta nåd gå före rätt (Boberg 1951, 128). Efter det han fått nåd och frigivits fick han en livstidspension, samt ”omvändes” och blev en regeringsapologet, allt efter Gustav III:s vilja att vinna Halldin för sin sak (Boberg 1951, 135, 138).

Gustav III, som initierat hela processen, hade arbetat aktivt bakom kulisserna. Han gick in för att påverka riksråden i önskad riktning, nämligen mot en

dödsdom. Det skulle fungera som ett avskräckande prejudikat, så andra skribenter skulle vara mera försiktiga, vilket var kungens syfte (Boberg 1951, 133). När väl dödsdomen fällts i justitierevisionen, benådades Halldin av kungen. Gustav III:s motiv för benådningen har diskuterats, om de var emotionella eller realpolitiska (Boberg 1951, 134). Det var här frågan om ett flagrant exempel på maktmissbruk.

Wälsignade Tryck-Friheten

Wälsignade Tryck-Friheten var ett av de första oppositionsbladen, grundad 1781 av f.d. major Pehr af Lund med implicit och satirisk oppositionsjournalistik. Kritiksättet mot regeringen ansågs vara fyndigt i form av ironiska lovprisningar. Thomas Thorild var mycket positivt inställd till denna tidning, han ansåg den vara ”full av den djärvaste och kvickaste ondska”. Det var svårt att direkt peka på något som kunde vara ”försmädligt” eller liknande (Boberg 1951, 183).

Trots denna ”försåtliga skrivart” blev *Wälsignade Tryck-Friheten* föremål för åtal 1781 och orsaken därtill var enligt justitiekanslern att det fanns ”principer ej mindre oriktiga än skadliga och kunde för allmänheten uppväcka missnöje samt giva dem falska begrepp om heder, ära och förtjänst” (Boberg 1951, 185). Åtalet åberopade som lagrum TF 1774 § 3 (sedlighetsparagrafen) och § 12 (om otjänligt, bittert etc. skrivsätt). Hovrätten dömde den ansvarige boktryckaren, i enlighet med den nya förordningen av 1780, till dryga böter, och konfiskerade ett antal nummer av tidningen i fråga. Sedan vägrade hovrätten på ett helt lagvidrigt sätt att offentliggöra rättegångshandlingarna, med hänvisning till att tysta ner det hela, och för att inte ge ytterligare spridning av dessas skadliga innehåll (Boberg 1951, 185).

Skälet för åtalet, som justitiekanslern angav, var Lunds bittra skrivsätt mot kristendom och sund sedolära stridande principer. Men likafullt kunde en expert inte finna något ställe i *Wälsignade Tryck-Friheten* som skulle kunna lagsökas vid domstol. Ändå lagfördes den och ärendet gick vidare upp till justitierevisionen, men två veckor innan utslaget föll meddelades det att denna tidning för tillfället lagts ner. Avsikten med åtalet var för att komma åt boktryckaren i egen person, för han tryckte förutom *Wälsignade Tryck-Friheten*

också *Mina Tidsfördrif*. Det var svårt att komma åt den förstnämnda tidningen, så man angrep istället *Mina Tidsfördrif*, som var en skötsam och ”snäll” tidning, via boktryckaren. Det misslyckades och den f.d. majoren kunde återuppliva sin tidning ett par månader senare fram till 1783, och därefter under namnet *Tryck-Friheten den Wälsignade* från 1784. Lund kunde fortsätta med sina anfall mot kungen och regeringen, efter att han bytt till en annan boktryckare (Boberg 1951, 186 -189).

Snart nog upptäckte Gustav III och regeringen att åtal inte alltid fungerade som det var tänkt, d.v.s. att det skulle leda till fällande dom med hårda straff. Myndigheterna måste avstå från åtal eftersom det mötte stora svårigheter om de inte nyttjade rättsvidriga manövrar och hårddragning av TF 1774. Dessutom var offentligheten en nackdel med tanke på den allmänna opinionen samt risken för att skapa martyrer. Istället prövade de andra vägar, som mutor och lämpor i det tysta. Man startade också ”regeringstidningar” som skulle fungera som språkrör och propagandaorgan för regeringssidan (se Boberg 1951).

Det var svårt att komma åt Lunds skrivsätt, för han använde analogier, som när han skrev om Neros usla regering och syftade på Gustav III:s, så skulle man blivit tvungen att påpeka likheterna mellan dem, och det önskade man inte göra, för det hade inneburit ett majestätsbrott i sig (Boberg 1951, 190).

Man tog istället till en skrämselfaktik, då Lund attackerades av en sinnessjuk man som varit hans vän, eftersom han trodde Lund hade skrivit negativa omdömen om honom i sin tidning. Givetvis blev Lund mycket rädd. Den sinnessjuka mannen behandlades mildt, medan Lund skrämdes med berättelser om stora hot mot hans liv. Han blev försiktig i sina spalter, men snart blev det lika som förut (Boberg 1951, 192 f). Då mutade man Lund med en stor summa pengar, och han förband sig att inte utge någon skrift, och avsluta *Tryck-Friheten den Wälsignade*. Genom psykisk terror och mutor fick man nu tyst på denna tidning. Senare fick Lund en dryg pension, och ägnade sig åt att editera brevsamlingar (Boberg 1951, 194 ff).

Exemplet Lund visar att det även efter 1780 var möjligt att driva opposition i Sverige. Men boktryckarcensur och hot om åtal tvingade till ett uttunnat

innehåll och ett insinuerande skrivsätt, och det var alltså svårt att komma åt åtalsvägen (Boberg 1951, 197).

Tryckfrihetsinskränkningar, åtal, påtryckningar och mutor var alltså den gustavianska regimens huvudvapen, men nu tillkom ett nytt vapen, nämligen regeringsjournalistik, för att bemöta och kupera oppositionen med propaganda (Boberg 1951, 207). Man startade *Aftonbladet* 1784, men det blev kortlivat, med syftet att utbreda positiv propaganda om kungen och att avvända allmänhetens intresse för Lunds tidning. Det gick dock i stöpet efter några månader. Lunds tidning blev tvärtom eftersökt. Dessutom var risken stor att kungalovord och regeringsberöm i *Aftonbladet* kunde uppfattas som satiriska och onda, och inte ärligt menade (Boberg 1951, 211 ff).

Längre fram under 'järnåren', då tryckfriheten var som mest tillbakapres-sad, förekom det inte så många indragningar, vilket berodde på att med en mängd preventiva åtgärder, som censur och varningar, hade de flesta publikationer oskadliggjorts. Snarare var det förvånansvärt att "brottsligheten" i några fall kunde gå så långt att indragning kunde motiveras (Nyman 1963, 132). Två exempel på tidningar som renderades varningar var: I *Norrköpings Tidningar* infördes i november 1802 ett brev från Stockholm som beskrev en brand på Riddarholmen. Hovkanslern såg att det inte hade något verklighetsunderlag och tilldelade utgivaren en allvarlig varning. Redaktören för *Carlstads Tidning*, som infört ett poem med titeln *Frälsarinnan* fick av hovkanslern en allvarlig tillrättavisning. Även om författarens syfte var att förlöjliga den judiska läran, så vore "föremålet för alla religioner" så högt och heligt, att ingen fick driva gäck därmed. Många liknande fall rörde just införanden av dikter och poem, vilket visar att hovkanslern tog rollen som smakdomare på allvar (Nyman 1963, 137 f).

Ett sista exempel för den här perioden efter 1798 får illustrera hur det fungerade med specialcensuren av boktryckerier. De boktryckerier som förlorat myndigheternas förtroende kunde ställas under förhandscensur. Detta öde fick boktryckaren H. A. Nordström, från vars tryckeri *Läsning i Blandade Ämnen* utgavs, erfara. Han hade tryckt en uppsats *Något om en Andelig Lärares Plikter* utan att ha rådfrågat konsistoriet, och för det hade han "visat sitt

oförstånd och sin oskicklighet”. Det gav de makthavande ett utmärkt tillfälle att komma åt *Läsning i Blandade Ämnen*. Efter en kort tid fick även boktryckaren och bokhandlaren J. C. Holmberg veta att hans boktryckeri och bokhandel skulle ställas under särskild kontroll. Han hade tryckt en översättning av en tysk bok om doktor Faust, som hovkanslern ansåg vara ämnad för läsare ”utan all odling”. Den boken kunde inte ha något annat ändamål än att ”göra försynens godhet eller varelse misstänkta, regenter förhatliga, och att skymfa hela folkslag”. Såväl boktryckaren som översättaren anmälades tillika till ”åtal och laga näpst” hos justitiekanslern och fick böta 350 riksdaler. Översättaren i egenskap av präst blev suspenderad från sitt ämbete för ett år och bötade 116 riksdaler (Nyman 1963, 136).

Tidens kontext: 1920-1945

Uppläggningsen av detta kapitel är likartad den som för kapitlet om tidens kontext 1766-1810. Först tas informationskontexten upp som innefattar opinionsbildningen med massmedia och kommunikation samt den politiska periodiska pressen 1920-1945, därpå den juridiska kontexten med TF 1812 och krigstida undantag, och avslutas med ett kapitel om censuren och makten, maktmissbruk och dess offer.

Informationskontexten: 1920-1945

I det här avsnittet vill jag fokusera på den antinazistiska opinionsbildningen, som Torgny Segerstedt deltog i som chefredaktör för *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*. Men innan jag når dit, vill jag först presentera informationskontexten i mer allmänna ordalag, med tonvikt på organisationer och nätverk, samt den nya teknologiska kommunikationsmedia, som tillkom under perioden 1920-1945.

Opinionsbildningen – massmedia och kommunikation

Medielandskapet är nu diversifierad och rätt så kuperad i jämförelse med 1700-talets. När ljudfilmen kom i slutet av 1920-talet, kunde man förmedla nyheter och information i journalfilmer, som var den tidens ”Rapport”. Det kom en ny

journalfilm varje vecka, och de var mycket populära, för man kunde se levande bilder, som skickliga kameramän kunde fånga, tillsammans med en speakerröst (Rydén 2001, 179).

Framförallt fanns det ett stort antal dagstidningar, och radion kom under 1920-talet. Det statliga Radiotjänst började sända 1925. Radion sågs som ett folkbildningsinstrument (Melin et al 2006, 322). Det berodde på att radion ansågs ha en stor potential att sprida information och opinion, vilket gjorde att många, som hade det första världskrigets propaganda i gott minne, var beredda till en striktare reglering (Rydén 2001, 175). Flertalet människor i samhället lyssnade på radion, för att få nyheter och information, förutom musik och underhållning. Den spelade en viktig roll, då den gav efterfrågade nyheter om kriget och beredskapsläget. Per Albin Hansson med flera andra politiker nyttjade också radion för att nå fram med sin politik och tillrättalagda information (Melin et al 2006, 336).

Men den stora delen av opinionsbildningen fördes med mer traditionella medier som den periodiska pressen, flygblad och offentliga tal. Man höll stora, välbesökta möten i syfte att flytta fram sina politiska positioner som innehöll kritik mot t.ex. nazistiska grupperingar och dess propaganda, eller mot regeringens politik med permittenttrafik och andra eftergifter eller för Finlands eller Norges sak (se Drangel 1976).

Tiden från sekelskiftet fram till 1950-talet var kulmen för det som betecknats som "Organisations-Sverige". Folkhemmet byggde på starka organisationer. De starkaste organisationerna var partierna, och även andra organisationer kom att med tiden associeras med olika politiska riktningar. "Allt fler människor blev alltmer organiserade på allt fler områden" (Andersson 2003, 155).

Massorganisationerna var inte alltid demokratiskt styrda, om än demokratiskt organiserade, och därför var man rädd för infiltration från ytterlighetsriktningarna med kommunister och nazister. Det fanns också kopplingar mellan nazistisk mobilisering och tjänstgöring i militära eller polisiära organisationer (Andersson 2003, 158).

En typ av organisation var klubbar och nätverk, en slags lösare organisationsform. Ibland kunde de vara opolitiska som Rotary, Lions och andra ordnar samt KFUM, som var internationella modeller för klubbverksamhet i landet. Till nätverk och klubbar hörde också försvarsvänliga grupper, som bl.a. Brunkebergsklubben i Stockholm på det tidiga 1920-talet, som satte upp en skyddskår, Munckska kåren, som var en hemlig organisation för statens försvar innan det upplöstes 1931. Ytterligare ett elitnätverk, av särskilt intresse här, var Tisdagsklubben, som också ville ha ett försvar av staten, men åt motsatt håll än Munckska kåren, vilket innebar att de hjälpte polisen att spåra upp nazistiska agenter och medlöpare i Sverige. Denna sammanslutning bildades den 9 april 1940, samma dag som Tyskland invaderade Norge och Danmark. Huvudmannen var Amelie Posse, som samlade i Stockholm en kulturell och politisk opposition till veckoträffar (på tisdagar, därav namnet) under de tidiga krigsårens anpassningspolitik mot Tyskland (Andersson 2003, 155 f).

Kämpande Demokrati var ett annat nätverk, med ungefär samma syfte som Tisdagsklubben, nämligen att driva en antinazistisk opinionsrörelse. Den bildades i december 1939, och syftet var att ”samla landets folk till arbete och kamp *mot* diktatur och imperialistiskt våld, *för* folklig och individuell frihet, fred och humanitet”. Förbundet ville vara politiskt obunden, slå vakt om tryckfriheten, och ”aktivisera den svenska demokratin och mobilisera den till en kämpande demokrati” (citerat hos Drangel 1976, 47). Men kommunister och nazister var inte välkomna. Tidningen *Trots allt!*, med Ture Nerman som redaktör, blev Kämpande Demokratisk språkrör (Drangel 1976, 47).

Nordens Frihet var ytterligare ett antinazistiskt samfund, och uttalat Nordenvänligt. Den bildades samtidigt med Kämpande Demokrati som en stöd- och propagandaorganisation för frivilligkåren (för Finland) och företrädde främst av alla finlandsaktivismen. Föreningens syfte sades vara ”att verka för de nordiska staternas frihet, samt stärkandet av samhörigheten, förståelsen och samarbetet mellan Nordens folk och riken” (citerat hos Drangel 1976, 53). De gav ut en veckotidning med samma namn, *Nordens Frihet*.

Det fanns även sammanslutningar av nazister, så väl som av kommunister. För nazisternas del kan nämnas Svensk Socialistisk Samling, ledd av S. O.

Lindholm, och Sveriges nationalsocialistiska parti, vars ledare var B. Furugård. Dessa partier kom aldrig in i riksdagen, men präglade 1930-talets tankeklimat. På den kommunistiska sidan, var splittringar och sammanslagningar legio. Kommunisterna var uppdelade i socialister och Moskvatrogna kommunister (se Melin et al 2006 och Oredsson 2001).

Man kan och bör skilja mellan tyskvänlighet eller tyskorientering och nazism. Högern var klart tyskvänlig, men inte nazistisk, liksom inom försvaret med ÖB Thörnell i spetsen. Vid krigsutbrottet 1939 fanns det en anti-totalitär konsensus, omfattande samtliga större riksdagspartier (Johansson 2000, 219).

Opinionsklimatet hos folket i gemen var fredsinriktat, tidsandan auktoritär och nationell. ”Allvarstid kräver samhällsanda, vaksamhet och tystnad” löd en paroll (Johansson 2000, 223). En kampanj fördes och dess slogan var ”En svensk tiger”. Syftet var att uppmana det svenska folket att hålla tyst med vad man visste om försvaret och andra viktiga samhällsfunktioner – men tigern framhävde även den svenska motståndsviljan. Den blågula tigern förekom överallt (Melin et al 2006, 348). En neutralitetsatmosfär spreds. Under sommaren och hösten 1940 bredde en avvaktande, lätt defaitistisk stämning ut sig, under intryck av Tysklands framgångar för Tysklands maktställning verkade orubblig. Man höll tyst med sina farhågor eller förhoppningar om vilken sida som skulle vinna kriget, och om beredskapsläget. Under våren 1941 blev den svenska politiken stramare mot Tyskland. En pronorsk inställning framträdde nu som en motvikt till tyskvänligheten (Johansson 2000, 220 ff).

Här måste man skilja mellan manifest och latent opinionsläge. Torgny Segerstedt och Ture Nerman, som framträdde som främsta förgrundsgestalter inom den proallierade/antinazistiska opinionen i offentligheten, kunde skenbart framstå som isolerade gestalter i svensk opinion; egentligen uttryckte de dominerande attityder i det svenska samhället (Johansson 2000, 224).

Den politiska periodiska pressen: 1920-1945

Kriget var äntligen över 1919. En större optimism bredde ut sig, med en ny Europakarta och nya länder, däribland Finland. Världshändelsernas dramatik undgick inte någon, för de gjorde sig påmindas också i det besparade isolerade Sverige. Det utbröt inte heller någon revolution, som i Ryssland eller något

inbördeskrig som i Finland. Demokratiseringen fortsatte, och även pressen hade en särskild roll att spela i demokratin, som måste få fotfäste och försvaras mot läror, som snart gjorde anspråk på att utöva makt på folkets villkor, utan att de tillfrågats. Under mellankrigstiden fullföljdes demokratiseringen av pressen, som i sin tur var en spridning av kunskaper och bestämmanderätt till allt flera (Rydén 2001, 142).

Dagspressen i Stockholm hade en dominant ställning i medielandskapet, och spelade en stor roll för opinionsbildningen och nyhetsförmedlingen under krigsåren, en roll som knappast kunde överskattas. 1941 fanns det i Stockholm sju allmänt inriktade nyhetstidningar. Den samlade upplagan var på mer än 600.000 exemplar. 1945 fanns det åtta nyhetstidningar, och totalupplagan ökade till 800.000 exemplar (Sandlund 2001, 316).

De stora tidningsdrakarna

De tre största stockholmstidningarna som slogs om att få utrymme på den stockholmska scenen var *Svenska Dagbladet (SvD)*, *Stockholms-Tidningen* och *Dagens Nyheter (DN)*. Den förstnämnda tidningen innehade tredjeplatsen och drev en prestigetidningslinje, med stort utrymme för kultur. Den andra tidningen var yngst och hade med framgång fört en billighets- och folklighetspolicy. Den sistnämnda, *Dagens Nyheter*, hade en ledande position som ett liberalt opinionsorgan, som en slags ”rikslikare” (Rydén 2001, 152 f).

Stockholms-Tidningen hade den största totalupplagan av dessa tre nämnda tidningarna. Den innehade positionen som den största tidningen under nästan ett halvsekel, och 1931 slogs den ihop med *Stockholms Dagblad* (Rydén 2001, 220). Dess chefredaktör, språkvetaren Börje Brilioth, tillsattes 1937, och satt kvar till 1948. Han hade ingen tidigare journalistisk erfarenhet, och hade tidigare arbetat med att knyta ihop de olika svenska nazistiska och nationella grupperingarna, ett försök som dock rann ut i sanden. Han hade starka nazistiska sympatier och avskydde Per Albin Hansson och samlingsregeringen. *Stockholms-Tidningens* policy vann den tyska legationens gillande även under ”besvärliga tider” med den tyskfiendliga pressen (Sandlund 2001, 357 ff).

Stockholms-Tidningen/Stockholms Dagblad hade lyckats undgå tryckfrihetspolitiska åtgärder enligt Funcke (1997).

Dagens Nyheter var, enligt ägaren familjen Bonnier, "ibland alltför lyhörd för regeringens dämpande direktiv och andra inflytelser i samma riktning". Bonnier ville att *DN* skulle ta ett allt klarare ställningstagande mot Nazityskland och för de allierade, vilket dess omstridde utrikesredaktör Johannes Wickman tog ad notam. Han skrev nazistfientliga artiklar, vilka tyskarna reagerade häftigt på och gjorde påstötningar hos utrikesministern Günther, som kände sig "plågad" av dem (Funcke 1997, 130 ff). Väl att märka drabbades *DN* aldrig av något tryckfrihetspolitiskt ingrepp enligt Funcke 1997.

Svenska Dagbladet var (och är) en högertidning. Den politiska linjen var, särskilt på ledarplats, att under krigsåren uttrycka stor oro, om än med försiktiga ord, för den tyska dominansen, och de konsekvenser den kunde få för Sverige. En uppslutning bakom neutralitetspolitiken gjordes, och även en anpassning till kraven på försiktighet i uttryckssätten (Sandlund 2001, 331). Det hindrade inte att *SvD* kunde inta en kritisk hållning till Tyskland, och då speciellt angående förhållandena till våra grannländer, som var indragna i kriget, särskilt via Otto Järte, en medarbetare som var en uttalad antinazist. Tidningen angreps från tyskt håll. Ägaren, en stiftelse där höger- och näringslivsföreträdare utövade ett avgörande inflytande, liksom högerpartiet, ansåg tvärtom att det var av nöden med en ökad försiktighet, moderation och hänsyn till tyska intressen, man var därmed mera inne på anpassningslinjen (Sandlund 2001, 329 ff). Även *SvD* gick fri från trycktvångsåtgärder enligt Funcke 1997.

En modern nyhetstidning måste ha plats för en bred opinionsbildning, och det var något som *GHT* och *Svenska Dagbladet* ville ta upp som policy. Förutsättningen för det var öppenhet för personer som inte företrädde tidningens åsikter. Det var viktigt i en tid då helt andra tidningsideal rådde, då åsiktskonformiteten var den förhärskande (Rydén 2001, 184).

GHT hade – enligt en undersökning som gjordes vid tiden för Hitlers maktövertagande – det mest omfattande nyhetsmaterialet om utlandet, ca en tredjedel större än *DN*:s och *Nya Dagligt Allehandas*. *GHT* gav mest uppmärksamhet åt Tyskland av alla tidningar, trots att den liksom *Social-Demokraten*

och *Ny Tid* på ledarplats hade enbart negativa omdömen om nazismen på ledarplats. *GHT* stod i första försvarslinjen i kampen mot Nazi-Tyskland, med Torgny Segerstedt, som fick personifiera oppositionen mot regeringens linje. Tidningen hade en konsekvent linje, som i huvudsak var att kräva strikt neutralitet, och därmed blev den en hätsk kritiker av regeringen (Sandlund 2001, 336 ff).

Hela den politiska skalan fick sina företrädare. De stora tidningarna, liberala som konservativa hade varit först på plats. Allt fler människor blev nu inbegripna i den opinionsbildning, den nyhetsförmedling, den förströelse och det nöje, samt den service som den omfångsrika pressen kunde ge. Anarkister, syndikalister och vänstersocialister samt kommunister fick nöja sig med lokala organ eller ett och annat blad med spridning över landet. Så småningom startades enstaka antidemokratiska och antisemitiska, samt även antinazistiska organ (Rydén 2001, 257).

Kvällstidningarna och konkurrenterna *Aftonbladet* och *Nya Dagligt Allehanda* var protyska organ. Den senare var ett betydelsefullt opinionsorgan, som uttryckte en pronazistisk och antisemitisk inställning, och som lades ner år 1944 (Rydén 2001, 221). Det förstnämnda organet stödde folkpartiet, men partiledningen distanserade sig snart från tidningens protyska linje. Även inom bondeförbundspressen fanns det en klar tendens till tyskvänlighet, som urartade till stöd för nazismen även som ideologi. Men dessa politiska hållningar genomtyrade inte hela tidningen, de var endast uttryck för enskilda medarbetares extrema åsikter. Man försökte svära sig fri från anklagelser om tyskvänlighet med att hänvisa till just mångfalden i det egna organet (Sandlund 2001, 354). Dessa tidningar undgick tryckfrihetspolitiska åtgärder enligt Funcke (1997)

Den bruna och den röda pressen

Som tidigare nämnts etablerades även mindre tidningar både på extremhöger- och extremvänstersidan. De svenska nazistorganen var en splittrad och nästan oöverskådlig heterogen flock. Olika fraktioner bekämpade varandra, för att i nästa stund förenas i mer eller mindre långvariga allianser. Deras tidningar var kortlivade med låga upplagesiffror (Sandlund 2001, 351).

Jag tar upp tre nazisttidningar, som kunde räknas som dagstidningar, *Folkets Dagblad*, *Dagsposten* och *Dagens Eko*. Dessa hade det gemensamt att de uppbar tyskt kontant understöd, vilket ledde till rättsliga processer i samtliga fall, och som resulterade i fällande domar för olagligt mottagande av utländskt stöd. *Dagens Eko* karakteriserades av ovanligt hätska attacker på den svenska regeringen och inhemska meningsmotståndare, och ådagalade ett fullt engagemang för Tyskland (Sandlund 2001, 351). *Den Svenske Folksocialisten* drabbades av tre konfiskationer, och åtalades tre gånger, varav ett ledde till åtal, och de övriga två ogillades. Denna tidning jublade över Molotov-Ribbentrop-pakten (ett ickeangreppsavtal mellan Tyskland och Sovjetunionen augusti 1939), som beskrevs som ett nederlag för judarna, och menade att freden nu var räddad. Och när kriget var ett faktum gavs judarna skulden. Den fredliga lösningen av konflikten var i sikte, ”men den torpederades av cityfinanserna”. Tredje Riket försvarades utan någon tvekan. De ansåg att ”bolsjevikpartiet måste upplösas” (Oredsson 2001, 208)

På extremvänstersidan var förhållandena likartade som för den extrema högersida. *Ny Dag* var en relativt stor tidning och spelade en viss roll som opinionsorgan, en kanal för de Mosvatrogna kommunisterna, liksom *Norrskensflamman*. Den förstnämnda skulle bli tagen i beslag hela 30 gånger, enligt Funcke 1997, och den senare ådrog sig fem konfiskationer utan åtal, och åtalades en gång, vilket gav fyra månaders fängelse för den ansvarige utgivaren. *Ny Dag* skrev i förljugna ordalag om Molotov-Ribbentrop-pakten och menade att den var en seger för freden, och att Sovjetunionen var den avgörande makten i världen. Om ockupationen av de baltiska länderna, skrev *Ny Dag* att Sovjetunionen ”förmådde övertyga de små baltiska staterna att deras plats inte var med den engelska imperialismen i ett korståg mot Sovjetunionen, utan i ett vänskapligt samarbete med arbetarstaten” (Oredsson 2001, 208).

Arbetaren var ett syndikalistiskt organ, som stod före och under kriget för en envis kritik av nazismen och den svenska eftergiftspolitik. Den drabbades av hela 21 konfiskationer utan rättegång. Ansvarige utgivaren dömdes till fängelse i tre månader för att tidningen publicerat ett upprop från ett

internationellt fackförbund. Det var också *Arbetaren* som avslöjade den tyska permittenttrafiken via en läcka (Sandlund 2001, 346 f).

Antinazismen

Hit hör förbundet Kämpande Demokrati med ett språkrör i veckotidningen *Trots Allt!* och samfundet Nordens Frihet som utnyttjade en tidning med samma namn som kommunikationskanal, och de var starkt antinazistiska, men därför inte prokommunistiska. Den förstnämnda startades i oktober 1939, och fick en mycket självständig profil av Ture Nerman (Sandlund 2001, 343 f). Syftet med *Trots Allt!* var att påtala nazismens bestialiska och grymma mördarregim, och Nazi-Tysklands militära diktatur, samt att deklarerera en pro-allierad hållning i enlighet med förbundet Kämpande Demokratisk syftemål (Drangel 1976, 36).

Efter finska vinterkriget 1939-1940 startade samfundet Nordens Frihet en veckotidning med samma namn för att föra en intensiv propaganda för en konkret nordism och för Finlands sak. Tidningen skulle befrämja försvarsviljan och bekämpa defaitism och även den kritiserade regeringens olika eftergifter för tyskarna samt tryckfrihetsrepressionen (Drangel 1976, 53). Enligt Funcke (1997) blev *Nordens Frihet* konfiskerad utan åtal en gång.

Den juridiska kontexten: 1920-1945

Detta avsnitt tar upp TF 1812, som fortfarande var i kraft fram till 1949, tryckfrihetsjuryn och krigstida undantag som indragningsmakten och transportförbudet, samt beslagspolitiken.

Efter statsvälvningen, som genomfördes av ett antal missnöjda officerare, då Gustav IV Adolf avsattes den 13 mars 1809, utarbetades en ny regeringsform, som antogs av ständerna den 6 juni, och som i stort kom att gälla till 1974, med en partiell revision 1969. Gustav IV Adolf hade regerat som enväldig kung i kraft av 1789 års regeringsform, den s.k. Förenings- och Säkerhetsakten. Nu blev hertig Karl utsedd till riksföreståndare med en konselj vid sin sida, och valdes kort därpå till kung under namnet Karl XIII. Den nya

regeringsformen byggde på Montesquieus maktodelningslära, och använde element från 1772 års regeringsform. Kungen skulle ensam styra riket, men med ett statsråd vid sin sida. Statsrådet skulle utses av kungen, och det hade ansvar inför kungen, samt att delta i besluten. Lagstiftningsmakten delades av kungen och riksdagen. Riksdagen som fortsättningsvis skulle bestå av fyra stånd, skulle samlas vart femte år (Melin et al 2006, 243).

I detta sammanhang är § 86 i 1809 års regeringsform värd ett citat:

Med tryckfrihet förstås varje svensk mans rättighet att, utan några av den offentliga makten i förväg lagda hinder, utgiva skrifter, att sedermera endast inför laglig domstol kunna tilltalas för deras innehåll, och att icke i annat fall kunna därför straffas, än om detta innehåll strider mot tydlig lag, given att bevara allmänt lugn, utan att återhålla allmän upplysning. Alla allmänna handlingar må ovillkorligen genom trycket kunna utgivas, där ej i tryckfrihetsförordningen annorlunda stadgas. (Citerat hos Alexandersson 1950, 53)

TF 1812

Kort därpå återinförde man en grundligt lagfäst tryckfrihet med 1810 års TF. Denna TF blev tämligen omgående om- och överarbetad vilket resulterade i tryckfrihetsförordningen av år 1812. Den byggde på TF 1766 och betonade tryckfrihetens grundprinciper, men i jämförelse med den led den nya TF av grava brister ifråga om såväl översiktlighet, begriplighet som upplägg. Man fick hädanefter lita till domstolspraxis, speciellt högsta domstolens, som gav prejudikat för tolkningar av de ofta misslyckade och motsägelsefulla uttrycken i lagtexten (Alexandersson 1950, 19).

En närmare beskrivning av TF 1812 är på sin plats, eftersom den kom att gälla till 1949 års TF, och därför haft betydelse för hur presspolitiken och tryckfriheten hanterades under mellankrigstiden och krigsåren. Detsamma gäller systemet med tryckfrihetsjury som infördes för tryckfrihetsmål år 1815.

Vid ett urtima riksmöte i Örebro 1812 antogs en tryckfrihetsförordning, där arvet från 1766 åter kom till heders. Man deklarerade att alla tidigare lagar och förordningar nu var upphävda i och med denna, och därmed alla förbud mot utgivandet av vissa böcker, skrifter och handlingar. Privilegietvånget avskaffades, och all förhandscensur slopades, även den teologiska, samt att förbudet mot kritik av statsförfattningen och riksstyrelsen bortföll. Författaren var

nu inte skyldig att sätta ut sitt namn på skriften. Ett embryo till copyright kan skönjas, författaren kunde åtnjuta ett visst upphovsskydd. Vidare konkretiserades offentlighetsprincipen i § 2 att gälla ett stort antal myndigheter och instanser, men det fanns undantag som t ex vissa känsliga och sekretessbelagda handlingar. Följande ämnen undantogs från tryckfriheten i § 3, såsom hädelse och förnekelse av Gud och livet efter detta, eller av den rena evangeliska läran, gäckeri av gudstjänsten, Guds ord och sakramenten, vidare lastliga yttranden om den regerande kungen och hans familj och kungahusets övriga personer, och smädliga uttryck om rikets ständer eller uppmaning till myteri eller uppror, samt smädliga uttryck om rikets tjänste- och ämbetsmän. Det hette också att man inte fick skriva om främmande makt i smädliga och förgripliga ord och till det anknytande ämnen. Man fick inte angripa enskilda personer (ärekränkning och förtal), eller komma med lögnaktiga uppgifter för att förleda allmänheten eller för att bidra till sedernas vanhelgd (Årstrycket av den 16 juli 1812).

Men ett aber fanns dock i denna TF 1812: indragningsmakt, eller som det också kan kallas kvarstadsbeläggande. I § 4 stadgas ett antal förutsättningar för att konfiskera vissa publikationer. Ett exempel är § 4 mom. 8:

Anser Hof-Kansleren et Dagblad eller Periodisk Skrift, wådlig för allmän säkerhet, eller utan skäl och bewis förnärmande personlig rätt, eller af en fortfarande smädlig egenskap, må han äga, at i Stockholm genom Öfwer Ståthållare Embetet, och i Landsorterne, genom Konungens Befallningshafvande, genast låta inställa Dagbladets eller Periodiska Skriftens vidare utgifwande,... (Årstrycket av den 16 juli 1812)

Krigstida undantag

Denna TF av 1812 kom som sagt att gälla med vissa undantag till år 1949. De viktigaste undantagen var dels indragningsmakten, som hade varit i kraft mellan 1812-1845, och som åter kom i bruk. Den var en befogenhet för regeringen att på administrativ väg förbjuda vidare utgivning av en illa sedd periodisk publikation, och även förbud för utgivare att starta ett annat organ (Alexanderson 1950, 19 f). Ett annat undantag var transportförbudet, löpsedelsförbudet och andra tryckfrihetsinskränkande förordningar och inrättningar under kriget.

Den 28 februari 1940 utfärdade regeringen en förordning om transportförbud för periodiska skrifter vid krig, krigsfara eller ”utomordentliga, av krig föranledda förhållanden” med retroaktiv verkan från krigets början. Formuleringarna i § 1 i denna förordning om transportförbud är varnande och ultimativa: ”..., om vid upprepade tillfällen innehållet i periodisk skrift visat sig ägnat att framkalla fara för rikets säkerhet eller [...] undergräva krigslydnaden eller ock därmed åsyftats att förbereda samhällsordningens omstörtande med hjälp av främmande makt eller eljest med våldsamma medel, ...” (SFS 1940: 117 av 28 februari 1940).

Det innebar att de periodiska skrifter som ansågs kunna ”skada rikets förhållande till främmande makt” och som fällts av en tryckfrihetsjury inte fick transporteras via ”allmänna posten, statens järnvägar (med undantag för resgods för personligt bruk), annat av staten ombesörjt trafikmedel, enskilda järnvägar samt motorfordon i linjetrafik” (Funcke 1997, 168). Transportförbudet kunde utfärdas för sex månader, och sedan förlängas med högst tre månader i taget (Drangel 1976, 62). Sammanlagt sex tidningar fick transportförbud.

En kungörelse om förbud mot reklam med löpsedlar utfärdades (SFS 1940: nr 128 av 8 mars 1940). I mars 1944 avskaffades detta förbud (Funcke 1997, 172).

Ett ofta förbisett faktum i litteraturen var en censurlag som de facto kom till under krigsåren, men som aldrig omsattes i praktisk användning. Ett första beslut togs den 12 juni 1940, eftersom det var fråga om grundlagsändringar. Det handlade om allvarliga ingrepp i regeringsformen och i tryckfrihetsförordningen. Det rörde sig om att kunna ta beslut om förhandscensur i händelse av att landet kom i krig eller vid krigsfara. Censurlagen gav också möjlighet att belägga en tidning ”som visat sig skada rikets säkerhet eller förhållandet till främmande makt” med utgivningsförbud om Sverige kom i krig. Tryckta skrifter skulle underkastas förhandsgranskning vid ”krigsfara” så att inga utsagor vilka ”är ägnade” att ”försvaga rikets försvarskraft” eller ”störa rikets förhållande till främmande makt” eller ”allvarligt störa ordningen inom landet” trycktes (Eek citerad av Funcke 1997, 81 f). Det andra beslutet togs, trots upp-
slitande debatt i riksdagen, den 18 juni 1941, och därmed var aktiveringen av

censurlagen ett faktum. Men den avskaffades snart, med två beslut den 17 maj 1944 och 24 maj 1945, utan att en enda gång ha använts praktiskt. Väl att märka handlade det hela tiden om utrikespolitiska överväganden och förhållande till utlandet, men inrikespolitiskt sett var det inga ifrågasättanden av tryckfriheten, där behövde man inte stramare tyglar (Funcke 1997, 81-84).

Indragningsmakten

Tidigare hade indragningsmakten praktiserats som ett inslag i 1785 års pressförordning om privilegietvång för tidningsutgivare, där det bl a stadgades att privilegiet skulle dras in och tidningsexemplaret konfiskeras vid brott mot TF 1774 och senare förordningar. Med ett uppehåll åren 1792-1798 kom indragningsmakten att gälla även efter 1812 års TF till avskaffandet 1845 efter Karl XIV Johans död (se Andersson 2003; Nyman 1963).

När de styrande sökte efter lämpligt lagrum för att kunna inskrida mot obekväma presspublikationer så återupplivades en obsolet paragraf, § 3:9 sista stycket i TF 1812, som aldrig togs bort och som nu kunde tillämpas i stigande omfattning mot böcker och tidningar under krigsåren (Drangel 1976, 40). Det t.o.m. räckte att skriften syntes *ägnad* att vålla misshag (Alexanderson 1950, 31). § 3:9 förtjänar att citeras i sin helhet för tydlighetens skull:

Smädliga, förgripliga eller till osämja med främmande Magter syftande omdömen och yttranden om samtida Nationer eller Stater, med hwilka Riket är i fredligt förhållande, om deras warande Öfwerhet, Regering och Regeringssätt, Höge Embetsmän och Sändebud, inre eller yttre förhållanden, företag eller underhandlingar.[...] *Är Skriften ej smädlig eller förgriplig, men genom densamma missförstånd med Utländsk Magt sig yppat, må den utan Rättegång, kunna confisqeras.* (kursiverat av förf.). (Årstrycket av den 16 juli 1812)

Det innebar att periodiska publikationer och tidskrifter kunde konfiskeras utan åtal och rättegång, ibland utan att ens invänta någon främmande makts reaktion mot illa sedda artiklar och skrifter, s.k. presumtion. Indragningarna skedde alltså i preventivt syfte (se Funcke 1997).

Var beslagen en bluff?

Beslagen företogs ofta med presumtion, för att förekomma klagomål från ”den främmande makten”. Många naiva trodde att beslagen betydde att

tidningsskribenten verkligen var samhällsfarlig. Beslagen vållade tidningarna avbräck, och staten tog ansvaret för den svenska pressen. Men egentligen var hela politiken med konfiskationer utan åtal en bluff. Zetterberg, docent, har skildrat statens presspolitik under andra världskriget, och han hävdar där att "[i] grunden var det ett rävspel från svensk sida, där man noga underlät att meddela de utländska potentaterna att konfiskationerna egentligen var ganska verkningslösa" Vidare så säger han: "Dessa konfiskationer blev enbart symboliska, något som man givetvis aldrig lät tyskarna veta." Han skriver också att "regeringen använde presspolitiken som ett inslag i säkerhetspolitiken vilket innebar ett mindre avsteg från den klassiska liberala pressdoktrinen enligt vilken regeringen inte ansvarade för pressen" (Zetterberg citerad av Segerstedt Wiberg 1995, 218).

Tryckfrihetsjuryn 1815

Införandet av ett juryssystem för tryckfrihetsrättegångar skedde 1815 och som ännu idag har sin giltighet (se Vallinder 2000). En jury består av lekmän, som ofta saknar vana att läsa och tolka juridiska dokument, och kunde få svårt med den svenska rättsordningen (Vallinder 2000, 64).

Lagen om jury var dåligt genomtänkt, det stadgades att det krävdes 2/3 majoritet både för en friande eller en fällande dom. Det skulle resultera i att en jury hade det svårt att ta ställning. Tre år senare infördes en regel om att den anklagade skulle anses som frikänd om det inte gick att uppnå 2/3 majoritet för fällande dom (von Vegesack 1995, 217 f).

En tredjedel av juryn tillsattes av försvaret och en tredjedel av åklagar sidan, och den sista tredjedelen utsågs av domstolen. Antalet juryledamöter är nio. I realiteten innebär det att en åtalad i ett tryckfrihetsmål kunde endast i undantagsfall fällas (von Vegesack 1997, 217f). Juryssystemet ska enbart användas i tryckfrihetsmål, alltså inte i brottsmål och dylikt. (Vallinder 2000, 68).

Genom hela 1800-talet skulle tryckfrihetsjuryns vara eller icke vara diskuteras, eller reformeras i den ena eller den andra riktningen. Liberalerna var positiva till tryckfrihetsjuryn medan de konservativa var mer kritiska. Det gjor-

des ett antal försök att revidera lagen, men de stannade vid misslyckanden (Vallinder 2000, 121).

En reform av denna lag om tryckfrihetsjury genomfördes 1937, den första sedan 1818. Nu fick i fortsättningen tryckfrihetsmålen handläggas av rätten i juryns närvaro, och jurymedlemmar hade rätt att ställa frågor till parterna och eventuella vittnen. Juryn behövde inte längre ”gå på papperen”. Nu skulle jurymedlemmarna, som utsås av domstolen, lottas fram från en tidigare fastställd lista och inte som tidigare utses för varje särskilt mål (Vallinder 2000, 215).

Detta juryinstitut kan ses som en dubbel tjänst, som ett värn för tryckfriheten och samtidigt som en skyddszon mellan domstolsrättvisan och den allmänna opinionen (se Alexanderson 1950; Vallinder 2000).

Censur och makt, maktmissbruk och dess offer: 1920-1945

Här ska den statliga informationspolitiken behandlas, liksom även Statens Informationsstyrelse, Pressnämnden, postcensuren. Därefter redogörs det för några åtalshändelser, och bakgrunden till konfiskationer.

Innan jag här går in på det här tredje temat, vill jag ge några övergripande ord om den liberala pressideologin, och hur dess relation med tryckfrihetsförhållandena under mellankrigs- och krigsåren såg ut.

Enligt den liberala pressideologin ska det finnas en klar och tydlig arbetsfördelning mellan regering och riksdag å ena sidan, och pressen å den andra sidan. Statsmakterna har till uppgift att styra landet demokratiskt, d.v.s. i övrensstämmelse med folkets vilja. Pressen däremot ska fungera som en folkets vakthund, d.v.s. kontinuerligt granska de styrandes åtgärder, och vid behov offentliggöra myndigheters hot mot medborgarnas frihet. Oberoende, frihet och insyn ska prägla pressens relation till de maktavande. Censur och andra förhandsingripanden är förbjudna, även administrativa sådana (Vallinder 2000, 219).

När det gäller pressens insyn i de styrandes verksamhet är offentlighet och debatt ett grundläggande mål för tidningarna i ett liberalt politiskt system. Deras publicistiska aktiviteter kan i säkerhetspolitiska kontexter skapa speciella svårigheter för de maktavande. Utrikesfrågor är känsliga, endast ex-

perter kan handha dem, därför ansågs det vara olämpligt att släppa in journalister på detta område. Pressen kan inte bara hamna i motsatsställning till den egna regeringen, vilket egentligen är önskvärt enligt den liberala pressideologin, utan också till andra länders regeringar. Kort uttryckt: om tidningarna i ett land går till häftiga angrepp mot ledare och politik i ett annat land, kan följderna bli på kort sikt en misstämning mellan de båda statsledningarna. På lång sikt kan sådana presskampanjer orsaka, eller tas som intäkt för fientliga handlingar från det andra landets sida. Detta var en reell farhåga som man hade inom regeringen (Vallinder 2000, 220).

Man kan säga att den liberala pressideologin som fanns uttryckt hos TF 1812 fick ställas åt sidan till förmån för en till synes auktoritär sådan. Tryckfrihetslagstiftningen och alla krigstida undantagslagar som tillämpades under krigsåren utgjorde mera av ett lappverk ad hoc, d.v.s. man hade ingen särskilt pressideologi alls (Vallinder 2000, 235).

Statlig informationspolitik

Hela detta avsnitt baseras främst på Funcke 1997, *Tryckfriheten under tryck: Ordets män och statsmakterna* och Vallinder 2000, *Nio edsvurna män*. Jag ska först ta upp några metoder som samlingsregeringen tog till för att kontrollera opinionsbildningen och särskilt den periodiska pressen. Därpå följer en beskrivning av några konkreta fall, och dess konsekvenser för offren. Tidigare har nämnts indragningsmakten, transportförbudet, och den vilande censurlagen. Här ska Informationsstyrelsen, Pressrådet med efterföljande Pressnämnden och postcensur tas upp som exempel på repressiva redskap. Ett parallellt regelverk inrättades samtidigt vid sidan av TF, samtidigt som paragrafer i TF ny- och omtolkades för att möjliggöra administrativa ingrepp (Sandlund 2001, 269).

Informationsstyrelsens och Pressnämndens arbete hade som ändamål att förebygga att uppgifter som ansågs vara till förfång för den svenska neutralitetspolitiken och förhållandet till främmande makt publicerades. När sådant ändå inflöt tog man till juridiska åtgärder i efterhand med hjälp av TF:s bestämmelser, vilket vi ska se i det följande.

En sak som jag vill påpeka är att justitieministern otvivelaktigt hellre tog till konfiskationsvapnet mot sannolika straffbara yttranden, där åtal egentligen varit möjlig. Orsaken till det var att han ville komma förbi den i hans tycke ”oberäkneliga och i utrikespolitiska frågor omdömeslösa juryn”. Det visade sig också i och med att antalet konfiskationer var 368 st. under tiden 1939-1943, medan åtalen för samma period var långt färre, 55 st. även om man inräknar de som ogillades av juryn (se Funcke 1997; Vallinder 2000, 245 f).

Informationsstyrelsen

I början av 1940 inrättades Statens Informationsstyrelse (SIS) av regeringen, som hade till uppgift att sköta den ”erforderliga övervakningen över alla slags skildringar för allmänheten, såsom tidningar, tidskrifter, böcker, muntliga föredrag, bilder, film, radio, grammofonskivor m.m.”. Syftet med övervakningen var att ”förebygga att sådana skildringar lämnas allmänheten som med hänsyn till det politiska eller militära läget icke böra förekomma”. SIS fick rätt att vidta eller föreslå åtgärder för att hindra spridning av oönskade uppgifter (Funcke 1997, 102). Statens Informationsstyrelse bestod av representanter från civila och militära myndigheter, samt massmedia. Som tjänstemän utsågs några tidningsmän (Sandlund 2001, 271).

SIS skulle informera pressen om ”vad som är lämpligt eller olämpligt att offentliggöra”. I enlighet med detta, skickade SIS via TT ut ”grå lappar” med råd och anvisningar till pressen. Tjänstemännen i SIS skrev många artiklar som sattes upp som föredöme för tidningarna. Lapparna utgjorde starka maningar till pressens självrensning. I de fall SIS hittade något som kunde skada landets intressen, och kunde anses som ”missbruk” av tryckfriheten, kunde de anmäla det till justitiekanslern, som hade att väcka åtal, vilket skedde en gång av 15 anmälningar (Funcke 1997, 102 f).

Under kriget sändes sammanlagt 260 grå lappar ut. De innehöll hemliga, kortfattade meddelanden, ej avsedda för publicering, som angav de fakta som inte borde offentliggöras i pressen. Det handlade om folkhushållning, försvars- och flyktingfrågor, inrikespolitiska ämnen, utrikeshandel, Sveriges förhållande till främmande makt och relationer mellan andra stater. Tidningarna skulle vara försiktiga vid publicering av underrättelser om den svenska krigsmakten enligt

särskilda regler, samt uppmanades att också vara vaksamma mot till synes oskyldiga uppgifter i insändare och annonser (Sandlund 2001, 270).

Ett 20-tal lappar berörde Finland och finska vinterkriget, där chefredaktörerna varnades för att återge rykten om vapenleveranser till Finland. En annan lapp, av den 6 juli 1940, lät pressen få kännedom om att tillgängliga förråd och väntade laster med kaffe säkrade kafferansonen till slutet av november, vilket inte alls fick publiceras (Funcke 1997, 105).

SIS fungerade ungefär som en propagandamyndighet. Det var SIS som stod bakom kampanjen med "En svensk tiger" vars syfte var att stävja rykesspridning och försvåra för fienden att "lägga pussel". Men en svensk tiger fick en vidare betydelse som ofta tog sig uttryck i vad Herbert Tingsten kom att kalla "neuralitetsidioti" (Funcke 1997, 103).

Pressrådet och Pressnämnden

Pressrådet fungerade fram till hösten 1941, då det efterträddes av Pressnämnden. Pressrådet hade sex ledamöter: representanter från fyra partipolitiska pressorganisationer och från Publicistklubben och TT. DN:s chefredaktör, Sten Dehlgren satt med som ordförande. (Sandlund 2001, 269 f) Pressrådet, som inrättades av staten i september 1939, var ett uttryck för en av regeringen önskad frivillig avhållsamhet, man ville uppamma självdisciplin och självsanering i pressen, och att genom upplysning och vägledning från myndigheternas sida hålla fast vid neutraliteten. Rådet utfärdade anvisningar till tidningarna. Man hade kommit fram till att "vitala intressen stå på spel för vårt land", och att tidningarna manades att "iakttaga en strikt neutralitet och därigenom främja vår utrikeslednings strävan att bevara freden åt vårt folk" och slutsatsen blev: "Tanken måste vara: Behärskning, samling och obrottslig lojalitet mot svenska vitala intressen" (Funcke 1997, 111).

I ett PM oktober 1940 från Pressrådet betonades vikten av sträng saklighet och att "sarkasmer och sårande utfall" ovillkorligt måste undvikas och "alla smädliga omdömen och karikatyrer" om ledande personer och de krigförande "böra utmönstras" (Funcke 1997, 112).

I Pressnämnden hade regeringen nu fått en instans för självdisciplin inom pressen (Funcke 1997, 114). Denna nämnd, fortfarande med Dehlgren i spetsen med sju ledamöter, hade till uppgift att fungera som övervakare och granskare av den svenska pressen och komma med påpekanden och varningar till de tidningar som inte skött sig bra och som hade överträtt gränserna. Men direktiven var vaga och vida (Sandlund 2001, 269 f).

Den första varningen utdelades i oktober 1941 mot den halvnazistiska *Dagens Eko*, men sedan riktades varningarna och erinringarna främst mot anti-nazistiska, socialistiska och proallierade tidningar. Många tidningar drabbades, och flest anmärkningar fick *Arbetaren*, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* samt *Aftonbladet*, med vardera sex varningar och erinringar, och fyra anmärkningar fick *Nya Dagligt Allehanda* (Funcke 1997, 123).

Postcensur

Postcensur var ett annat repressivt redskap. Bara för att den vilande censurlagen aldrig omsattes i praktiskt bruk, så betyder det inte att det inte förekom censur i Sverige. Allmänna Säkerhetstjänsten, en hemlig polis, fick uppgiften att ansvara för censur- och övervakningstjänst och sorterade under socialministern Gustav Möller. Postcensuren innebar förutom själva brevcensuren, inskridanden i flödet av tidningar och tidskrifter till och från Sverige. Försändelser kunde stoppas helt, om man ansåg det vara lämpligt. Generella utförselförbud till särskilda länder, framförallt till Tyskland, Danmark och Norge infördes. Fackföreningstidningar fick inte sändas till Danmark, syndikalistiska *Arbetaren* fick inte skickas till Ryssland, Finland eller Tyskland för att nämna några exempel. Det gällde också ett införsel förbud av utländska tidningar, som granskades exemplar för exemplar. Till dem som stoppades hörde bl.a. *Daily Worker*, och den brittiska skämttidningen *Punch* (Sandlund 2001, 278f).

Den civila säkerhetstjänsten gjorde en stor insats med att kontrollera brev och telegram. Den övervakade också misstänkta personer med telefonavlyssning, som Ture Nerman och Torgny Segerstedt bland många andra. De vars telefonsamtal och post skulle granskas fanns uppförda på "Svarta listan". Man gjorde razzior hos kommunister och misstänkta personer.

Enligt ett cirkulär av den 11 april 1942 angavs vilka svenskar som skulle omhändertas vid krigsfall:

- Ledare för de nazistiska partierna i Sverige och Svensk Opposition, även andra som visat en fanatisk inställning till nazisterna; särskild misstro mot naturaliserade tyskar, mot Manhem och mot SNF
- Kommunistledarna
- Kämpande Demokrati och Tisdagsklubben

Det resulterade i att följande förtecknades:

891 nazister, 2 011 kommunister och 60 Englandssympatisörer.

Man registrerade också utlänningar, och vid krigsutbrott skulle man omhänderta tyskar, briter, ryssar, norska Quislinganhängare, tyska och polska flyktingar, och tjeckiska dito samt norrmän (Oredsson 2001, 274; se Funcke 1997, 181-189). Detta upphörde 1943.

Åtal och konfiskationer utan rättegång – några exempel:

Eskilstuna-Kuriren blev konfiskerad tre gånger, och åtalad en gång. J.A. Selander, chefredaktör på den nämnda tidningen, hade en mycket kritisk inställning till alla diktaturregimer, kommunistiska som nazistiska. Sovjetunionen anföll Finland den 30 november 1939. Han skrev då en mycket vass ledare, med rubrik *Ha vi inga skyldigheter?* med mördande kritik mot i första hand Hitlers Tyskland, och också Stalins Ryssland, som enligt honom gick i nazismens fotspår. Hans formuleringar förtjänar att citeras:

Hitlers på svek, lögn och en lika förljugen som hänsynslös propaganda grundade framfart mot Österrike, Tjeckoslovakien och Polen upprepar nu av kamraterna Stalin och Molotov... Det bolsjevikiska avskum, för att nu använda Hitlers egen vackra karaktäristik, som styr Sovjet, har icke försummat att ta för sig... Inte minst skarpt fördömes herrar Stalins och Molotovs cyniska, för alla vanliga rättsbegrepp och rättshänsyn främmande tillvägagångssätt av Italien. Tyskland ensamt applåderar...Det bottnar framför allt i den rättskulturens förruttnelse som hemsöker Tyskland. (Citerat hos Vallinder 2000, 255)

Detta fick justitieministern Westman att anbefalla åtal med hänvisning till TF §3:9. Juryns utslag blev frikännande – åtalet mot en aktad liberal tidning hade alltså misslyckats (Vallinder 2000, 257).

Arbetar-Posten (AP) en socialisttidning bunden till vänstersocialistiska partiet från 1940. Tidningen var antisocialdemokratisk, fränt antinazistisk, men också antikommunistisk (Vallinder 2000, 268). Den konfiskerades hela 24 gånger och åtalades två gånger. I mitten av januari 1941 hade *AP* en artikel med rubriken *Stoppa den tyska slavtransporten genom Sverige*. Den handlade om transport per tåg för arbetslösa norrmän från Oslo till Tyskland: i kommentaren hette det: ”Såsom arbetslösa åläggas de att resa till Tyskland för en genomusel slavpenning och med risk att sättas i koncentrationsläger. Vägra de att resa utestängas de i Norge från allt understöd, som arbetslösa och även från fattigvårdsunderstöd”. Tidningen manade till samarbete inom den lokala arbetarrörelsen för att stoppa dessa transporter. Avslutningen blev en appell till handling (Vallinder 2000, 268).

Två veckor senare tog *AP* upp ämnet om ”slavtransporterna” igen, och skrev en artikel i samma nummer med rubriken *Våldet i kampen för folkets frihet*. Där citerades ur en brittisk tidning mindre smickrande epitet för Mussolini, som: ”renegat-socialist, den arbetande klassens tortyrmästare, den ansvarige för tusentals abessiniers död, Hitlers föraktlige legodräng”. *AP* ansåg att det inte rådde något tvivel om ”att världen skulle ha varit lyckligare, om han hade fått sin hals avskuren för tjugo år sedan”. Det blev en anledning för justitieministern att agera. Till att börja med åberopades TF § 3:9, d.v.s. smädliga omdömen om främmande makters statsledning, regeringssätt och företag. Dessa makter var alltså Tyskland, Ryssland och Italien. Juryn frikände på vissa åtalpunkter, men fällde de övriga artiklarna, och domen löd på två månaders fängelse för den ansvarige utgivaren (Vallinder, 269 f).

Även om de tryckfrihetspolitiska ingreppen främst riktades mot vänstertidningar, kunde också nazistiska och nazistvänliga organ komma ifråga, men balansen var ändå skev med övervikt av repression mot kommunistiska och socialistiska tidningar. Ett exempel är *Den Svenske Folksocialisten*, en tidskrift som enligt underrubriken var *Huvudorgan för Svensk Socialistisk Samling* – nazisten S.O. Lindholms frihetsrörelse. Som tidigare nämnts konfiskerades *Den Svenske Folksocialisten* tre gånger och åtalades tre gånger. I april 1940 stod det att läsa i den nämnda tidningen en artikel med rubriken *Norges tragedi*

demokratins skuld! och innehöll skarp kritik mot den lagliga norska regeringen, och även mot den danska regeringen. En inledande formulering om att den norska demokratin efter 9 april hade bidragit med det ömkligaste kapitlet i den nordiska krigshistorien. Bakgrunden var ”två årtionden av sant demokratiskt käbbel, nedrustning och pacifistisk agitation i Norge”. Avslutningsvis skrevs att ”[d]emokraten Nygaardsvold visade en olycksdiger undfallenhet mot England och demokraten Stauning utlämnade Danmark till Tyskland” (Vallinder 2000, 283).

Reaktionen lät inte vänta på sig. Justitieministern lade detta nummer under beslag, och anbefalldes åtal enligt TF § 3:9 stycke 1. Dock friade juryn *Den Svenske Folksocialisten*. Men denna tidning kom att åtalas två gånger till för liknande formuleringar. Den tredje gången blev juryns utslag fällande, med hänvisning till TF § 3:8 stycke 1, d.v.s. smädliga uttryck om den som innehar ämbete o.s.v. till dryga böter och ett visst skadestånd till en person som blivit baktalad och kränkt av *Den Svenske Folksocialisten*.

Åtal och konfiskationer utan rättegång –Ture Nerman och hans tidning Trots Allt!

Som tidigare nämnts hade *Trots Allt!* sedan starten i oktober 1939 ådragit sig åtta konfiskationer utan rättegång, och åtalats tre gånger, varav två ogillades av tryckfrihetsjuryn. Det gällde en ledare som ansågs ha smädat Hitler, bara några veckor efter tidningens start. Redaktören Nerman dömdes till tre månaders fängelse, ett straff som överklagades men som fastställdes, vilket han avtjänade ett år senare. Men ett åtal i december 1939, och ett i april 1940 ogillades av tryckfrihetsjuryn. Fram på året 1940 beslöts det om transportförbud för *Trots Allt!* under sex månader, och därpå förlängdes förbudet med tre månader för att sedan upphöra i januari 1941. Ture Nerman konkluderade att transportförbudet ”kostade tidningen åtskilligt i pengar” men på samma gång ”stärkte... känslan för tidningen och det fria ordet hos de bästa demokraterna”. (Sandlund 2001, 344)

Den ledare som blev åtalad, hade titeln *Hitlers helvetesmaskin*. Nerman hade tagit ett attentat mot Hitler som utgångspunkt och ett tecken på att man

nog kunde stryka nollorna i det tusenåriga riket. Naziväldet skulle falla sönder av sig självt (Funcke 1997, 258).

Efter domen, som föll i november 1939, skrev Ture Nerman 19 november i nr 7 av *Trots Allt!*:

Trots Allt! har alltjämt betonat vikten av svensk neutralitet. Vi fastslår det åter. Men svensk neutralitet är en rent statlig historia...Den enskilde medborgarens rätt att fritt yttra sig enligt landets lagar har i och för sig ingenting med statens neutralitet att göra... Ett friande utslag däremot skulle visa hem de tyska anspråken att få bestämma över svenskars fria ord, visa att svensk demokrati inte är feg, gagna demokratins sak som helhet. Feghet är våldets bästa bundsförvant. Sverige får inte heller andligt bli ett lydland. (Funcke 1997, 260)

Den tyska regeringen ansatte den svenska för att stoppa *Trots Allt!*, en mycket misshaglig tidning som irriterade den. Denna tidning var menad som ”ett ideologiskt motgift mot nazismen” (Drangel 1976, 74), och en orsak till den tyska motviljan var att Nerman tog upp känsliga ämnen som samlingsregeringens neutralitetspolitik med dess eftergifter för Tyskland, Nazi-Tyskland som ett skräck- och gangstervälde, förhållandena i Norge, ställningstagande för västmakterna, svensk frihet och demokrati m.m. (se Funcke 1997; Drangel 1976).

I första numret var Nerman rak på sak, och skrev att *Trots Allt!* skulle vara lojal mot regeringens försök att hålla Sverige utanför kriget. Men, ”[d]enna hänsyn till svenska staten och svenska folkets fred får aldrig tysta vårt samvete, aldrig hindra oss att tänka och säga vår ärliga mening om rätt och orätt. Den får inte vägra oss att vara människor”. Nerman hade som devis: ”Svensk och människa.” Målet var att samla så många svenska medborgare av alla riktningar som möjligt mot nazisterna (Funcke 1997, 255 f).

Empirisk undersökning

Denna empiriska undersökning utgör den andra halvan av uppsatsens andra del, undersökningen. Den beskriver huvudpersonerna Thomas Thorild och Torgny Segerstedt ur olika aspekter, som deras liv, livsvärld, författarskap och

publicistik, samt deras publik. Viktigast är det som förenar dem: tryckfrihetsfrågan.

Thomas Thorild: filosof, poet och författare

En kort biografi

Thomas Thorild föddes i Bohuslän den 18 april 1759. Efter studier i Göteborg och Lund, där han bl.a. läste juridik, flyttade han till Stockholm. Från början hette han Thorén, men ändrade namnet till Thorild, ”Thors eld”, för att uttrycka sin karaktär av revoltör och radikal upplysningsman. Thomas Thorild var filosof, och hans världsbild var panteistisk, med grund i Spinozas filosofi, och kristendomsfientlig, med en närmast socialistisk och materialistisk åskådning. Han ansåg sig vara naturalist, och lanserade utmanade idéer om samhälls-omvandling, världsrepublik och världsreligion, men utan framgång.

1792 blev han åtalad, för en bok som ansågs förgriplig, och dömd till landsförvisning, och bodde i Tyskland till sin död den 1 oktober 1808 (*Nationalencyklopedin*: ”Thorild, Thomas” av Jan Bengtsson; jfr Arvidson 1989).

Thomas Thorilds livsvärld

Som en son till en välbärgad bonde blev han föräldralös som spädbarn, och växte upp i en komfortabel bondemiljö hos släktingar. Därefter flyttade han till Göteborg där han gick ut gymnasiet. Nu kom han till en bullrande stadsmiljö, men verkade ha funnit sig väl tillrätta. Han hade många vänner bland klasskamraterna, och var populär. Miljön i Göteborg var övervägande sekulär, med en köpmannaaristokrati.

Steget var inte långt att sedan börja vid universitetet i Lund 1775. Han bodde billigt som inneboende, och hade en stor umgängeskrets och även förtrogna vänner. Studierna gick bra och 1778 tog han juris kandidatexamen, efter att ha arbetat som informator. Han vantrivdes i Lund, som var en ”akademisk bondby”. Jordbruket och hantverket var dominerande jämsides med de akademiska sysslorna. Därför flyttade han till Stockholm. Det var en särskild miljö, med närheten till hovet och det litterära och kulturella livet, som Thorild triv-

des i och där utvecklades han till den person han skulle bli. Thorilds Stockholm var Gustav III:s stad. Kungens maktdominans och högadelns övertag i hov och ämbetsverk satte prägel på huvudstaden. Thorild såg med ogillande på överklassens lyx och ståt, s.k. ”politess”. De sociala avstånden var stora. Thorild undgick inte att påverkas av detta i sitt författarskap (*s*e Arvidson 1989 & 1993).

Något om Thomas Thorilds författarskap

Thorild var främst filosof men även författare, och en eminent lyriker. Hans diktning kan lämnas därhän. Större delen av Thorilds författarskap tar upp filosofiska problem, och hela detta författarskap baserades på hans filosofi, hans panteism och naturalism, samt republikanism. *Regeltvång var förhatligt för honom. Ett litet urval nämns här: *RÄTT, eller alla Samhällets eviga Lag* (1794), *Man-Könets Ovärdiga Herravälde på Jorden, eller Qwinno-Könets Naturliga Höghet* (1817), en av de första feministiska stridsskrifter, samt *Om det Allmänna Förståndets Frihet* (1792) om tryckfriheten, som är av största intresse här, eftersom det var den boken Thorild blev åtalad och dömd för. Vidare skrev han i sin egen tidning *Den Nye Granskaren* om tryckfrihet, och den av honom avskydda prakten, ståten och lyxen vid hovet och i överklassen, folkets höghet, samt upplysningens begrepp (Arvidson 1993, 98 ff).

Han var inte bara en litterär revoltör, utan också en politisk frondör. Han hyllade först den franska revolutionen, men tog sedan avstånd från dessa ”jakobiner, som han menade hade svikit proletariats sak och gått de förmögna ärenden” (Arvidson 1989, 29). Hans antikapitalistiska syn, som kom honom att ta detta steg att fördöma revolutionen, uttryckte han i *RÄTT, eller alla Samhällets eviga Lag* (1784), som kan ses som ett i det närmaste förmarxistiskt socialistiskt stycke (Arvidson 1989, 29).

Den Nye Granskaren

Den Nye Granskaren var ett radikalt oppositionsorgan riktat mot gustavianerna och vände sig emot överklassens prakt, ståt och dess förljugenhet, samt den sociala skiktningen, som tidningen ville avslöja (Arvidson 1993, 180).

Thorilds antiroyalism kom till tydligt uttryck i detta blad, och han kallar sig själv för frondör, som omhuldar ”Förtjusningen för *Rätt, Sanning, Värde*” (Thorild citerad av Arvidson 1993, 110). I den ena artikeln efter den andra framgår att Thorild tar avstånd från det svenska samhället med dess monarki, adelsprivilegier, rikedom och fattigdom, frihet för några få och beroende för många (Arvidson 1993, 111).

Han var utomordentligt försiktig i sitt skrivsätt i *Den Nye Granskaren*. Att angripa tryckfrihetsförordningen innebar inte bara risk för en indragning av tidningen; det kunde vara fråga om högmålsbrott, som kunde ge landsförvisning eller i svårare fall med dödstraff (Arvidson 1993, 104).

Thomas Thorilds publik

Målgruppen för Thorilds diktning var främst intellektuella människor inom överklassen, särskilt de med akademisk utbildning, som förmådde tillgodogöra sig Thorilds många mytologiska figurer, från antiken och från den nordiska mytologin, och hans sätt att uttrycka sig i dikten. Han skrev knappast för folk i gemen, även om *Den Nye Granskaren* kan ha lästs av dem. Många gånger förde han en litterär fejd med andra poeter, och konkurrensen var svår. En stor del av hans produktion hamnade dock i skrivbordslådan. Han hade också en omfattande brevväxling med sina vänner, välgörare, mecenater och myndigheter (se Arvidson 1989 & 1993).

Thomas Thorild och tryckfriheten

Jag har varit upkallad för justitie-canzlern vid 100 daler silvermynts vite, således som statsbrottslig, för dessa 2:ne bladen [Den nye granskaren] som du kanske sett. Alt har handterats med douceur och persuasion. De vilja ej hafva kungens ljufva slummer störd. Mera när du kommer upp. Och resten av Bladet. (Brev till S. E. Heurlin 9 juni 1784. I: Weibull 1899, 108)

Myndigheterna gav en varning för Thorilds fria tolkning av tryckfriheten i det första dubbelnumret av *Den Nye Granskaren*, och fick dennes löfte om förbättring. Thorild hade öppet understrukt dels att upplysningens frihet var en premiss för framåtskridande och dels att ett undertryckande av denna frihet vore en fara både för regeringarna och för folken. Men samtidigt hade han betonat att tryckfrihetslagen måste åttlydas (Arvidson 1993, 172).

Den tryckfrihet som Gustav III försvarade, hade han däremot själv inskränkt två gånger, 1780 och 1785. Nu, 1786, kom Thorild med förslaget att införa *obegränsad* tryckfrihet. Detta förslag nedtecknade han i ett memorial, ställt till kungen (Arvidson 1993, 174). Kungen läste den inte förrän ett par år senare. Thorild lyckades heller inte intressera adeln för sitt memorial vid riksdagen detta år. Där behandlades ett förslag att återställa TF till 1774 års nivå. Förslaget antogs inte av kungen och inskränkningarna bestod. Därmed hade Thorilds ansträngningar varit förgäves (Arvidson 1993, 177 f).

Viktigast av alla krav, betonade Thorild, är därför kravet på upplysningens frihet. Friheten att skriva är i samhället lika nödvändig som friheten att tänka vad man vill, och friheten att tala om vad man vill, allt detta under en lag: sanningen. Han hävdar folkets frihet gentemot kungamakten. Det var hans principiella bakgrundstänkande (Arvidson 1993, 184).

Censuren blev hårt kritiserad av Thorild. Först vänder han sig emot lagens sätt att låta boktryckarna ta allt ansvar för vad de tryckte, och på så sätt tvinga dem att utöva förhandscensur innan de tryckte något. Thorild ville avskaffa denna boktryckarcensur, och detsamma ville oppositionen vid riksdagen 1786 göra. Thorild krävde den teologiska censurens fullständiga avskaffande, och så långt vågade ingen annan gå (Arvidson 1993, 185).

Thorild fastslår att förståndet, som är det första i allt, genom en själens grundlag är fritt, men i samhället endast kan göra sig gällande genom offentlig tal- och tryckfrihet. Förståndets frihet är det grundläggande i själen och borde vara det i samhället. Han hävdade att det inte var börd eller kunglig gunst som bör bestämma en persons ställning i samhället, utan meriter och förtjänster (Arvidson 1993, 186 f).

Thorild argumenterade mot den religiösa censuren, att den religiösa förkunnelsen bör fritt få diskuteras, speciellt som det är fråga om människopåfund. Vem har formulerat de trossatser man vill skydda för kritik? Den religiösa censuren motverkar sitt syfte. Där man förbjöds att diskutera, lämnas fältet fritt för allehanda religiös galenskap, såsom pietism, svärmeri etc. Thorild var helt ensam om att bekämpa den religiösa censuren, som enligt honom var en andlig despotism (Arvidson 1993, 189 f).

Om det Allmänna Förståndets frihet (1792)

Om det Allmänna Förståndets Frihet är det memorialet som Thorild bidrog med till riksdagen 1786, och som trycktes först 1792. Vid publiceringen skrev han ett företal, *Ärligheten*, också ett inlägg för tryckfriheten. Men han tog i lite för mycket, visserligen hade frihetsutsikterna öppnats men samtidigt hade det blivit farligare att föra frihetens språk i kölvattnet av den franska revolutionen (Se Arvidson 1993).

Jag ska här välja ut några av Thorilds tänkesätt, och försöka belysa hans centrala synsätt på tryckfriheten, utan anspråk på att vara heltäckande. Jag har valt att återge hans ord ordagrant, inklusive versaler och kursiveringar.

TRYCKFRIHETEN, i sit rena väsende är et Folks evärderliga, och högtideligen förklarade, *Rättighet att Uplysas*. Denna rättighet är grundad i hvar FÖRSTÅNDIG Varelses natur: och är vilkoret för Lif och Lycksalighet. Det är en GUDS LAG, så nödvändig som Ljuset, och äfven så skön. Det kan då icke vara fråga, OM den tillhör et Folk. Friheten at Skrifva är i Staten, detsamma som Friheten at Tänka i Själen, och at Tala i Umgänge. De äro lika nödvändiga, och hafva blott *en lag*: SANNING. (Thorild 1792, 7)

Om sanningen säger Thorild att: ”SANNINGEN bär ej band och stjernor: men hon nedstiger från Himmelen: och har, lik Mänskligheten, i sjelfva sin nakenhet sin Skönhet. Både Konungar och Folket veta redan, hvad alla dessa namn och tecken äro värda. Naturens rätt är evig.” (Thorild 1792, 4). ”När man inskränker Tryckfriheten, så är det för at hindra, antingen *Vilfarelsen*, eller *Försmädelsen*” (Thorild 1792, 8).

När det gäller dessa begrepp ”villfarelse” och ”försmädelse” som TF talar om, så avfärdas de av Thorild som företeelser utan makt: De villfarelser som finns i tryck är inte farliga, men de som finns i själarna är det och nås inte av

lagen. Försmädelsen är utan gadd, om diskussionen är fri. I mörkret ligger den i bakhåll, men i dagens ljus blir de avslöjade och oskadliggjorda (Arvidson 1993, 185).

Om boktryckaransvaret skräder Thorild inte orden: ”Om en Boktryckare kunde CENSURERA, eller *Välja en rätt* CENSOR: så vore han ej mera blott en BOKTRYCKARE. Han vore sjelf et Snille af första rangen: Han vore en Stor Man.” (Thorild 1792, 29).

Thorild vände sig med hetta mot den teologiska censuren

...hos oss, har man länge sedan bevist vara en Lag utan motiv. Och i sanning, den *Controll* på Boktryckare och autorer, [...]: skulle den ej vara nog, emot något så lätt och vanskligt som en theologisk sats? Är ej, at evigt harceleras öfver ORD, et naturligt ämne til Förbittring, för en Medborgare, som ofta har tio gånger mera både Vishet och Religion, än alla desse Prästerne? Skall man ej få njuta Ljuset och trösten af Guds egna Ord, utan Människjo-Våld? [...] Snillet och Mänskliga Ömheten sucka ännu. Präst-våldet, naturligen lik Despotismen, *känner blott Hvad som nu är*, och icke *hvad som alltid bör vara*. Den minsta högre Uplysning kan synas et kätteri: hvar enda vigtig Sanning började at vara det: och om BIBELEN i dag vore en Ny Bok, så skulle den, åtminstone i Catholicismen, brännas. (Thorild 1792)

Thorild satte även upp en egen tryckfrihetsförordning, där all censur slopats, och en ny borgerlig ordning införts, och till sist att varken ”villfarelse” eller ”försmädelse” skulle anses som brott.

Åtalet, rättegången och landsförvisningen

Den 22 december 1792 hölls hovrättsförhandlingar. Dagen innan hade *Om det Allmänna Förståndets Frihet*, med företalet *Ärligheten*, utkommit ur trycket, och togs omedelbart i beslag. Hovrätten åtalade Thorild endast för en del i hans bok *Om det Allmänna Förståndets Frihet*, vilken utgjorde en kärna i åtalet, närmare bestämt den inledande skriften *Ärligheten*. Thorild ville föra ärlighetens talan. Om ärlighet hade varit princip för regeringarna istället för det vanvett som man kallar politik, ”så skulle man icke nu sett Nationer rusa i vapen emot sine Styresmän: man skulle icke sett Desse vältra i sit blod, och Prinsar hoptals flykta, och Throner störta”. Thorild vill här poängtera att det är nödvändigt för en regent att lära känna folkets uppfattning (Alltså: tryckfriheten är viktig för en regent, eftersom denne tack vare den får

information om vad folket tänker). Thorild ställer politiken och ärligheten i motsatsställning, och hävdar att politiken erbjuder en bild av ”våld, list och partier” som står i motsats till ”rätt, ärlighet och förening” och att politiken förbjuder ”det ALLMÄNNA FÖRSTÅNDET” i stora och viktiga ämnen (Arvidson 1993, 613).

Han angrep stånden och TF 1792, samt förordade en demokratisk folkrepresentation istället för ståndsriksdagen. Thorild tog även upp en mängd andra spörsmål, som jag inte lägger stor vikt vid (Arvidson 1993, 616f).

Enligt advokatfiskalen Norlin i hovrätten hade Thomas Thorild gjort sig skyldig till att ha tadlat regeringen, talat illa om andra regeringar, angripit ständerna och ”gjort försök emot regeringssättet” samt uttalat kritik mot religionen: ”at ingenting anstötligt, eller stridande emot Vår rätta Tros bekännelse och den rena Evangeliska Läran..., må få skrifwas eller tryckas.” (Årstrycket 11 juli 1792). Norlin beskyllde också Thorild för att ha uppmanat till uppror, och förolämpat folket (Arvidson 1993, 619 f).

Thorild försvarade sig och sa att hans allmänna satser tagits som uttryck för preciserade konkreta krav. Thorilds satser var helt allmänna och riktad mot hela politiken, inte mot en viss regering. Vad gällde ständerna, så hade han angripit endast stånden, inte ständerna. ”Stånd kommo af hvad medborgare hafva olikt, men Ständer däremot af hvad medborgare hafva likt, nemligen en fri Röst-rätt” (Arvidson 1993, 618 f).

Norlin fick ordet, och vidhöll att Thorild verkligen, förutom att ha kritiserat tryckfrihetsförordningen också angripit främmande regeringar, uppmanat hertigen att ”ändra och uphäfva hela Rikets Constitution”, vilket inte tillkom Thorild att göra, och att han med sitt angrepp på stånden åsyftat riksståndet, d.v.s. verkligen angripit ständerna och att han dessutom förolämpat folket (Arvidson 1993, 620).

Då Thorild alltså sökt att hos menigheten uppväcka oriktiga begrepp om våra lagar och vårt regeringssätt och därigenom sökt skapa missnöje och befordra ett annat regeringssätt än det ständerna fastställt och nu rådande är, yrkade advokatfiskalen att Thorild enligt 4 kap. § 8 missgärningsbalken borde som förrädare straffas och genast trädas i häkte. Exemplaren av *Ärligheten* borde anses förbrutna. (Arvidson 1993, 621)

Hovrätten beslöt att Thorild tills vidare skulle ”uti häkte träda”. Nästa förhandling skulle äga rum den 24 december (Arvidson 1993, 621).

Anklagelserna stod fast trots Thorilds starka försvar. Han sade bland annat att ”Lika litet som då svensk Lag icke tillåter en god Jurist att döma efter sitt hufvud, Lagen kan sägas därmed förbjuda huvudet på Juristen”. Men ”frågar man mig, om min rätta mening icke är att ogilla all slags inskränkning af det allmänna förståndets frihet; så är mitt svar, *Jo*; ty ingen Regering kan säkert veta, om icke just det, som den strängast förbjudet; är hvad den aldramäst behöfver känna; ja kanske är det mäst rätta och guddomliga.” (Arvidson 1993, 622).

Norlin fastställde anklagelserna och framhöll att Thorild inte bara nöjt sig med att kräva tankefrihet, utan också krävt en obegränsad tryckfrihet, vilket innebar tadel av tryckfrihetsförordningen, redan det ett mycket allvarligt brott, samt att han gjort sig skyldig till brottsliga omdömen om ”vårt och främmande maktens regeringssätt”. Domen föll den 27 december, och löd på fjorton dagars fängelse på vatten och bröd. Hovrätten såg milt på Thorild, som bara uppfattades som en bråkmakare (Arvidson 1993, 622 f).

Domen överklagades under januari-februari 1793 till högsta domstolen av både en notarie Örbom å advokatfiskalsämbetets vägnar, som yrkade på dödsstraff, och av Thorild själv fast han egentligen inte var missnöjd med domen. Nu inför hotet om lagens strängaste straff sökte Thorild bortförklara speciellt sitt angrepp på stånden, ty det ensamt räckte gott och väl som motivering för dödsstraff, och han ansökte om nåd (Arvidson 1993, 631).

Den 18 januari upptog högsta domstolen saken till behandling. Dess motivering var att Thorild var

stridande emot undersåtelig vörndad och lydnad för Regentens bud, emot Helgden af Rikets grundförfattningar och emot den aktning för de fyra Riksstånden [...] framställt sådane uttryck och slutsatser, som brottslige att tala, än mera att offentligan i tryck utsprida kunna bidraga till den enfalldiga förledande,... (Citerat hos Arvidson 1995, 634)

Domen fastställdes och löd på fyra års landsförvisning. Det fanns skäl att anta att Thorild var ganska nöjd med detta (Arvidson 1993, 634).

Torgny Segerstedt: Religionsforskare, tidningsman och författare

En kort biografi

Torgny Segerstedt föddes i Karlstad den 1 november 1876. Efter studier i teologi i Lund och en resa till Berlin, disputerade han 1903, vid Uppsala universitet på en avhandling med titeln: *Till frågan om polyteismens uppkomst*. Med detta hoppades han få en docentur, som dock nekades honom. Avhandlingen blev underkänd, p.g.a. de renlärt ortodoxa vid den teologiska fakulteten inte ville godta hans frispråkiga moderna tankar (Segerstedt Wiberg 1995, 27). Efter en kort vetenskaplig karriär lämnade han en professorsstol i Stockholm, och flyttade till Göteborg för att bli huvudredaktör på *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, och förblev där till sin död den 31 mars 1945 (*Nationalencyklopedin* "Segerstedt, Torgny" av T. Vallinder; se Segerstedt Wiberg 1995).

Torgny Segerstedts livsvärld

Torgny Segerstedts far var adjunkt vid seminariet, ett läroverk, i Karlstad och publicist vid *Nya Wermlands-Tidningen*. Segerstedt växte upp i en borgerlig akademisk miljö. Det var meningen att han skulle läsa till präst, det fanns flera präster i släkten. Han avlade teologie kandidatexamen 1901 i Lund (se Segerstedt Wiberg 1995 & Moberg 1945). Under vistelsen i Berlin och Rostock blev han påverkad i liberal-teologisk riktning, och nu hade han övergivit sin tidigare mer konservativa kristendom för en liberal-teologisk kristendomstolkning. Under dessa studieår formades Segerstedts religiösa och allmänna livsinställning. Framförallt påverkade filosofen Sören Kierkegaard och dramatikern Henrik Ibsens författarskap honom. Han utvecklades i riktning mot en personlig tolkning av den religiösa upplevelsen (*Det ideologiska krigets vinnare* 1995, 4 f).

I Göteborg kom Segerstedt i kontakt med kulturen i burgna hem, och med dem som gynnats med en hög ställning i samhället. Segerstedt hade många vänner, och en stor umgängeskrets där prominenta och kända personer ingick. Hans familj var också stor, hustrun var norska, Augusta Synnestvedt,

och de fick två döttrar och två söner, varav den ena sonen dog tidigt (se Segerstedt Wiberg 1995).

Torgny Segerstedts publicistiska verksamhet

Hans författarskap utgjordes av cirka femtusen artiklar mellan åren 1933–1945 i *GHT* (Segerstedt 1945, vi), framförallt i ledaravdelningen och *I Dag*-spalten. 1933 skrev han en pamflett med titeln *Demokrati och diktatur*. Många av hans artiklar återfinns i artikelsamlingar, de flesta utgivna efter hans död.

En politisk programförklaring

Tidigt deklarerade Torgny Segerstedt sin egen politiska programförklaring, där betoningen låg på liberalismen, som hävdar rättssynpunkter och personlig frihet, inte att friheten skulle bestå i rätten att svälta ihjäl.

Ett folks rätt att själv råda över sina öden är en oundgänglig förutsättning för den frihet, liberalismen kräver för var enskild individ. Ju friare folken får utveckla sin egenart, desto bättre för mänskligheten i dess helhet.... har liberalismen också alltid arbetat på mellanfolkliga tvisters lösande på fredlig väg. Krig är enligt dess mening ingen förnuftig lösning av dylika tvister, ... Det var en bekännelse till friheten under personligt ansvar och till friheten från varje tvång mot människors samvete. (Segerstedt Wiberg 1995, 73 f)

Segerstedt ville bevara neutraliteten, och var försvarsvänlig. Hans mening var att man måste ha skydd av militära medel. ”Om neutralitetens bevarande och om hur endast den kunde samla det svenska folket så länge det ej självt utsattes för angrepp fortsatte han att skriva eller för att använda hans eget ord att tjata*” (Segerstedt Wiberg 1995, 79).

Senare skrev han att ”Alla som kan tänka och känna liberalt, för vilka följaktligen den frihet, som är all personlig duglighets livsluft, framstår som något omistligt, måste sätta sig till motvärn då ansträngningar nu göres, att utbyta denna frihet mot samfällighetens tvångströja” (Segerstedt Wiberg 1995, 101).

Torgny Segerstedts publik

Hans ledare och *Idag*-artiklar i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* nådde en stor läsekrets. *GHT*:s upplaga var på cirka 45.000 exemplar. Det framkom-

mer inte vilka läsarna var, men *GHT* ansågs vara en ”fin” tidning (Rydén 2001, 198). Segerstedt använde gärna en fras på latin: *Amici plato, sed megis amica veritas*, men glömde bort att förklara den för läsarna, som inte hade akademisk bakgrund, och inte alls läst klassiska språk. De visste alltså inte att frasen betydde på svenska: ”Platon är mig kär, men sanningen är mig kärare.” (Segerstedt Wiberg 1995, 100).

Hitler är en förolämpning

På morgonen den 8 februari 1933 fick Torgny Segerstedt ett telegram från Hermann Göring. Där stod:

Jag protesterar på det skarpaste mot de i Eder tidning av fredagen den tredje februari under rubriken Idag publicerade uttalandena om den tyske rikskanslern. Som uppriktig vän till Sveriges folk ser jag i dylika smutsiga utlåtanden en allvarlig fara för ett vänskapligt och hjärtligt förhållande de båda folken emellan. Innan vidare åtgärder vidtagas, anhåller jag om underrättelse, huruvida Eder redaktion i framtiden kommer att inskrida mot dylika yttranden. Göring Rikminister (Segerstedt 1980, 20 f)

Det gällde en *Idag*-artikel den 3 februari 1933, som bar rubriken *Herr Hitler är en förolämpning*. Den handlade om att Mussolini fiktivt skulle ha sagt: ”Den där Hitler är en förolämpning” och det var en förolämpning mot det tyska folket att pracka på det en sådan styresman.

Hitler har det tyska folket själv förskyllt. Miljoner ha givit honom sina röster. Han var den Moses, som skulle föra skarorna in i det tredje riket. Det skulle gå bums. Nu begär han fyra år för att hinna traska genom öknen. Och det enda hans val till rikskansler garanterar är slagsmål och blodsutgjutelse.... Att tvinga all världens politik och press att sysselsätta sig med den figuren, det är oförlåtligt. Herr Hitler är en förolämpning. (Segerstedt 1980, 19 f)

Segerstedt kommenterade Görings telegram på ledarplats. Detta hade väckt internationellt uppseende. Han sade att telegrammet var äkta, och försäkrade sedan att större delen av svenskarna betackade sig för herr Görings vänskap. Längre fram i Segerstedts svar konstaterade han att graden av visdom hos tyska regeringen framgick av telegrammet. Ledaren slutade med följande stycke:

Vi behöva icke karakterisera ett tilltag som detta, att en tysk minister ryter och hotar som om det tillkommer honom något slags husbonderätt över svensk press. Anser han sig ha

något att klaga över, får han begagna de i dylika fall mellan civiliserade stater vedertagna och till buds stående utvägarna. Med telegrafiskt gorm kommer han ingenstans. Det borde t o m han begripit. (Segerstedt 1995, 156 f)

Hitlers halsåkomma

Segerstedt kunde vara mycket grov i sitt ironiska språk under sin oförsonliga kamp. Det visar en *Idag*-artikel för den 18 januari 1936: ”Det är en rätt underlig ödets ironi att hr Hitler skall få ont just i halsen. Det är som folktalare och demagog, som han kommit sig upp. De enda organ han har haft och har bruk för är strupen. Och ’ausgerechnet’ (just) där får han en skavank.” Fortsättningsvis avhandlas påstådda svårigheter att få tag i en tillräckligt framstående kirurg till att göra strupoperationen. Alla kunde inte vara lämpliga av rasskäl. Slutklämman löd:

Det vore mycket ledsamt om Hitler skulle visa sig lida av strupkräfta. Han bör få ha hälsan och uppleva den vedergällning, som väntar honom. Vål är det en viss nemesi i att just strupen angripes. Men det är icke den avräkning, som historiskt tillfredsställer. En sådan förutsätter, att den riktning, vars galjonsbild han är, får löpa linan ut. Det vore en stor olycka om något mänskligt tillstötte nationalsocialismens koryféer, innan räkningen blivit dem presenterad. (Sandblad 43 ff)

Detta väckte starka reaktioner, även i den svenska pressen, främst i *Nya Dagligt Allehanda*, där Segerstedt beskylldes för att plötsligt ha anslutit sig till ”någon ödesbestämd vedergällningsteori” (Ljunglund citerad i Sandblad 1960, 45). Officiellt hade den tyske ministern i Stockholm inlämnat en skarpt formulerad protest till UD, som genmälde att de delade hans åsikt om denna artikel, men att de inte kunde göra någonting för de intog ”en helt neutral ställning mellan främmande staters representanter och den svenska pressen” (Undén citerad i Sandblad 1960, 45 f). Denna attityd skulle komma att ändras längre fram, som bekant. Men i Hitlerregimens tidigare skede hänvisades det bara till att regeringen inte hade makt över pressens skrivelser. Men det var en annan sak att få nationalsocialismens representanter att godta detta (Sandblad 1960, 46).

Pressfrihet och censur

I detta sammanhang är det intressant att ta del av Segerstedts tankar om pressfrihet och censur. Han avhandlar dessa ämnen i en *Idag*-artikel den 11 oktober 1938. Där tar han upp Österrike och Tjeckoslovakien som exempel där pressfriheten orsakat att folk inte fick kännedom om de riktiga förhållandena, vilket ledde till att de motståndslöst gav vika.

Pressens frihet är alltid en nagel i ögat på dem, som önska att efter gottfinnande handskas med folkens öden. I våra dagar, då den allmänna opinionen icke är bunden av politiska gränser, försöka alla som i tankens och ordets frihet se en fiende till sina strävanden, att tysta det fria ordet så långt det är dem möjligt även utanför landets gränser.... Tystas kritiken i land efter land, så lämnas fältet fritt för dem, vilka ha skäl att hata och frukta sanningen. Var och en som sviker, bidrager till att det mörker tättnar, i vars hägn våldet kan lämna sig fria tyglar... När på svenska tryckta tidningar gå utländska propagandaministeriers ärenden för att tysta ner det fria ord, som stör deras verksamhet, förstår envar vad klockan är slagen. Luften är redan förut tung att andas. Det känns ibland som man skulle kvävas. Skall feighet och dumhet få fritt förpesta hela Europas atmosfär? ... Ansvarskänslan gäller icke blott vart ord, som yttras. Den riktar sig också på varje ord, som blir outtalat. (Segerstedt 1980, 72 ff)

Beslaget

Segerstedt utgjorde ett irritationsmoment för tyskarna. Han själv ansåg att pressen måste slå vakt om och använda rätten till pressfrihet. Det behövdes för att upplysa om vad som skedde i grannländerna (Segerstedt Wiberg 1995, 216 f). Man tog nu till tvångsmedel.

Måndagen den 16 september 1940, endast en dag efter riksdagsvalet, slog regeringen till mot den egensinnige Segerstedt, och *GHT* för den 13, 14 och 16 september (tidningen utkom inte på söndagar) konfiskerades. Men det fanns få tidningar kvar att beslagta. Anledningen till beslagen var yrkanden från tyskt håll på åtgärder mot *GHT*. I numret för den 13 september fanns två artiklar, en ironisk av Segerstedt, som handlade om den tyska pressens intresse för *GHT*, och en av utrikesredaktören med återgivande av engelska uppgifter som stred emot den ”rätta” neutraliteten. För 14 septembers nummer var det en *Idag*-artikel, som handlade om de allierades motståndskraft mot terror och bomber, samt för den 16 september en *Idag*-artikel om det fåfänga försöket att knäcka engelsmännen via terrorbomber (se Segerstedt Wiberg 1995).

Som kommentar till dessa beslag skrev han en *Idag*-artikel den 17 september 1940 med rubriken *Beslaget*:

Handelstidningens nummer för fredag, lördag och måndag blevo igår beslagtagna.[...] Det är en händelse som ser ut som en tanke, att beslaget icke vidtogs förr än valet på söndagen undanstökats.[...] Inga ordkonster, intet malligt tal om våra igelkottsfasoner har förvänt menige mans syn på händelseförloppet. [...] Det har icke kunnat undgå någon som reflekterat över vad som hänt, att Sverige ingen politisk linje har. Sverige är föremål för andra maktens politik. Det har ingen egen.[...]Sveriges rike kommer icke att bestå, om denna undfallenhetens väg vandras till slutet. Undfallenheten mynnar ut i självuppgivelse. (Segerstedt 1980, 133 f)

Men Segerstedt fortsatte med okuvlig vilja att skriva som han alltid gjorde. Totalt drabbades han av åtta konfiskationer utan åtal, och ingen av dem kunde hindra honom. Det sista beslaget skedde den 9 september 1942 (Segerstedt Wi-berg 1995). Ingen på högre ort var benägen att åtala honom, han var för populär och respekterad för det. En tryckfrihetsjury hade sannolikt ogillat eventuella åtal.

General Thörnells orden

Sveriges överbefälhavare, general Thörnell, tilldelades en av Tredje Rikets främsta utmärkelser, Stora Örnens Orden, av Hitler i oktober 1940. Han blev kritiserad för lämpligheten i detta, när samma makt ockuperat Norge och Danmark (Moberg 1945, 51). Det fick Segerstedt att ta till pennan i en *Idag*-artikel den 8 oktober 1940:

Överbefälhavaren, general Thörnell har hugnats med en hög tysk orden. Så länge general Thörnell är den svenska krigsmaktens överbefälhavare är det icke hans ensak, [...] Hänsyn måste tagas till hans ställning. [...] Vad tänker detta folk om sin härsmakts högste befälhavare, när han hedras med utmärkelser från ett håll för vilket demokrati är en styggelse? Befrämjar detta det förhållande mellan folkhärens befälhavare och folket, som är önskvärt och i farans stund ett livsvillkor för farans mötande? [...] General Thörnell mottager en orden ur dens hand, som låtit sina trupper rycka in i Danmark och sänt dem i härtåg mot Norge [...] Över allt står dock hänsynen till detta rike och detta folk. När det gäller Sverige får icke köpslås, icke dagtingas, icke väjas. (Segerstedt 1980, 135 f)

Samtalet med kungen

Segerstedt blev uppkallad till kung Gustav V i oktober 1940, efter artikeln om Thörnell. I början var kungen älskvärd, men snart fick Segerstedt höra att hans skrivande tydde på att han önskade att Sverige skulle störtas i krig mot Tyskland. Detta ville kungen inte uppleva, för han ansåg inte att svenskarna

skulle kunna försvara sig mer än ett tiotal dagar, och han ville inte irra runt i skogarna likt kung Haakon. Till detta genmälde Segerstedt att han inte önskade krig, men att ett folk kunde utsättas för något som var ännu värre. För sin del strävade han efter Sveriges bästa. Kungen fortsatte med att säga att han visste hur Segerstedt hatade tyskarna, och då replikerade Segerstedt att han inte hatade tyskarna, men väl nazisterna. Nu sade kungen, att han inte kunde förstå vad det skulle tjäna till att skriva på det sätt som Segerstedt gjorde, därmed skadade han endast sin tidning, som befann sig på ständig tillbakagång, det fanns ju så mycket annat att skriva om. Segerstedt påpekade att tidningen inte alls gick tillbaka, och att han inte fann det rådligt att skriva emot sitt samvete, han gjorde landet störst tjänst genom att följa sin innersta övertygelse. Kungen blev mer och mer irriterad under samtalets gång, och avslutade det med att uppmana Segerstedt att tänka sig för då han skrev, det borde han lova. Svaret blev: ”Jag ber Ers Majestät vara övertygad om att det inte är av tanklöshet jag skriver som jag gör.” (Segerstedt Wiberg 1995, 202 f). Enligt diplomaten Sven Grafströms dagbok avslutade kungen samtalet med att säga: ”Kom nu ihåg, att om det blir krig, så är det Ditt fel!” (Oredsson 2001, 236)

Komparativ analys

Denna del är den tredje delen i uppsatsen och innefattar en komparativ analys. Som jag tidigare angett är syftet med denna uppsats att göra en komparativ analys mellan två tidsperioder, 1766-1810 och 1920-1945, utifrån vad som framkommit i undersökningens två delar, *Efterforskning* och *Empirisk undersökning*, med avseende på skillnader och likheter, enligt tre teman: informationskontexten, den juridiska kontexten samt censuren och makten. Dessa teman ska utgöra analyskategorier i den komparativa analysen.

Informationskontexten – opinionsbildningen och den periodiska pressen

Här beskriver jag vissa drag som utmärker de två tidsperioderna, med avseende på informationskontexten, och gör sedan en komparation mellan dem med avseende på den muntliga och skriftliga kulturen samt på organisationer.

1766-1810

Det talade ordet i både formella och informella sammanhang var ett traditionellt medium, som spelade en viktig roll i opinionsbildningen. Man kunde diskutera politik och nyheter på kaffehus och krogar. Kungörelser från predikstolen var ett viktigt muntligt massmedium. Det politiska livet var muntligt, med politisk agitation och debatt, samt officiella tal. Tidningspressen och åsiktsorganen ökade enormt, särskilt efter TF 1766.

Man fick nu öppet trycka offentliga handlingar, men det fanns många inskränkningar i vad som var tillåtet att skrivas och tryckas. Man kan inte säga att pressen på den tiden förde fram någon allmän opinion. Yttrandefriheten var ändå kringskuren även efter TF 1766. Man kunde inte kritisera samhällsförhållandena. Under 'järnåren' var trycket på tryckfriheten mycket hårt.

1920-1945

Ljudfilmen och radion introducerades på 1920-talet. Journalfilmerna på biograf var en viktig informationskälla, liksom radion, som tidigt blev statlig och användes som ett folkbildningsinstrument, och senare för tal till folket av Per Albin Hansson. Annars var den stängd för politisk propaganda. I radion kunde man få nyheter, information, musik och underhållning. Det var det talade ordet i en ny version.

Men stora delar av opinionsbildningen skedde genom traditionella media, som periodiska tidningar, flygblad och offentliga tal. Man höll möten för Finlands och Norges sak samt för fler andra viktiga spørsmål.

”Organisations-Sverige” var nu ett faktum. De mest kända är Kämpande Demokrati, Nordens Frihet och Tisdagsklubben, alla tre bemärkta antinazistiska nätverk. På den nazistiska och den kommunistiska sidan fanns också olika nätverk, sinsemellan stridande mot varandra eller förbundna i tillfälliga allianser. Opinionsklimatet kan sägas ha varit fredsinriktat, tidsandan auktoritär och nationell. Kampanjen ”En svensk tiger” bidrog till denna.

Komparation 1766-1810 och 1920-1945: Informationskontexten - opinionsbildningen och den politiska periodiska pressen

När det gäller medielandskapet, så kan det konstateras klara skillnader, men också likheter. Jämförelsen ger vid handen vad gäller massmedia, så innehar det talade ordet en förgrundsställning under den första tidsperioden, medan det under den andra tidsperioden innehar en viss position i de nya medierna radion och ljudfilmen. Under bägge tidsperioderna spelade den periodiska pressen en mycket stor roll, även om den till omfånget var ojämförligt större under den andra tidsperioden.

Jag tror inte man höll några stora opinionsmöten i dagens mening, men man hade privata sammankomster på 1700-talet, men så var fallet under mellankrigs- och krigsåren. Jag tror inte heller det fanns organisationer av den art som vi är vana vid. Det fanns hemliga ordnar och väckelse-religiösa sekter, men knappast några folkrörelser i dagens mening. Under den andra tidsperioden däremot kan man med fog tala om ett ”Organisations-Sverige”.

Opinionsklimatet under den första tidsperioden, som är svårt att få grepp om, skilde sig avsevärt från den andra tidsperioden. Folk i gemen hade mycket att påtala, men de hade inget forum att lufta sina åsikter i. Men däremot under den andra tidsperioden var, som beskrivits ovan, tidsandan nationell och auktoritär. Man höll tyst. Men kritik framfördes ändå.

Den juridiska kontexten

Här redogörs för lagar och förordningar under de två tidsperioderna, samt en komparation med avseende på upphovsmän och grad av repression.

1766-1810

1774 utfärdades en ny TF efter Gustav III:s statskupp 1772. Den ansågs vara baserad på upplysningens principer och hade kungen själv som upphovsman. Nya inskränningar kom 1780 och 1785. Under förmyndarregeringen utgavs 1792 åter en TF, som upphävde alla tidigare TF. Efter 1796 var tryckfrihetslagstiftningen drakonisk. Det var kungen själv som låg bakom dessa förordningar, både Gustav III och Gustav IV Adolf, med undantag för TF 1766, som beslöts av riksdagen. Men gemensamt för alla TF och förordningar, förutom TF 1766, var deras varierande restriktivitet. Vissa förbrytelser, som rubricerades som högmålsbrott, straffades med döden.

TF 1766 hade en grundlagskaraktär, d.v.s. ett skydd mot alltför lättvindiga ändringar, medan de efterföljande inte hade detta skydd, utan kunde än-dras efter behag av kungen.

1920-1945

Som nämnts ovan var TF 1812 gällande fram till år 1949, då en ny TF antogs. En ny regeringsform stiftades 1809, som stadgade tryckfrihet i § 86. År 1815 inrättades ett tryckfrihetsjurysystem, som har giltighet även idag. Krigstida undantag gjordes från TF 1812. De bestod av den återupplivade § 3:9 i TF 1812, som stadgade indragningsmakt. Transportförbud, förbud mot löpsedlar, tryckfrihetsåtal och postcensur, samt vissa in- och utförsel förbud för tidningar lagstadgades också. En censurlag stiftades, men kom aldrig till praktisk användning

Det var en demokratisk regering som införde dessa nya tryckfrihetsinskränkningar. Anledningen till dessa var framförallt det krigstida läget gentemot Tyskland i vårt nära grannskap, som utövade press och krav på Sverige, dels vad gällde den tyskfiendliga pressen, dels vad gällde permittenttrafiken.

Komparation 1766-1810 och 1920-1945: Den juridiska kontexten

Vi ska se på vilka som var upphovsmän dels till den första tidsperiodens, och dels till den andra tidsperiodens lagar och förordningar. Kungen själv var ansvarig för de flesta lagarna och förordningarna under första tidsperioden, medan tryckfrihetsbegränsningarna hade beslutats på laglig väg under den andra tidsperioden efter en till synes konsensus i samlingsregeringen, som ytterst var demokratiskt vald.

Även om det är vanskligt att bedöma grader av repression, legalitet och legitimitet hos lagstiftningen, vågar jag nog att säga att lagarna var mer repressiva, legala men knappast legitima under första tidsperioden. På samma vis var nog de krigstida undantagen, som samlingsregeringen införde, också mycket repressiva, men de stadgade inte dödsstraff. En annan stor och viktig skillnad var att kungens syfte med sin lagstiftning på tryckfrihetspolitikens område var att kväva den fria debatten, särskilt kritiken mot honom. Men samlingsregeringen däremot vidtog sina krigstida undantag i syfte att försöka hålla Sverige utanför kriget, och inte att förtrampa den fria inrikespolitiska debatten.

Det förelåg skillnad i *vad* som censurerades: För 1700-talets del var det viktigt att man inte skrev om åsikter mot religionen, grundlagarna, kungen och regeringen etc., medan för krigsårens del var viktigt med utrikes relationer varvid pressen fick vara återhållsam med kritik mot främmande makt.

Censur och makt, maktmissbruk och dess offer

Detta avsnitt belyser hur makten utövades genom censur, och hur maktmissbruk från myndigheternas sida kunde te sig.

1766-1810

Publicola-fallet var ett uppseendeväckande rättsfall. Publicola, som egentligen hette Halldin, blev efter olika turer dömd till döden för att han skrivit förklenande om domstolar m.m., för att kort därpå benådas av kungen, som

hade gått i kulisserna för att försöka påverka riksråden att rösta för dödsstraff och som sedan ville skapa prejudikat i och med Halldins dödstraff. Men kungen hade aldrig tänkt att detta skulle gå i verkställighet, utan gav Halldin nåd. Det var kungen som hade initierat processen. Det var inte ovanligt med sådant maktmissbruk, det fanns otaliga sådana exempel.

1920-1945

Den liberala pressideologin fick nu sättas åt sidan, till förmån för en auktoritär pressideologi, om någon alls. Det kunde bli problem om pressen skrev negativa omdömen om främmande makt, och sådana presskampanjer kunde tas som utlösande förevändning för det andra landet att förklara krig. Här kommer den statliga informationspolitiken in med Pressrådet/Pressnämnden, Informationsstyrelsen med deras ”grå lappar” och säkerhetstjänstens övervakningsverksamhet.

Det tydligaste exemplet på maktmissbruk torde vara åtgärderna mot *Trots Allt!*, som både konfiskerades totalt åtta gånger, fick transportförbud och åtalades vilket gav redaktören Ture Nerman tre månaders fängelse.

Komparation 1766-1810 och 1920-1945: Censur och makt, maktmissbruk och dess offer

Man skulle knappast ha kunnat göra något liknande, som Gustav III så självväldigt gjorde, i modern tid. Det hade onekligen väckt sensation och skandal, om det skett på likartat vis i våra dagar. Nu är dödsstraffet avskaffat, men istället finns det andra medel som mobbning, utfrysning och avsked av sanningssägare inom näringslivet och den offentliga sektorn (Sherman 1995). Under kriget företogs inte mindre uppseendeväckande åtgärder, som i fallet med Ture Nerman, en sanningssägare liksom Torgny Segerstedt.

Jämförelsen mellan den första tidsperioden och den andra haltar något, men det kan sägas att under bägge fanns en hemlig polis, som tjuvlyssnade på kaffehus och torg, respektive avlyssnade telefon samt censurerade brev och telegram. Indragningsmakten, d.v.s. konfiskation utan åtal, användes flitigt bå-

de då som nu. Däremot var privilegietvånget rådande förr, men inte under andra tidsperioden. Förhandscensuren av tidningar och böcker utövades i högre grad under den första tidsperioden än under den andra, även om det fanns en censurlag, som dock aldrig kom i bruk under kriget.

Jag anser det vanskligt att jämföra själva huvudpersonerna, Thomas Thorild och Torgny Segerstedt, som människor i sig, men väl deras livsbakgrund och åsiktsbildning, som divergerade på ett markant sätt. Medan Thorild var materialist, panteist, och i det närmaste socialist i 1700-talstappning, så var Segerstedt en liberal teolog. Deras livsvärldar var fundamentalt olikartade, bondsonen Thorild och adjunktsonen Segerstedt. Det skilde 140 år mellan dem. Deras publik var den tidningsläsande publiken bland bildade borgare.

Men båda förfäktade rakryggat sanningen och friheten. Det är stora skillnader mellan tidsperioderna med avseende på makt, klassindelning med sociala avstånd, tänkesätt, och opinionsbildning, vilket berörts i uppsatsen.

Resultat och konklusion

Denna del är den fjärde delen i uppsatsen, och syftet med den är att utvärdera och ställa samman resultatet från efterforskningen och den empiriska undersökningen, från vilket några konklusioner dras.

Uppsatsens innehåll

I den här uppsatsen har jag tagit upp det ofria ordet och censuren, samt tryckfrihetspolitiken under tidsperioderna 1766-1810 och 1920-1945. Tre teman har utkristalliserats som: Informationskontexten, den juridiska kontexten samt censur och makt, maktmissbruk och dess offer. Dessa tre teman har utgjort utgångspunkter för en komparativ analys mellan dessa två tidsperioder. Uppsatsen presenterar också två huvudpersoner: Thomas Thorild och Torgny Segerstedt, där tonvikten är lagd på deras egna texter och vad dessa kunde ha för konsekvenser för dem och för andra. Dessa personer är tänkta att användas som en tidens spegel, som kan spegla tidsandan, tänkesätten och livsvärldar.

Frågeställningarna och svaren på dem

Jag ska nu övergå till frågeställningarna som jag presenterade i inledningen till denna uppsats.

Det första temat:

1. Hur såg tidens informationsmiljö ut?
2. Informationsprocesser? Informationsspridning?
3. Informationsanvändning och -beteende?
4. Kommunikationssätt och -kanaler?

För att börja med det första temat om informationsmiljön kan sägas att den övervägande var muntligt inriktad på 1700-talet. Man höll officiella tal, agiterade politiskt, diskuterade nyheter och skvaller, åhörde upplästa kungörelser från predikstolen. Man kan säga att informationsspridningen var auditivt inrik-

tad, medan för den andra tidsperiodens del var den övervägande visuell, vilket förstärktes av introduktionen av ljudfilm och fotografen i slutet på 1920-talet. Informationsspridningen under den första tidsperioden bestod i att nyheter och rykten, information och underhållning spreds övervägande muntligt. Under den andra tidsperioden spreds informationen via radio och pressmedia, organisationer och opinionsmöten.

Det spreds smådeskrifter och pamfletter som flygblad under den första tidsperioden, men allmänt sett var läskunnigheten inte så stor på 1700-talet jämfört med den senare perioden. Den periodiska pressen ökade, särskilt efter 1766. Varje tidningsnummer kunde ha många läsare, man satt och läste dem högt på kaffehus, för dem som inte kunde läsa eller skriva.

Informationsbeteendet bestod i att under politiska och litterära fejder skrev man helst anonymt och undvek direkta personangrepp. Man lät sig ändå förstås mellan raderna med hjälp av allusioner. Under andra tidsperioden skrev man insändare och ledartiklar, som infördes i någon tidning, med subjektivt innehåll, vilka uttryckte åsikter.

På 1700-talet läste man då noga allt som stod i tidningen, och ofta högt, till skillnad från hur man senare hade större valfrihet att välja information. Kommunikationssätten var övervägande auditiva under den första tidsperioden, och visuella under den andra. När det gäller kommunikationskanaler, fanns det ingen massmedia i modern bemärkelse på 1700-talet.

Då fanns den periodiska pressen i viss omfattning, samt böcker. Officiella tal, t.ex. de som hölls i Rikssalen och i Riksdagen, samt kungörelser som lästes upp i kyrkan, var andra medier. Ett viktig "medium" var kyrkbacken, där man stod efter gudstjänsten och utbytte nyheter och skvaller. Däremot, under 1900-talets första hälft, fanns radion och filmen jämsides med tidningspressen. Organisationerna spelade en stor roll i opinionsbildningen, man höll möten och propagerade för sin verksamhet.

Det andra temat: Hur såg kontexten ut med avseende på:

5. Lagar och förordningar som reglerade tryckfrihet och censur?
6. Vem/vilka utövade censuren?
7. Vad censurerades?

Utan att fördjupa mig i detaljer om lagarna och förordningarna, kan sägas att graden av repression varierade för den första tidsperiodens del, från en relativt liberal tryckfrihetsförordning år 1766, då offentlighetsprincipen stadfästes, till en ny TF 1774, som innebar dödsstraff vid s.k. högmålsbrott, som kritik mot grundlagar, regeringsformen, rikets majestät, höghet och rätt. Tryckfrihetsbegränsningarna blev fler och större med tiden, särskilt 1780, då boktryckarsvaret utökades och 1785, då privilegietvånget och indragningsmakten infördes. En tillfällig ljusning skedde med TF 1792, men under 'järnåren' 1796-1809 var trycktvånget i det närmaste totalt. Med undantag av TF 1766 var det kungen som författade lagarna och tilläggen, både Gustav III och Gustav IV Adolf. Man frapperas av distinktionen mellan kungens förment upplysta sinne-lag och den hårda verkligheten, som inte stämde överens med hans vackra ord.

För att övergå till den juridiska kontexten för första hälften av 1900-talets del kan konstateras att några förordningar, jämsides med tryckfrihetsjursystemet (någon ny TF antogs aldrig, utan man följde TF 1812), var administrativa, utgivna av samlingsregeringen, varav alla hade som syfte att begränsa pressfriheten av hänsyn till främmande makt, främst Tyskland. Tvångsmedel som indragningsmakten, transportförbudet, löpsedelsförbudet, postcensuren användes. Pressnämnden och Statens Informationsstyrelse, med dess "grå lappar", och Säkerhetstjänstens övervakning, var andra redskap. Syftet med dessa tvångsmedel var inte primärt menat att förtrampa en fri debatt, så som fallet var under gustavianska tiden.

Vem/vilka utövade censuren? På 1700-talet, innan TF 1766, fanns en censor librorum, som skulle övervaka bokutgivning och censurera skrifter. Därpå var det kanslikollegiet, och efter 1801, då det avskaffades, var det en hovkansler som skötte de tryckfrihetspolitiska frågorna och censuren. Vem det var som utövade censuren eller rättare sagt övervakade att man följde de delvis administrativa förordningarna under den andra tidsperioden, är svår att peka ut. Det synes som om det var en subtilt och kollektivt åtagande, och inte av någon särskild myndighet. Pressnämnden kunde pricka eller varna oförsiktiga tidningar.

Vad censurerades? På 1700-talet var det främst teologiska och filosofiska texter, akademiska avhandlingar, som inte fick strida mot den ortodoxa

kristendomen. För pressens del var det viktigt att hindra illasinnat skrivande om religionen, kungen, grundlagarna och regeringen. Under andra världskriget lades betoningen på utrikes relationer, som kunde försämrats av pressens frispråkighet. Man lade vikt vid att inte förnäma ”främmande makt”.

Det tredje temat om censuren och makten ger frågor som:

8. Vilka publikationer granskades?
9. Hur bedömdes ”farlighetsgraden” i texten?
10. Förekom maktmissbruk? Om så är fallet, hur gick det till?

Vilka publikationer granskades? Det fanns cirka 30-40 periodiska politiska åsiktsorgan under den första tidsperioden, och det var främst *Sanning och Nöje*, *Wälsignade Tryck-Friheten*, *Den Nye Granskaren*, *Patrioten* m fl. Gemensamt för dem var en skarp kritik mot regeringens sätt att styra landet, och dess lagar. Ofta var kritiken inlindad i allusioner och antydningar i allegorins form, skrivet på ett ironiskt och ibland sarkastiskt vis. De framförde nya idéer, många från upplysningens nya filosofi. Det var svårt att komma åt dem, likaså de flesta smädeskrifter och paskiller som florerade på gatan, för att inte tala om radikala filosofiböcker. Den teologiska censuren drabbade böcker som ville tänka nytt vad gällde religionsfrågor.

För den andra tidsperiodens del var det dels nazistorgan, kommunistorgan, och antinazistiska organ, dels *DN*, som var obundet liberal och antinazistisk, och *SvD*, som höll en försiktig linje, samt *Stockholms-Tidningen*, som var nazistanstucken. Bland de antinazistiska publikationerna råkade *Trots Allt!* särskilt illa ut, med transportförbud, åtta konfiskationer utan åtal, och även åtal. *GHT* drabbades av åtta konfiskationer utan åtal, men myndigheterna valde att inte åtala denna tidning för risken fanns att tryckfrihetsjuryn kunde ogilla åtalet, vilket sannolikt var så fallet.

Hur bedömdes ”farlighetsgraden” i texten? På 1700-talet ansågs t ex hädelse mot Gud och den rena evangeliska läran vara ett kätteri av stora mått, likaså smädelser mot grundlagarna, kungen, kungahuset och främmande makt. Offentlighetsprincipen var satt på undantag. Det var svårt att påvisa texter som kätterska. Gränsen var hårfin. Thorild skrev en memorial om det allmänna förståndets frihet, som krav på en total tryckfrihet. Men han negligerades av

kungen och riksdagen. Som straff för denna memorial fick han fyra års landsförvisning.

Nu i dag skulle man nog inte tycka att t ex Segerstedts *Idag*-artikel om ÖB Thörnells tyska orden skulle vara kätterskt eller farligt på något sätt, utan att det skulle vara common sense att anse att någon överbefälhavare inte ska ta emot några ordnar från främmande krigförande nationer.

Idag tycker vi kanske att *Idag*-artikeln om Hitlers halsåkomma vore väl grov men knappast något att ”förfasa sig över”. Men det är inte meningen att vi ska förutsätta att de tänkte på samma sätt på den tiden, som vi tänker idag. Under krigsåren var sådant mycket allvarligt.

Förekom maktmissbruk? Publicola-målet var ett flagrant exempel, för det var kungen som låg bakom hela den rättsliga processen, dödstraff utdömdes som Publicola sedan benådades ifrån, i syfte att skapa prejudikat för liknande fall.

När det gäller den andra tidsperioden, så var maktmissbruket mera dolt, ungefär som en järnhand i en silkeshandske. Men eftersom de flesta krigstida förordningarna var administrativa, så kunde inte åtgärder som utförts enligt dem överklagas i en domstol. Myndigheterna undvek att väcka åtal, för att tryckfrihetsjuryn sedan skulle ogilla åtalet. Det bäddade för godtycke. Klart är att myndigheterna koncentrerade sig på den antinazistiska och den kommunistiska pressen, och mer eller mindre översåg med de rent nazistiska organen.

Den komparativa analysen

I enlighet med uppsatsens syfte har jag gjort en komparativ analys, vars resultat jag här skall redovisa. De tre temana, analyskategorierna, utgjorde hållpunkter för jämförelsen, samtidigt som jämförelsen gjordes även mellan två tids-perioder, 1766-1810 och 1920-1945. Den komparativa metoden baseras på konfiguratív-ideologiska fallstudier, eller som jag vill kalla det ”mikrostudier”, som syftar till att beskriva konfigurationer, hur de är uppbyggda till en helhet och uppnå förståelse för helheten genom att komparera analyskategorierna och huvudpersonerna utifrån vad det finns för skillnader och likheter, som utgör delarna i det hela systemet. Man kan diskutera om det är ett lämpligt metodval,

ty den används inom statsvetenskapen för att beskriva och jämföra olika politiska system mellan olika länder, och är komplicerad att ”översätta” till det här sammanhanget med kontexter om information, juridik och makt.

För att nå empirisk kunskap använder jag en metod med empatisk läsning av källtexter. Ansatsen är främst deskriptiv och explorativ, och följer en kvalitativ metod, där jag beskriver egenskaperna och innehållet hos de olika objekten som ingår i de tre analyskategorierna.

Jämförelsen av informationskontexten gav vid handen att den första tidsperioden hade en övervägande muntlig och auditiv kultur, medan den andra hade en mer visuell kultur, med skrift, fotografier och film.

Jämförelsen av den juridiska kontexten, visade att lagarna på 1700-talet hade kungen som upphovsman, medan lagarna under krigsåren var demokratiskt beslutade. Vidare skilde sig syftena med TF åt, under den första tidsperioden var syftet att befästa kungens envælde, och att förtrampa varje slag av debatt, särskilt kritik mot kungen själv. Man kan nog anta att lagarna under första tidsperioden var mer repressiva än de under första hälften av 1900-talet.

Till sist, vad beträffar censuren och makten, så har jämförelsen klart visat att man kunde tillåta sig mer självsvaldighet från myndigheternas och kungen sida under den första tidsperioden, än under den andra tidsperioden, som var mer anonym med dolt, ”kollektivt” maktmissbruk.

Thomas Thorild och Torgny Segerstedt jämförs också, inte som människor, utan deras livsåskådningar, livsvärldar och publik. De var mycket olika men båda ville samma sak: Tryckfrihet.

Teoretisk anknytning

I avsnittet om teoretiska utgångspunkter ställde jag en fråga: Hur kom det sig att ett sådant odemokratiskt tryckfrihetstvång kunnat lagfästas i en demokrati som Sverige obestriddligen var under tiden för andra världskriget? Det kan knappast ha skett med den kollektiva viljebildningens sanktion, alltså att det skett emot majoritetsviljan. Jag kan inte ställa någon liknande fråga för den gustavianska tiden 1772-1809, p.g.a. att då beslutades lagarna av en stark

kungamakt utan konsensus i någon demokratiskt vald församling i ryggen. Riksdagen hade en underordnad roll.

Jag anser att man inte utan vidare kan applicera Habermas' teorier om rätt, diskurs och demokrati på den gustavianska tiden, som präglades av kungligt envælde. Det vore en anakronism. Dessa teorier kan inte förklara samhället i termer av diktatur och envåldsmakt. Det synes mig som de däremot framförallt kan appliceras på demokratiska samhällen, med allt vad det innebär av maktdelning, offentlighet, politisk viljebildning, lagarnas legalitet och legitimitet, och även livsvärlden i socialt, ekonomiskt och moraliskt avseende, för att nämna några viktiga begrepp hos Habermas.

Modellen med den borgerliga offentligheten däremot kan tillämpas på 1700-talets framväxande borgerlighet och allmänna opinion. Det formades en publik, med delvis "nya" borgare, som läste tidningar och diskuterade politik och nyheter. Överheten riktade sig till denna publik med kungörelser och påbud. Den kunde undanhålla denna publik "skadliga" och "omoraliska" skrifter med hjälp av censurinstitutionen. Eftersom samhället då var långt ifrån demokratiskt, och kungamakten var stark, så stiftades lagar som möjligen var legala men inte legitima, i den mening att de var uttryck för en allmän folkvilja, vilket de inte var. Detsamma kan gälla för den senare perioden trots att samhället nu var demokratiskt. Under andra världskriget var den allmänna opinionen styrd av myndigheternas offentliga meningar.

När det gäller frågan som ställdes inledningsvis, kan jag inte finna något enkelt och nöjaktigt svar i Habermas' teorier om lag och demokrati. Det handlar om odemokratiska tvångsmedel införda av en demokratisk regering, en samlingsregering, under krigsåren, lagar som obestriddligen var beslutade av en demokratisk regering, och därför legala, men var de legitima? De kanske var legitima för vissa av folket? Jag tänker på indragningsklausulen, transportförbudet, postcensuren, övervakningen m.m. Det kan vara så att svaret finns någon annanstans? Finns det något bra svar?

Konklusion

Efter den empiriska undersökningen och den komparativa analysen är det nu dags att dra vissa konklusioner. För att först ta tema för tema, så kan det för det första temats del dras den konklusionen att:

- Informationsspridningen 1766-1810 var övervägande muntlig och auditiv. Första hälften av 1900-talets informationsspridning var istället överlag skriftlig och visuell.
- Det förelåg en diskrepans mellan uttalade syften och intentioner och den reella situationen.
- För pressen under 1700-talet var det fråga om att inte skriva emot religionen, kungen, regeringen etc. För pressen under andra världskriget handlade det om utrikes relationer.

För den juridiska kontextens del, det andra temat, blir följande konklusioner:

- Lagstiftningen under perioden 1766-1810 varierade i graden av repression, men var klart mer repressiv än lagstiftningen under perioden 1920-1945. Under den första perioden stadgades dödsstraff för vissa brott, men inte under den andra.
- Lagarna som beslutades av kungamakten under den första tidsperioden i syfte att kuva en fri debatt och kritik mot kungen och överheten.
- Lagarna som beslutades av samlingsregeringen hade som syfte att hålla Sverige utanför kriget. Den fria debatten förtrampades inte helt.

Till sist, konklusionerna för det tredje temat, censuren och makten med maktmissbruk och dess offer, dras enligt följande:

- Det var framförallt politiska åsiktsorgan och kommunikationskanaler för politiska partier och nätverk som drabbades under bägge tidsperioderna.
- ”Farlighetsgraden” i texter som blev censurerade måste ses med den tidens glasögon.
- Det förekom ett flagrant maktmissbruk under perioden 1766-1810.
- Detsamma kan sägas vara fallet för perioden 1920-1945, men mer inlindat som en järnhand i en silkeshandske.

Sammanfattning

Här kommer vi till uppsatsen femte och sista del, med en sammanfattning av uppsatsens innehåll och resultat med konklusioner.

Denna uppsats behandlar censuren och tryckfriheten sett ur ett samhällsligt perspektiv, vilka beskrivs i tre teman med informationskontext, juridisk kontext samt i termer av censur, makt och maktmissbruk.

Undersökningen behandlar två tidsperioder, den ena år 1766-1810, samt den andra år 1920-1945. Under dessa perioder var två huvudpersoner verk samma, den första perioden visar fram Thomas Thorild, publicist, medan den andra perioden såg Torgny Segerstedt, författare och främst tidningsman. Med hjälp av dessa huvudpersoner kan censuren och tryckfriheten ses ur ett individuellt perspektiv.

Jürgen Habermas teori om den borgerliga offentligheten, samt om rätt, diskurs och demokrati, är uppsatsens teoretiska utgångspunkt. Han talar om olika sfärer i samhället och den allmänna opinionen, samt publiken. En komparativ analys har företagits, som visade på stora skillnader men också likheter. Man kan se skillnader mellan dessa tidsperioder, med avseende på informationskontexten, statsskicket, klimatet och i lagstiftningens syftemål. Skillnaderna består i att 1700-talet hade ett muntligt och auditivt klimat, i motsats till det visuella och skriftliga klimatet under den andra tidsperioden. Syftemålet med lagarna var för den första perioden omsorg om kungens envælde och person, medan för den andra var att upprätthålla Sveriges neutralitet, och dämpa negativa omdömen om särskilt Tyskland. Statsskicket skilde sig åt: envælde – demokrati. När det gäller lagarnas tillämpning, vilket bäddade för godtycklighet som maktmissbruket grundades på, kan de bägge tidsperioderna uppvisa likheter.

Slutsatserna pekar på att det förelåg skillnad mellan en muntlig och en skriftlig informationsspridning, skillnad i lagarnas repression, skillnad i syftet med lagstiftningen, men möjligen likheter i lagtillämpningen och maktmissbruket samt skillnader i vad som uppfattades som ”farligt” i en viss text.

Epilog

Torgny Segerstedts credo löd: ”Var och en har rätt till yttrandefrihet. Denna rätt innefattar åsiktsfrihet samt frihet att ta emot och sprida uppgifter och tankar utan offentliga myndigheters inblandning och oberoende.” Det säger Kenne Fant, som nu i dagarna den 8 augusti 2007 ger ut en biografi över Torgny Segerstedt på Atlantis. Han tillade: ”George Orwells apokalyptiska skräckvision *1984* är ju ständigt aktuell. Vi får aldrig dagtinga när det gäller det demokratiska samhällets yttrandefrihet och rätt till privatliv.” (Ledare i *Svenska Dagbladet* 2007-08-05).

*

Avslutningsvis vill jag rikta ett djupt känt tack till personalen vid biblioteket, Mälardalens högskola i Västerås, och vid Kungliga Biblioteket i Stockholm för utomordentlig hjälp vid anskaffande av information och böcker.

Ett särskilt tack går till min handledare Eva Hemmungs Wirtén för hennes raka och ärliga synpunkter och förslag.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor:

Årstrycket:

2 december 1766.

26 april 1774.

6 maj 1780.

3 maj 1785.

7 december 1787.

11 juli 1792.

21 december 1792.

26 mars 1798.

9 mars 1810.

23 feb 1802.

SFS, Svensk författningssamling 1940: Nr 117-118 och 1940: Nr 128.

Litteratur:

Althoff, Johan (1995), *Åter till offentlighetsprincipen*. Stockholm.

Alvesson, Mats & Sköldbberg, Kaj (1994), *Tolkning och reflektion: Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund.

Andersson, Lars I. (2003), *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen*. Stockholm.

Arvidson, Stellan (1989), *Thorild 1, Passionernas diktare*. Stockholm.

- (1993) *Thorild 2, Harmens diktare*. Stockholm

Alexanderson, Nils (1950), *Svensk tryckfrihet*. Stockholm.

Boberg, Stig (1951), *Gustav III och tryckfriheten. 1774-1787*. Stockholm.

Davidsson, Maria (2007), "Freivalds förnekade censur av sd-hemsida", i: *Svenska Dagbladet* 2007-04-11.

Denk, Thomas (2002), *Komparativ metod – förståelse genom jämförelse*. Lund.

- Den svenska pressens historia. 1. I begynnelsen (tiden före 1830).* (2000)/ Claes-Göran Holmberg, Ingemar Oscarsson, Jarl Torbacke.
- Den svenska pressens historia. 3. Det moderna Sveriges spegel (1897-1945)* (2001)/Gunilla Lundström, Per Rydén, Elisabeth Sandlund. Stockholm.
- Det ideologiska krigets vinnare: Jubileumsskrift till minne av professor Torgny Segerstedt (1876-1945)* (1995), av Andrén, Gunnar (red.). Stockholm
- Drangel, Louise (1976), *Den kämpande demokratin: En studie i antinazistisk opinionsrörelse 1933-1945.* (Sverige under andra världskriget, SUAV) Stockholm.
- Forma historia: Metodövningar* (2002) av Bjarne Larsson, Gabriela (red.). Lund.
- Forsberg, Håkan (2007), "Kuba slår till mot parabolerna", i: *Svenska Dagbladet* 2007-02-12.
- Funcke, Nils (1997), *Tryckfriheten under tryck: Ordets män och statsmakterna.* Stockholm.
- Gezelius, Mats (2007), "Undantagslagar införda i Gaza", i: *Svenska Dagbladet* 2007-05-15.
- Habermas, Jürgen (1984), *Borgerlig offentlighet.* Lund.
- (1995a), "Om det inre sambandet mellan rättstat och demokrati", i: *Diskurs, rätt och demokrati* av Eriksen, Erik Oddvar & Molander, Anders (red.). Göteborg.
 - (1995b), "Om förhållandet mellan politik, rätt och moral", i: *Diskurs, rätt och demokrati* av Eriksen, Erik Oddvar & Molander, Anders (red.). Göteborg.
- Hedlund Thulin, Kristina (2004), *Lika i värde och rättigheter: Om mänskliga rättigheter.* Stockholm.
- Inger, Göran (1980), *Svensk rättshistoria.* Lund.
- Johansson, Alf W. (2000), *Den nazistiska utmaningen.* Stockholm.
- Lundström, Gunilla (2001), "En värld i rubriker och bilder", i: *Den svenska pressens historia.3: Det moderna Sveriges spegel (1897-1945).* Stockholm.
- Melin, Jan, Johansson, Alf W & Hedenborg, Susanna (2006), *Sveriges historia: Koncentrerad uppslagsbok, fakta, årtal, kartor, tabeller.* Stockholm.
- Moderna samhällsteorier* (2003), av Månson, Per (red). Stockholm.

- Moberg, Vilhelm (1945), *Segerstedsstriden*. Stockholm.
- Månson, Per (2003), "Jürgen Habermas och moderniteten", i: *Moderna samhällsteorier: Traditioner, riktningar, teoretiker*/Månson, Per (red.). Stockholm.
- Nationalencyklopedin* (2007) [www]
 Finns på Universitetsbibliotekets elektroniska resurser:
http://www.ne.se.ezproxy.its.uu.se/jsp/notice_board.jsp?i_type=1 2007-03-08
- Nyman, Elmar (1963), *Indragningsmakt och tryckfrihet: 1785-1810*. Diss. Stockholms universitet.
- Oscarsson, Ingemar (2000), Med tryckfrihet som tidig tradition (1732-1809), i: *Den svenska pressens historia. Del 1: I begynnelsen (tiden före 1830)* av Holmberg, Claes-Göran, Oscarsson, Ingemar, Torbacke, Jarl (red.). Stockholm.
- Oredsson, Sverker (2001), *Svensk rädsla: Offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets första hälft*. Lund.
- Reuterswärd, Elisabeth (2001), *Ett massmedium för folket*. Diss. Lunds universitet.
- Riksdag, kaffehus och predikstol: Frihetstidens politiska kultur*. (2003), av Skuncke, Marie-Christine & Tandefelt, Henrika (red.). Stockholm.
- Rydén, Per (2001), "Guldåldern (1919-1936)", i: *Den svenska pressens historia, del 3: Det moderna Sveriges spegel (1897-1945)*. Stockholm.
- Sandblad, Henrik (1960), *GHT och hitlerregimen: i belysning av tyska arkivdokument*. Göteborg.
- Sandlund, Elisabeth (2001), "Beredskap och repression (1936-1945)", i: *Den svenska pressens historia. 3. : Det moderna Sveriges spegel (1897-1945)*. Stockholm.
- Segerstedt i GHT* (1984), Hedelin, Bertil, Ekstrand, Bertil och Frantzén, Lennart (red.). Lund.
- Segerstedt, Torgny (1933), *Demokrati och diktatur*. Stockholm
- (1945), *Idag*. Stockholm.
 - (1948), *Mänskligt*. Stockholm.
 - (1980), *När stormen klarar sikten: Artiklar 1933-1945*. Stockholm.
- Segerstedt Wiberg, Ingrid (1995), *Torgny Segerstedt: En dotters skildring*. Stockholm.

Sennefelt, Karin (2003), "Mellan hemligt och offentligt: Sven Hofman vid riksdagen 1765-66", i: *Riksdag, kaffehus och predikstol: Frihetstidens politiska kultur 1766-1772* av Skuncke, Marie-Christine & Tandefelt, Henrika (red.). Stockholm.

Scherman, Jan (1995), "Efterskrift om Munkavlarnas historia", i: *Torgny Segerstedt: En dotters skildring* av Ingrid Segerstedt Wiberg. Stockholm.

Skawonius, Betty (2007), "Kinesiska censuren får en match", i: *Svenska Dagbladet* 2007-05-31.

Skuncke, Marie-Christine (2003), "Medier, mutor och nätverk", i: *Riksdag, kaffehus och predikstol: Frihetstidens politiska kultur 1766-1772* av Skuncke, Marie-Christine & Tandefelt, Henrika (red.). Stockholm.

The Basic Writings of John Stuart Mill: On Liberty, The Subjection of Women, and Utilitarianism (2002), med introduktion av J. B. Schneewind och noter med kommentarer av Dale E. Miller. New York.

Thorild, Thomas (1817) - *Man-Könets Owärdiga Herravälde på Jorden, eller Qwinno-Könets Naturliga Höghet*. Stockholm

- (1792), *Om det Allmänna Förståndets Frihet*. Stockholm.

- (1794), *RÄTT, eller alla Samhällets eviga Lag*. Stockholm.

Vallinder, Torbjörn (2000), *Nio edsvurna män: Jury och tryckfrihet i Sverige 1815-2000*. Stockholm.

von Vegesack, Thomas (1995), *Smak för frihet: Opinionsbildningen i Sverige 1755-1830*. Stockholm.

Weibull, Lauritz (1899), *Thomas Thorilds bref*. Uppsala.

Wikipedia (2007), "Index librorum prohibitorum" [www]

http://sv.wikipedia.org/wiki/Index_librorum_prohibitorum, 2007-03-04

Åhlén, Bengt (1986), *Ord mot ordningen*. Stockholm.

Ångström, Anna (2006), "Censur stoppar inte Singapores stjärna" *Svenska Dagbladet* 2006-11-03.

Förkortningslista:

AP = Arbetar-Posten

Dlr srmt = Daler silvermynt

DN = Dagens Nyheter

GHT = Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning.

MB= Missgärningsbalken

SIS = Statens Informationsstyrelse

SKP = Sveriges Kommunistiska Parti

SNF = Sveriges Nationella Förbund SvD = Svenska Dagbladet

TF = Tryckfrihetsförordning
YGL= Yttrandefrihetsgrundlagen